

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ HÜKÜMET PROGRAMLARI

(1908-1918)

Doç. Dr. İhsan GÜNEŞ*

“Belli bir yerde yaşayan bir toplumu yöneten, onu dışarıya karşı temsil eden, savunan, o toplumun içinden çıkan bir güçle örgütlenen, bulunduğu yerde kendinden üstün ya da kendine denk başka bir kuruluş tanımayan, kendine özgü bir kişiliği olan üstün bir toplumsal kuruma devlet adı verilmektedir.”¹

Çağdaş bir devlette yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç temel organ vardır. Bunların işleyişleri ve birbiriyle olan ilişkileri anayasalarda belirlenmiştir. Ancak devlet denilen üstün toplumsal kurum günümüzden binlerce yıl önce ortaya çıktığında, adı geçen organlar birbirinden ayrı bir şekilde çalışmıyordu. Devlet gücünü o toplumdan çıkmış ya da o toplumca benimsenmiş kral, sultan, şah, padişah vb., gibi bir ünvan taşıyan kişi temsil ediyordu. Bu gücü kendinde odaklaştıran kişi, dinsel ilkelerle gücünü daha da artırmıştır. Böylece devlet yöneticileri zaman zaman Tanrı gibi, zaman zaman da Tanrı adına ülkesini yönettiğini iddia ederek, sınırsız yetkileriyle, doğa üstü güçlerden başka hiç bir güce hesap vermeyen bir düzen oluşturmuşlardır. Mutlak Monarşiler olarak adlandırılan bu devlet düzeninde yasama yürütme ve yargı organlarının işlevi de tek bir kişi de toplanmıştır.

Devlet yönetenlerin yönetme gücünü, Tanrı yerine yönettiği toplumdan alması gerektiğini savunan düşüncelerin ortaya çıkmasıyla devlet yönetimi ile dini inançlar birbirinden ayrılmıştır. Monarşik düzeni kökünden sarsan bu gelişme Fransız ihtilalinden sonra daha da güncellik kazanmış ve demokratik düzenlerin kurulmasını sağlamıştır. Devlet çağdaşlatırılarak yasama, yürütme ve yargı organları ayrı işlevlerle donatılmıştır.

* Anadolu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Ahmet Mumcu, Milli Egemenlik ve TBMM, Ankara, 1987, s.4.

İngiltere’de Magna Carta Libertatum ile başlayan kralın yetkilerini sınırlandırma hareketi giderek parlamentolu düzenlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Parlamentolu düzenlerin oluşmasıyla birlikte artık devletler kişilerin isteğine göre değil, parlamentonun koyduğu kurallara göre yönetilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla da devlet organlarının işlevlerinde de bir farklılaşma ortaya çıkmıştır.

XVII.yüzyılda yasama görevi, kralın danışma meclisi olarak doğan fakat giderek gelişip güçlenen ve seçilmiş üyelerden oluşan bir parlamentoca, yürütme görevi ise başında kralın ve onun atadığı kişilerden oluşan bir kral konseyince yerine getirilmeye başlanmıştır.

XVIII. yüzyılda yürütme gücü ikiye ayrılmıştır. Bir bölümü kralın kendisince, diğer bölümü ise kabinece yerine getirilmiştir. Kabinenin içinden birinin sıvrılması, başbakanlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kabine, parlamentoya karşı sorumluluk altına girmiştir. Bu durum, yasama organıyla yürütme organının uyumlu çalışmalarını gündeme getirmiştir. Parlamentonun gücü artmış, gerek siyasal gerekse cezai bakımdan kabineyi denetleme olanağı elde etmiştir. Yasama organı ile yürütme organı arasındaki bu ilişki hükümet programının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Zira görevde kaldığı sürece hükümetin gerek kendi üyeleri arasında eşgüdümü sağlamak, gerekse sorumlu olduğu güce karşı izleyeceği politikanın genel ilkelerini ortaya koyarak onun onayını alabilmek için hükümet programı adını verdiğimiz bir ortaklık belgesinin hazırlanması zorunlu olmuştur. Kendiliğinden ortaya çıkan bu düşünce, zamanla anayasalara da girerek vazgeçilmesi olanaksız bir kural biçimine dönüşmüştür.

Türk toplumu özde olmasa bile şekil bakımından 1876’dan beri anayasalı parlamentolu düzenle tanışmaktadır. Özellikle 8 Ağustos 1325 (21 Ağustos 1909)dan bu yana kurulan parlamenter sistemle bu geleneği geliştirmeye, yerleştirmeye, daha kalıcı demokratik bir sistem kurmanın yollarını bulmaya çalışmaktadır.

Yasal olmasa bile fiilen Mondros Mütarekesi’nden sonra varlığını yitiren Osmanlı devletinin yerine “bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdunda” “ulus egemenliğine dayanan” “yeni bir Türk devleti” kurulurken, bu devletin temel yapısını belirleyecek yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemeler yapılırken ilerde anayasalı demokratik düzene geçisi zorlaştıracak hükümlerden kaçınılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu somut koşullar nedeniyle zorunlu olarak benimsenen güçlerbirliği ilkesi 1924’ten sonra da sürdürülmüştür.

Ulusal Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra saltanat kaldırılmış, Cumhuriyet ilân edilmiş olmasına rağmen yeni devletin temel düzenini yansıtan derli toplu bir anayasa yoktu. 20 Ocak 1921'de çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yeni devletin ihtiyaçlarını karşılaması söz konusu değildi. İşte bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni bir anayasa yapmaya karar vermiş ve 20 Nisan 1924'te Cumhuriyet döneminin ilk anayasasını" ittifaka yakın bir ekseriyetle" kabul etmiştir.

Cumhuriyet döneminin bu ilk anayasasınının 44. maddesiyle hükümetin tutacağı yolu ve siyasi görüşünü en geç bir hafta içinde Meclise bildirmesi ve Meclisten güvenoyu istemesi zorunlu hale getirilmiştir. Böylece II.Meşrutiyetin başından beri tartışması yapılan hükümet programının hazırlanması ve bunun Meclise sunulması milletvekillerinin güveninin alınması anayasal bir ilke olmuştur.

Demokratik siyasal kültür birikimine, demokratik geleneklerin yerleşmesine, hükümet uygulamalarının denetlenmesine yardımcı olan hükümet programları üzerinde bugüne değin ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır.

Bu konuda yapılan çalışmalar cumhuriyet dönemiyle sınırlı kalmıştır. Biz bu çalışmamızda biraz daha gerilere giderek "II.Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları" gün ışığına çıkarıp araştırmacıların bilgisine sunacağız.

Kitap olarak yayınlamayı düşündüğümüz bu çalışmayı daha da geliştirmek kararındayız. Bu çalışmadaki bütünlüğü bozmamak için "Mütareke Dönemi Hükümet Programları" buraya almadık. Ancak yakın bir gelecekte onları da yayımlayacağız. Böylece, bizim bu çalışmamızla bizden önce cumhuriyet dönemine yönelik olarak yapılmış olan çalışmalar birleştirildiğinde, II.Meşrutiyetin ilânından bugüne dek kurulmuş olan hükümetlerin ülke sorunlarına bakış açılarını yansıtacak somut veriler elde edilmiş olacaktır.

İncelediğimiz dönem Osmanlı Devleti'nin son dönemi olmasına rağmen hâlâ imparatorluğun izlerini taşımaktadır. Bu izler kuşkusuz Osmanlı Parlamentosuna da yansımıştır. Çeşitli etnik öğelerden oluşan Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinin ülke sorunlarına bakış açıları ve önerdikleri çözüm yolları nelerdir? Bu sorunun yanıtı kuşkusuz ki bir makalenin sınırlarını aşacak boyuttadır. İşte bu nedenle hükümet programlarının Meclis-i Mebusanda tartışılmasını ilerdeki çalışmamıza bırakmak zorunda kaldık.

Tüm belgeleri toplamış olmamıza rağmen araştırmamızın kitap olarak çıkması vakit alacaktır. Bu nedenle yayına hazır olan bölümleri daha fazla geciktirmeden araştırmacıların görüşlerine sunmayı yararlı gördük. Okuyuculardan gelecek eleştiriler çalışmamızın daha da olgunlaşmasına yardımcı olacağı inancındayız.

II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları. adıyla yayınladığımız bu çalışma iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde hükümet programlarının yasal dayanağını inceleyeceğiz. Ancak bu incelemeyi, tarihsel bağlamda yapacağız. İkinci bölümde ise Kâmil Paşa Hükümetiyle Talat Paşa Hükümeti arasında kalan zaman diliminde görev almış olan hükümetlerden hükümet programı hazırlanmış olanların programlarını belgesel olarak vereceğiz. Araştırmacılara kolaylık sağlaması umuduyla hükümet programları yanında Sadrazamların göreve getirildiğini gösteren Hattı Hümayunlarla, Padişah'ın onayından çıkan hükümet üyelerinin de listelerini vereceğiz.

Hükümet Programı'nın Yasal Dayanağı

İngiltere'de başlayan Amerika'da gelişen ve Fransa'da kökleşen ihtilal hareketleri çağdaş dünyanın siyasal yapısını derinden etkiledi. Yüzyıllardır süregelen mutlak yönetim biçimlerine alternatif oluşturan Anayasalı Parlamentolu sistemlere bir yeni boyut daha eklendi: Ulus egemenliğine dayalı devlet sistemi.

Fransız ihtilaliyle Avrupa'ya daha sonra da Avrupa dışı ülkeler yayılan eşitliğe, özgürlüğe, kardeşliğe ve ulus egemenliğine dayalı devlet sistemi düşüncesi çok uluslu imparatorluklarda büyük kaynaşmalara yol açtı. Avrupanın büyük devletleri bu kaynaşmaları önlemek ve eski düzeni sürdürmek için Viyana'da bir dizi karar aldıysa da istedikleri amaçlara ulaşamadılar².

Ulusal devlet düşüncesi diğer imparatorluklar kadar belkide daha daha fazla Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkiledi. Hıristiyan teba yönetime karşı isyan etti. Özerk bir Sırp Beyliği'nin, bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulması milliyet isyanlarının boyutlarını artırdı³.

Çağdaş dünyada geçerli olan düşüncelere sırt çevirerek, Avrupadan gelecek düşünce akımlarına ülkenin kapularını kapatarak devle-

2 Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1975, s.48-52. Halük Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara, 1973, s.19-21.

3 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.5, 3b., Ankara, 1970, s.102-120. Karal *Osmanlı Tarihi*, c.6 2b, Ankara, 1976, s.42-74. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.7, Ankara, 1977, s. 3-38, 72-101.

tin varlığını ve bütünlüğünü korumanın güç olduğunu gören kimi Osmanlı aydını, devlet adamı izlenen politikanın bırakılarak devleti çağdaşlaştırıcı önlemlerin alınmasını istemişler ve bu konuda da bazı adımlar atmışlardı. Çağdaşlaşma hareketi bir devlet politikası olarak benimsenmediği için Selim III'ün Padişah olmasına kadar yapılan hareketler kişisel nitelik taşımıştır. Reformcu kişinin ölmesi ya da görevinden alınmasıyla başlatılan yenilik hareketi de durmuştur⁴.

Selim III'ün Padişah olmasından sonra adeta devlet politikasına dönüşen çağdaşlaşma hareketi Osmanlı devletinin sonuna kadar sürdürülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğunda Anayasalı devlet sistemine doğru gidişin kapusunu aralayan; insan hakları beyannamesindeki kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik kimi maddelerini içeren Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun yayınlanmasından sonra çağdaşlaşma kanalları daha da büyüdü. Osmanlı vatandaşlığı kimliği yaratılarak ülkenin parçalanmasına yol açan milliyet isyanlarının önlenmesi amaçlandı. Fakat bu konuda başarı sağlanamadı. Zira Osmanlı devletinden ayrılmak amacıyla isyan eden her grup kimi batılı devletlerce destekleniyordu.

Bir yandan Avrupalı büyük devletlerin bu tutumu, öbür yandan Padişah Abdülaziz'in Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilkelerine ters düşünce tavrı ve davranışları çağdaş dünyadaki gelişmeleri algılama bilincine ulaşmış olan aydınların tepkisine neden oluyordu.

Batılı düşünceye sahip az sayıdaki Osmanlı aydını devletin bütünlüğünden kaygı duyuyordu. Bunlar devleti içinde bulunduğu bunalımlı ortamdan kurtarmak ve kendine yeterli hale getirmek için tüm halkın eşitliğini, özgürlüğünü, temel ve doğal haklarını güvenceye alan, yurt sevgisini geliştiren ve güçlendiren çağdaş bir ideolojinin oluşturulmasına ve bu ideolojiye dayanan meşruti bir yönetim biçiminin kurulmasını düşünüyorlardı. Nitekim 1865 de kurdukları Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile bu düşüncelerini eyleme koymanın mücadelesini başlatmışlardır⁵.

Yüzyıllardır süren mutlak yönetimden Meşruti yönetime geçebilmek için iki yol vardı. 1- Yeni Osmanlıların devlet yönetimini ele al-

4 Bernard Lewis, Modern Türkiyenin Doğuşu (çev. Metin Kıratlı), Ankara: 197, s.46 vd. Niyazi Berkes, Türkiyede Çağdaşlaşma, Ankara, 1973, s.39 vd.

5 Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar, İstanbul, 1973, ss.77 vd. Karal, a.g.e., c.7., ss. 300-315, Berkes, a.g.e., s.251 vd.

ması, 2- Mutlak yönetimin koruyucusu ve temsilcisi Padişah'ın ikna edilerek Meşrutî sisteme geçişin sağlanması⁶.

Meşrutiyet düşüncesinin yeterince gelişmemiş olduğu bu dönemde Yeni Osmanlıların devlet yönetimini ele almaları zordu. Bu nedenle onlar meşrutiyet düşüncesinin aydınlar ve devlet adamları arasında yayılmasını sağlamakla işe başladılar. Gizli-açık her türlü yolu deneyerek meşrutiyet düşüncesini kitlelere ulaştırmaya çalıştılar. Basını araç olarak kullandılar. Meşrutî Yönetim'in İslâmiyetle de çelişmediği görüşünü savunarak bu sistemi devletin kurtuluşu için tek yol olarak gördüler ve gösterdiler.

Yeni Osmanlılar Mutlakiyete karşı savaş açtıkları sırada, mutlakî yönetim bir hayli yıpranmıştı. Zira kişilerin temel hak ve özgürlükleri hiçe sayılıyor, devlet memurları geleceğinden kaygı duyuyor, maliye iflas ettiğini açıklıyor, rüşvet yaygınlaşıyor, devlet kadroları yeteneksiz kişilerle dolduruluyor, bu gidişata karşı çıkanlar, çıkmasından korkulanlar çeşitli yerlere sürgüne gönderilerek cezalandırılıyordu⁷.

Büyük devletlerin İstanbul'da bulunan temsilcileri ise zaman zaman gizli, zaman zaman açıktan açığa devlet yönetimine müdahale ediyor müslüman olmayan ayrılıkçı kitleleri kışkırtıyor, onların isyanlarını destekliyordu. Böylece ülkedeki sorunları daha da karmaşıklaştırıyorlardı.

İşte bu ortamdaki yararlanan Yeni Osmanlılar, Meşrutiyete karşı olan Abdülaziz'in yerine Murad'ı Padişah yaptılar (30 Mayıs 1876). Ancak Murad'ın hastalığı ona bağlanan umutları boşa çıkardı. Bunun üzerine Abdülhamit'le ilişki kurdular ve Meşrutî yönetime geçme koşuluyla onu Padişah yapabileceklerini belirttiler. Abdülhamit Yeni Osmanlıların bu isteğini kabul etti ve 31 Ağustos 1876'da Padişah olarak Osmanlı tahtına oturdu 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi (Anayasa)'nin ilânına, 20 Mart 1877'de de Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına izin vererek, Yeni Osmanlılara verdiği sözü yerine getirmiş oldu⁸.

Kanun'ı Esasi'nin ilân edilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardan beri sürdürdüğü mutlakiyet yönetimine ara vermiş oldu.

6 Karal, a.g.e., c.8, Ankara, 1962, s.211.

7 Karal, a.g.e., c.8., s.211.

8 Karal, a.g.e., ss.215-237. Şeref Gözübüyük-Suna Kili, Türk Anayasa Metinleri, Ankara, 1982. Robert Devereux, The First Ottoman Constitutional Period, Baltimore, 1963. Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (Siyasi İlimler Türk Derneği Yayını). Hakkı Tanık Us, Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (1293-1877), c.I-II, İstanbul, 1940-1954.

Meşrutî sisteme geçiş ve Osmanlı halkının Anayasa'nın öngördüğü ilkeler etrafında birleştirilmeye çalışılması, Meclis-i Mebusan'ın ülke sorunlarını düzeyli bir biçimde ele alması hem mutlak yönetim yanlılarını hem de azınlıklar sorununu bahane ederek Osmanlı devleti'nin iç işlerine karışmaya çalışan Avrupalı büyük devletleri kaygılandırdı. Bunlar yeniden mutlakiyete geçişi beklemeye koyuldular.

Meşrutî yönetiminden hoşlanmayan padişah, Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarından memnun değildi. Bu nedenle ondan kurtulmayı düşünüyordu. Osmanlı-Rus savaşının yarattığı psikolojik ortamı çok iyi değerlendirerek herhangi bir engelle karşılaşmadan Meclis-i Mebusan'ı dağıttı Anayasayı uygulamadan kaldırdı ve mutlak yönetimi daha da sertleştirerek yeniden uygulamaya başladı.

Abdülhamit'in bu davranışı, Osmanlı devletinde yine aydınlar öncülüğünde başlayıp gelişen yeni bir özgürlük ve meşrutiyet hareketinin doğmasına neden oldu.

1889 yılında İstanbul'da Askerî Tıbbiye'de ülkeyi istibdat idaresinden kurtarıp yeniden meşrutî bir yönetime kavuşturmak amacıyla İttihad-ı Osmanî adı altında gizli bir örgüt kuruldu. Beş kişiyle kurulan örgütün üyeleri gün geçtikçe arttı. Tıbbiye öğrencileri dışında Harbiye, Bahriye, Mülkiye de okuyan öğrencilerden, medrese öğrencilerinden ve tekke mensuplarından örgüte üye olanlar oldu⁹.

Saray hafiyeleri örgütün yerini ortaya çıkarmak üzere 1891'de harekete geçti. Örgütün kurucu üyelerinden bazıları bir kaç kez yakalanarak sorguya çekildi ise de suç oluşturacak herhangi bir kanıt bulunmadığı için serbest bırakıldılar. 1893 ten sonra okullar üzerindeki denetim daha da artırıldı. Bunun üzerine örgüt yurt dışına taşdı ve kaçtı.

İttihad-ı Osmanî üyeleri yanın da kimi Osmanlı aydını da daha özgürce düşünce üretebilmek ve ülkedeki istibdat idaresine son verebilmek için yurt dışına kaçıyordu. Ülkedeki istibdat idaresinden sıkılıp kaçan aydınlardan biri de Ahmet Rıza idi. O Paris'te çıkardığı Meşveret Gazetesi ile Osmanlı yönetimine karşı savaş açmıştı. İttihadı Osmanî

9 bkz. Şükrü Hanioglu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902), c.1. Ramsaur E. Edmondson, İttihad ve Terakki 1908 İhtilali (Çev. Nuran Ülken), İstanbul, 1972. Ahmed Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945. Kuran, İnkılap Tarihimiz İttihad ve Terakki, İstanbul, 1948. İbrahim Temo, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hizmeti Vatanı ve İnkılabı Millîye Dair Hatıralarım, Mecidiye, 1939. Şerif Mardin, Jöntürklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), Ankara, 1964. Feroz Ahmad, İttihad ve Terakki (1908-1914), (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul, 1984.

Cemiyeti üyeleri Ahmet Rıza Beyle görüşerek örgütün Paris temsilciliğini üstlenmesini istediler. Ahmet Rıza onların isteğini benimsedi. Ancak örgütün adını da İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirdi.

1895 ten sonra gerek cemiyet gerekse aydınlar üzerindeki baskılar daha da arttı. Bu durum aydınların yurt dışına kaçışını hızlandırdı ve yurt dışında Osmanlı yönetimine karşı mücadele veren birçok örgütün oluşmasını sağladı. Bu örgütleri daha güçlü bir hale getirebilmek ve mücadeleyi daha etkili kılabilmek için zaman zaman bu örgüt üyelerini bir çatı altında toplamaya gayret edildi. Fakat 1907 yılına kadar olumlu bir sonuca varılamadı. Ancak geçen süre içinde toplumun önemli bir bölümünün özellikle de 3.Ordu subaylarının politize olması İttihat ve Terakki Cemiyetinin (İTC) etkinliğini artırdı. 27 Aralık 1907'de Pariste toplanan kongrede "usul-i idarenin" derhal yıkılması konusunda anlaşmaya varıldıktan sonra siyasi mücadelenin ivmesi arttı ve Temmuz 1908'de ihtilal fiilen başladı¹⁰.

İhtilali durdurmak için Padişahın aldığı önlemler yeterli olmadı. Hükümetin değiştirilmesi de sorunun çözümüne yeterli olmadı. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre önce kurulan Sait Paşa Hükümeti daha ilk toplantısında ülkeyi içinde bulunduğu bunalımdan kurtarmak için Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulmasını ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını kararlaştırdı.

Bu kararın yürürlüğe girebilmesi için Padişahın onayı gerekiyordu. Padişah başka bir çıkış yolu bulamadığı için 23 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasinin yeniden yürürlüğe konulmasını, seçimlerin yapılarak Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını öngören bir irade-i seniye yayınladı¹¹. Böylece İttihatçılar başlattıkları mücadeleyi başarıya ulaştırmış, ülkeyi yeniden meşruti bir yönetime kavuşturmuş oluyorlardı.

İTC. Sait Paşa hükümetine sıcak bakmadı. Bu nedenle 3 Ağustos 1908'de hükümet istifa etti. Hükümeti oluşturma görevi Sait Paşa'dan daha liberal olarak tanınan Kamil Paşaya verildi.

Yeni hükümet, iktidarda kaldığı sürece izleyeceği politikanın temel ilkelerini belirleyen bir hükümet programı hazırladı ve bunu kamuoyuna sundu¹². Böylece Meşrutiyet Yönetimi ürün vermeye başladı ve siya-

10 Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı*, İstanbul, 1975. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, II. Meşrutiyetin İlanına Dair Vesikalar" Belleten, c.20.

11 Düstur, Tertibi Sani, c.1, s.2.

12 bkz. "Heyet-i Cedidenin Programı", Yeni Gazete, 3 Ağustos 1324, No: 18.

sal iktidarın değerlendirilmesinde önemli bir belgeyi oluşturacak olan hükümet programı Türk siyasi yaşantısına girmiş oldu.

Kâmil Paşa, Sait Paşa zamanında başlanmış olan seçim çalışmalarını da hızlandırdı ve 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına başlamasını sağladı.

Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına başlamasıyla o güne kadar Pa-dışah'ın dışında her hangi bir güce karşı sorumlu olmayan hükümet, çalışmalarından dolayı mebuslara karşı sorumlu olmaya dolayısıyla da Meclis-i Mebusan hükümeti denetlemeye başladı¹³. Zira açılışının onüçün-cü gününde Hüseyin Cahit Bey meclis başkanlığına bir önerge vererek hükümetin izlediği iç ve dış politikadan dolayı mebusları haberdar et-memesini eleştirdi. Şöyleki:

“Meclisi Mebusan Riyasetine
Reis Beyefendi,

Nizamname-i Dahilinin 29'uncu maddesinin verdiği se-lahiyet mucibince Sadrazam Fahametlü, Devletlü Kamil Paşa Hazretlerinden dahili ve harici politikamız hakkında istihazatta bulunmak isterim. İlâmı Meşrutiyetten iki hafta sonra mevkii iktidara gelen Sadrazam Paşa Hazretleri şimdiye kadar takib ettiği dahili ve harici politikaya dair beya-natta bulunmadığı gibi, Meşrutiyeti idare kavaidiyi gayri kabili telif bazı hareket vukuu da söyleniyor. Diğer tarafta Bulgaristan ve Avusturya ve Macaristan ile mevcut olan ihtilaf ve bu ihtilafın şekli hazır hakkında milletçe bir guna malûmatı sarihe bulunmadığı halde nutku iftitahinin süükutuna rağmen Heyeti arîze teşekkürîyesinde de tasrih edildiği veçhile ortada bir Girid meselesi mevcut olduğu ve bu babta alakadaranca düveli ecnebiye kabineleri nezdinde teşebbüsâtı cedidede bulunularak Girid'in gerek Yunanistan'a ilhakı keyfiyeti istikbali karibede bir emri muhakkak haline getirildiği mervi bulunduğu cihetle artık istikbaline sahip olan millet muvace-be sinde bu mezalimi natıkların tenviri için Sadrazam Paşa Hazretlerinden istihazatta bulunulması derecei vücubadır. Binaenaleyh kanunun makamı alilerine tahsis ettiği selahi-yet cümlesinden olarak müşarünileyh hazretlerine davetname

13 1876 Anayasasında hükümetin Meclis-i Mebusana karşı sorumluluğunu gösteren her-hangi bir hüküm yoktur.

yazılmak üzere takriri acizanemin Heyeti Umumiyyede kıraatine müsaade edilmesini rica eylerim efendim.

İstanbul Mebuslarından
Hüseyin Cahit¹⁴

Bu önerge mecliste şiddetli tartışmalara yol açtı. Bazı mebuslar “heyeti vükela”nın iç ve dış politika hakkında mebuslara bilgi vermesini istediler. Bu konuda “vükelayı” sorumlu tutmayı “idarei meşrutenin birinci şartı” saydıklarını belirttiler¹⁵. Mebusların bu tavrı onların Meşruti sisteme bakış açılarını yansıtmaları bakımından da dikkati çekmektedir. Önerge üzerine yapılan tartışmalardan sonra Sadrazamın Meclis’i Mebusana gelerek önergede ortaya atılan iddialar karşısında mebuslara bilgi vermesi kararlaştırıldı.

Kâmil Paşa mebusların bu isteğini olumlu buldu ve meclise gelerek izlenen iç ve dış politika hakkında mebuslara bilgi vereceğini belirtti. Fakat daha sonra bu kararından vazgeçerek, oyalayıcı bir taktik izlemeyi ve önergenin cevaplandırılmasını geciktirmeyi tercih etti¹⁶.

Osmanlı devletinde ve Türk demokrasi tarihinde hükümetin meclise denetlenmesinin başlangıcını oluşturan bu önergenin cevaplandırılması konusundaki mebusların kararlı tavrı sonunda Kâmil Paşa Meclis-i Mebusan’a gelerek açıklamada bulunmak zorunda kaldı¹⁷. Daha sonr tartışmalar sonunda ilk kez hükümet mebusların güvenine başvurdu ve “ittifak-ı ara” ile güvenoyu aldı.

Kâmil Paşa’nın Meclis-i Mebusandan daha çok Padişaha karşı sorumlu olduğu izlenimi verici tavır ve davranışları, İTC ve Meclis-i Mebusan’ın haberi olmaksızın Padişahın isteği doğrultusunda hükümette değişiklikler yapması, İTC’ince dolayısıyla da Meclis-i Mebusanca hoş karşılanmadı. Mebuslardan bazıları Sadrazamın uygulamalarını meşrutiyete karşı bir davranış sayarak, hükümette yapılan değişikliğin nedenlerinin açıklanmasını istediler ve bu konuda hazırladıkları öner-

14 Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi Devre I, İçtima Senesi I,C.1, Ankara, 1982, s.80. Bundan sonra MMZbC şeklinde göstereceğiz.

15 a.g.e., s.92.

16 bkz. a.g.e., s.111.

17 bkz. MMZbC.c.1, ss.165-183. Kâmil Paşa’nın bu açıklamasını bazı yazarlar Hükümet Programı olarak algılamışlardır. bkz. Recai Galib Okdandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, İstanbul, 1947, s.273.

geleri meclis başkanlığına verdiler¹⁸. Sadrazam'ın 31 Kanunusani 1324 (13 Şubat 1909) te meclise gelerek açıklama yapmasını kararlaştırdılar. Meşruti sistemin kurallarına alışık olmayan Sadrazam meclisin kararlarına uymadı. Onun bu davranışı mebusların tepkisini daha da artırdı. Öyleki mebuslardan bazıları Sadrazamı meclise getirebilmek için gerekirse geceyi bile mecliste geçirmekten kaçınmayacaklarını belirttiler. Ortamın böylesine gergin olduğu bir sırada Sadrazamın şu cevabı meclise ulaştı¹⁹.

“Meclisi Mebusan Riyaseti Canibi Âlîsine

29 Kanunusani 1324 tarihli tezkerei âliyelerine cevaptır:

Heyeti Vükelânın tadilini müstelzim olan esbab hakkında Meclisi Âliye bizzat gidip itayı izahata musaraat arzusunda bulunmuştum.

Harbiye Nazırının tebdilini hal ve faslı ile, uğraşmakta bulunduğumuz mesaili mühimmeyi hariciyemize taalluku olduğundan, bugün izahatı lazime itasının menafii mukaddesei vatana iras edeceği derkâr olan mazarrat sebebiyle Heyeti Muhteremece nazarı ehemmiyetle telakki edileceğine ve umum mebusanı kiramca kanaatbahş olacağına emin olduğum izahatı önümüzdeki çarşamba gününe talika mecburiyet hasıl olmuştur.

Bahriye Nazırının tebdili ise, Arif Paşa Hazretlerinin ibrazı mukarrer olan kat'iyülmüfâd istifanamesinin kabulünden ibaret bir emri tabii olduğu gibi, Maarif Nezaretine Ziya Paşa Hazretlerinin tayini dahi Nezaretin zaten açık bulunmasından ve vekilinin istifa eylesmesinden inbias eylemiştir. Bununla beraber, istizahın mevzuunu teşkil eden tebeddülü Vükelâ meselesine terdifen Dersaadette bulunan Avcı Taburlarının çıkarılmasına dair Sadarettin Emir ita kılındığı ve bu emrin infazına vukubulan muhalefet üzerine Harbiye Nazırının tedbil edildiği rivayet olunmakta olup, bu rivayetin dahi mücerret mebusanı kiramın takdiratını şimdiden ihlal ve efkârı umumiyeyi bir galeyana nâbecâ sevk etmek niyeti mefsedetkâranesine mebni olacağından,

18 MMZbC.e.1, s.570.

19 a.g.e., s.572.

bu şayanın mugayiri hakikat olduğunu şimdiden beyan eylerim.

Kanuni Esasimizin kâfil olduğu İdarei Meşrutanın muhafazası emrindeki mesai mütevaliyenin ciddiyetine en büyük delil de, Harbiye Nezaretine tayin olunan Nazır Paşa Hazretlerinin şahsıdır ki, iktidarı askerisini ve hamiyeti vatanperverisini takdir etmeyecek bir sahibi vicdan tasavvur edemediğimin beyanına ibtidar kılındı efendim. 21 Muharrem; Kânunusani 1324.

Sadrazam
Kâmil²⁰

Sadrazamın bu tavrı mebuslarca hoş karşılanmadı, O nun meclise gelerek açıklama yapmasında ısrar edildi. Bu ısrar üzerine Sadrazam şu yazıyı Meclis başkanlığına gönderdi.

“Meclis-i Mebusan Riyaseti Canib-i Âlisine

Bugün Meclis-i Mebusanda isbatı vücut olunması hakkında tezkerei aliyeleri şimdi alındı. Mervi olan şâyiat ehemmiyetten ari olduğu gibi elyevm hiç bir heyecan mevcut olmadığından ve itası lâzım gelen izahatın sureti mükniada olması muktazi olup, zaman ise gayrimüsait olduğundan, icab eden esbab ve delâil bil’etraf tehiye edilerek bimennihi taâlâ çarşamba günü Meclisi Mebusana azimet edileceği beyaniyle tezkireyi senevari terkim kılındı efendim. 31 Kanunusani 1324

Sadrazam
Kâmil²¹

Kâmil Paşa’nın bu isteği mebuslarca kabul edilmedi ve 102 imzalı şu önerge meclis başkanlığına verildi:

“Riyaset-i Celileye

Sadrazam Paşa Hazretlerinin kabinedeki tebeddülâtı âhire hakkında itayı izahat etmek üzere Meclisi Mebusanca kirâren vuku bulan davete rağmen mecliste isbatı vücut

20 a.g.e., s.591.

21 a.g.e., s.603.

etmeyerek izahatı matlubeyi ademi itâda ısrar etmesini ve devletin siyaseti dahiliye ve hariciyesini bir hâlli müphemiyette bırakmakta devam eylemesini vürudu hükümetle kabili telif olmayıp, bu halin devamı meşrutiyet ve hürriyeti siyasiyi Osmaniyeyi tehlikeye ilka demek olduğundan heyeti mebusan Sadrazama ademi itimat dermayan eder"²²

Bu önerenin mebuslarca kabul edilmesi üzerine Sadrazam Kanun-i Esasi'nin 38.maddesine uyulmadığını, iç ve dış konularda meydana gelecek vahim olayların sorumluluğunun Meclisi Mebusana ait olacağını vurgulayarak ve biraz da mebusları tehdit ederek "bil'istifa Mühr-ü Hümayun'u Zat-ı Şahaneye arz ve takdim" edeceğini, Meclisi Mebusan için hazırladığı açıklamayı da "matbuat vasıtasıyla neşr ve ilânâ" zorunlu olacağını belirterek adeta mebuslara aba altından sopa gösterdi. Ancak uzun yıllardır özgürlüğe susamış olan mebuslar, O nun tehditlerine boyun eğmedi. 207 mebusun 196'sunun güvensizlik oyuyla Kâmil Paşa Hükümeti Meclis-i Mebusan'daki siyasi gücünü yitirdi²³.

Böylece, Türk tarihinde, Kâmil Paşa hükümet programı hazırlayan ilk sadrazam olma onurunu taşıdığı gibi; aynı zamanda siyasi iktidarı mebusların güvensizlik oyuyla yitiren ilk sadrazam olarak da Türk Demokrasi Tarihi'ne geçti.

Kâmil Paşa'nın Sadrazamlıktan alınması üzerine yeni hükümeti oluşturma görevi Hüseyin Hilmi Paşa'ya verildi (1 Şubat 1324) 13 Şubat 1909²⁴.

Vakit kaybetmeden hükümetini oluşturan Hüseyin Hilmi Paşa Kâmil Paşa'nın izinden giderek hükümetinin programını hazırladı ve bu programı Meclis-i Mebusan'da okumak istediğini şu yazıyla meclis başkanlığına bildirdi:

"Meclis-i Mebusan Riyaseti Canib-i Âlisine

Bu kerre teşekkül eden kabinenin mesaili dahiliye ve hariciyede takip edeceği mesleğe dair tanzim kılınan programının Meclisi Mebusanda kıratı zımında Vükelayı fiham

22 MMZbC.c.1, s.610.

23 a.g.e., s.611. Başbakanlık Arşivi Yıldız Esas Evrak Kâmil Paşa Evrakı arasında bulunan bir belgede güvensizlik oyunun 198 olduğu belirtiliyor, 86/34-3367.

24 Takvim-i Vekayi, 2 Şubat 1324.

ile beraber yarınki çarşamba günü saat onbirde meclisi Aliye azîmet siyakında tezkere-i senevari takdim kılındı efendim.

24 Muharrem 1327, 3 Şubat 1324
Sadrazam Hüseyin Hilmi"²⁵

4 Şubat 1324/17 Şubat 1909'da hükümet üyeleriyle meclise gelen Hüseyin Hilmi Paşa hazırladığı hükümet programını mebuslara okumuştur.

Böyle bir olayla ilk kez karşılaşan meclis başkanı Ahmet Rıza Bey, Hilmi Paşa'nın bu tavrını hükümetin güvenoyu isteği olarak düşünmüş olacak ki programın okunması bittikten sonra "ekseriyeti azime ile" hükümete "beyanı itimat" olduğunu belirtti²⁶.

Hüseyin Hilmi Paşa bu tavrıyla hükümet programına yeni bir boyut kazandırmış oldu: Programın mecliste okunması ve mebusların güvenine sunulması. Bu uygulama ile hükümet programının daha sağlam bir temele oturtulmasına daha kalıcı bir demokratik geleneğin kurulmasına başlanmıştır.

Mutlakiyetten Meşrutiyet'e geçilmesi bazı kesimlerde hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bunlar, meşrutiyetin getirdiği özgürlüklerden yararlanarak meşrutiyet sistemini yıkmak amacıyla isyan ettirilir (31 Mart 1325) 13 Nisan 1909²⁷.

İsyanın başlaması üzerine Hüseyin Hilmi Paşa başkanlığındaki hükümet istifa etti. Yeni hükümeti kurmak üzere, Tefvik Paşa Sadraatandı.

Tefvik Paşa kısa sürede hükümetini oluşturdu ve kendinden öncekilerin izinden giderek hükümetinin izliyeceği bir program hazırladı ve bunu Meclis-i Mebusana sunarak "alelusal" da olsa mebusların güvenoyuna başvurmaya yararlı gördü²⁸. 6 Nisan 1325/19 Nisan 1909'da Meclis-i Mebusan'da okuduğu hükümet programı hakkında herhangi bir tartışma yapılmadığı gibi güvenoyuna da baş vurulmadı. "Mufassal beyannamenin (programın) vüruduna intizaren" programın görüşülmesi ileri bir tarihe bırakıldı²⁹. Ancak, Tefvik Paşa hükümeti isyan

25 MMZbC., c.1, s.617.

26 a.g.e., s.679.

27 bkz. Sina Akşin, 31 Mart Olayı, İstanbul, 1972. Ali Cevat, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi (Yay. Faik Reşit Unat) Ankara, 1960.

28 MMZbC.c.3., s.21.

29 MMZbC.c.3, s.99.

dalgaları arasında ortaya çıktığı için isyanın bastırılmasından sonra uzun süre yaşayamadı. Dolayısıyla da hükümet programının gelişimine herhangi bir katkıda bulunamadı.

Tevfik Paşa'nın Sadrazamlıktan ayrılması üzerine yerine yeniden Hüseyin Hilmi Paşa atandı. İlk Sadrazamlığa atandığı zaman başlattığı geleneğe bağlı kalarak ikinci hükümeti döneminde de hükümet programı hazırladı ve bu programı Meclis-i Mebusanda okumak istediğini şu yazı ile meclis başkanlığına bildirdi:

“Meclis-i Mebusan Riyaseti Canib-i Alisine

Kabinenin beyannamesini bugün Ayan ve Mebusan Meclislerinde ve aynı zamanda ayrı ayrı kıraat olunmak üzere Heyeti Vükela ile saat dokuzda azimet olunacaktır efendim.

11 Mayıs 1325 (11 Mayıs 1909)
Sadrazam Hüseyin Hilmi”³⁰

Bu yazının okunmasından sonra söz alan Suriye Mebusu Süleyman Elbostani Efendi

“Yanlış bir kaide ittihaz ettik. Sadrazam Meclisi Vükelanın programını okuyacaklar. Halbuki ne Kanunı Esasi'mizde böyle bir şey vardır, ne de başka bir yerde vardır. Adeta Kabine Meclisi Mebusana gelir, programını okur gider. Başka bir şey yoktur. Mesela ekseriyeti meclis o kabineye muhalif olursa o vakit mebuslar tarafından, mesela bir iki mebus tarafından istizah verilir. Ve o istizah üzerine ademi itimat verirler. Ama birden bire bu programı okuduktan sonra itimat ve ademi itimat vermek mugayyiri usuldur. Zaten Kanunu Esasimizde böyle bir şey yoktur. Bunun için Vükelaya ademi itimat için böyle hiç bir şey yoktur ve hiçte hacet yoktur efendim”

diyerek hükümet programının okunduktan sonra oylanmasına karşı çıktı.³¹

Hükümet programının okunmasına karşı olan mebuslar böyle bir uygulamanın Kanun-ı Esaside, Meclis-i Mebusan İç Tüzüğünde bu-

30 a.g.e., s.616.

31 a.g.y.

lunmadığı gibi Avrupa ülkelerinde de olmadığı görüşünden hareket ederek Hilmi Paşa'nın ilk kez Sadrazam olduğunda programını okuyup güvenoyu istemesini "bir emrivaki" olarak nitelendirdiler ve gelenekselleşmeye yönelik bu uygulamanın yanlış olduğu görüşünü savundular. Hükümet programının okunmasından yana olan mebuslar ise şimdiye kadar yapıldığı gibi "kuvvei icraiye teşkil eden heyet icraatından evvel Meclisi Mebusan'ın itimadını almalıdır". "Meclisi Mebusandan itimat reyini haiz olmayan bir kabinenin maneviyatı da kuvvetli olamaz. Yani icraatında daha serbest, daha kuvvetli, daha basiretkar hareket etmesi için Meclisi Mebusan'ın itimadını haiz olması lazım gelir" "Kabine işe başlamadan programını tebliğ etmelidir. Programını göstermeyen hükümeti iskat etmek te zordur" diyerek değişik açılardan hükümet programının mecliste okunması ve oylanması gerektiği tezini savundular. Bunlar, Avrupa'dan da örnekler vererek "Avrupa'da hiç bir kabine(nin) programını meclise kabul ettirmeden işe başlayamadığını) belirttiler³².

Bu konuda yapılan tartışmalardan sonra mebusların çoğunluğu hükümet programının mecliste okunması ve oylanması görüşünde birleşerek Hüseyin Hilmi Paşa'nın uygulamalarını onayladılar. Dolayısıyla da hükümet programının mecliste okunmasını ve oylanmasını yazısız bir kurala bağlamış oldular.

Anayasada ve meclis iç tüzüğünde hükümet programı konusu yer almadığı için hükümet programının içeriği ve oylanması yöntemi açık değildi. Zehrap Efendi "şimdiye kadar bize getirilen programların hiçbiri ciddi hükümet programı değildir. Çünkü icraata değil, bir takım emellere, birtakım vehimlere, birtakım hayellere taalluk eder.", diyerek o güne kadar okunan hükümet programlarını yetersiz bulduğunu açıkladı ve hükümet programının genel kuralları yerine o kuralların nasıl gerçekleştirileceğini gösteren birer belge olmasını istedi³³.

Zehrap Efendi'nin bu yaklaşımını mebuslar onaylamamış olacaklar ki bağlayıcı bir karar alamamışlardır. Hükümetler genel yapılarına, ülkenin içinde bulunduğu koşullara göre programlarını hazırlamışlardır.

Demokrasinin geliştiği ve yerleştiği ülkelerde hükümetin programını ne zaman, nasıl mebusların bilgisine sunacağı yazılı kurallara

32 a.g.e., s.617-622.

33 a.g.e., s.618.

bağlanmıştı. Osmanlı devletinde ise parlamentolu sistem çok yeni olduğu için hükümet programı, kavram olarak pozitif hukuk nimetlerinde yer almadığından bu konuda çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır.

Güvenoyu okunan programa mı yoksa o programı uygulayacak kişilerin kişiliklerine mi bakılarak verilmelidir? sorusu gündeme getirilmiştir. Bazı mebuslar, güvenoyu mecliste okunan program üzerine yapılırsa siyasi iktidarı kaybetmek istemeyen hükümetin kendi düşüncelerini yansıtaacağı yerde meclisin onayını alacak gerçekçi olmayan programların hazırlanacağından kaygı duyuyorlardı. Bu kaygıyı gidermek için de önerdikleri yol güvenoyunun, hükümet üyelerinin kişiliklerine bakılarak yapılmasıydı³⁴. Bu tehlikeli ve aynı zamanda demokratik ilkelerin yerleşmelerini engelleyici öneriyi meclis üyeleri regdetmekte gecikmediler. Artas Efendi

“Vükela denilen hükümet-i icraiye idare-i memleket için icra eylediği tedabirin icraasından evvel tedabiri mezkûrenin ihtiyacaatı mahalliyeye muvafık olup olmadığını tayini milletvekilleri olan Meclisi Mebusana aittir. Şu hale göre heyeti vekilei celilei vükela tanzim ettiği program ki usul-u idare hakkında ittihaz edeceği tedabirin beyanından ibaret olan tedabiri meclisimiz arz ve beyan edecek tedabiri vakia meclisimizce muvafıkı maslahat görülürse o tedbirler tasdik olunur. Yoksa o tedbirleri icra edecek şahıslar hakkında beyanı rey edemez”

diyerek bu konudaki görüşlerini oldukça açık bir biçimde ortaya koytur³⁵. Meclisi Mebusan üyeleri, güvenoyunun hükümet üyelerinin kişiliklerine bakılarak oylanması isteğini benimsememiştir.

Güvenoyunun mecliste okunan program üzerine yapılması benimsenmiş olmasına rağmen oylanmanın şekli belli değildi. O nedenle bu konunun da bir kurala bağlanması gerekiyordu. Zira mebuslardan bazıları örneğin Zehrap Efendi program mecliste okunduktan sonra programa karşı olan mebusların karşı oldukları noktaları içeren bir “istizah” önergesi hazırlamalarını, bu önergenin meclisce benimsenip benimsenmemesini programın onaylanıp onaylanmadığı şeklinde yorumlanmasını istiyordu³⁶.

34 a.g.e., s.617.

35 a.g.e., s.619.

36 MMZbC.Devre 1, İçtima 2, c.1, Ankara, 1985, s.634.

Zehrap Efendi pozitif hukuktan yola çıkarak böyle bir öneri getirmesine karşılık mebuslar bu öneriyi kabul etmediler. Zira uygulamalara baktığımızda programların mecliste okunduğuna, okunma işlemi bittikten sonra üzerinde tartışmalar yapıldığını ve daha sonra da güvenoyuna gidildiğini görmekteyiz³⁷.

Hükümet programının yasal dayanağı, mebuslara duyurma şekli, içeriği oylama zamanı ve oylama şekli tüm bu tartışma ve gelişmelere rağmen belirli kurallara bağlanabildi mi? Bu soruya açık bir cevap verebilmek zordur. Zira Hüseyin Hilmi Paşa ve ondan sonraki hükümetler döneminde bazı gelişmeler görülmüşse de bunların yeterli olmadığı dikkatimizi çekmektedir. Çünkü hükümet programı, her zaman tartışma konusu olmuştur. Özellikle de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin programı görüşülürken bu konular yeniden gündeme getirilmiştir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa öncesinde kurulan ve kalıcı olan hükümetler İttihat ve Terakki Cemiyetince desteklenen hükümetlerdi. Bu nedenle de mecliste herhangi bir güçlükle karşılaşmıyorlardı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ise İttihatçı olmadığı için önceki hükümetlerin şansına sahip değildi. Nitekim hazırladığı hükümet programı meclisi Mebusanda okunduğu zaman bu açıkça görülmüştü.

Ülkedeki huzursuzluğu önlemek amacıyla tarafsız kişilerden oluşturulan ve büyük kabine olarak adlandırılan Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin Meclis-i Mebusan'ın desteğini almadan ülke sorunlarını çözebilmesi olanaksızdı. Kaldı ki İttihatçı mebusların hükümeti

37 Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin programı mecliste okunduktan sonra meclis başkanı "kabinenin muvaffakiyetini temenni ederiz... bundan sonra herhalde beyanı itimat ederiz. Biz yine işimize devam edelim edenim onlarda işlerine" diyerek mebusların oylarına başvurmadan sonucu açıklamaya kalkışmıştır. bkz. Takvim-i Vekayi, 19 Mayıs 1325, s.19). Rahmi Bey meclis başkanının bu davranışına karşı çıkmış ve Vükelâyı millet kabineye beyanı itimat ederse kabine icraatında daha esash bir surette hareket eder. Muvaffakiyeti daha ziyade teshil edilmiş olur. Bu suretle de biz hareket edecek olursak kabineyi zayıf bırakmış oluruz. Kabine ya vükelâyı milletin itimatına mazhar olmalı, mazhar olmayacaksa mazhar olabilecek bir kabine gelmeli. Bu noktai nazardan zannederim ki kabine hakkına itimat reyî toplanması icap eder" diyerek meclis başkanının görüşlerine karşı çıkmıştır. Halil Beyin de meclis başkanının görüşlerine karşı çıkması ve eski uygulamaların sürdürülmesini istemesi üzerine açık oylamaya gidilmiş ve hükümete "ekseriyeti azime ile itimat olunduğu açıklanmıştır. Daha sonra meclis başkanının isteği üzerine "tayini esami ile oylamanın yapılması kararlaştırılmıştır. Boşo Efendi, "söz söylemeden nasıl itimat reyî vereceğiz" diyerek programın görüşülmeden oylanmasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine program hakkında az da olsa tartışma açılmış bazı mebuslar görüşlerini açıklamışlar daha sonra da "tayini esami" ile güvenoylaması yapılmıştır. bkz. Takvim-i Vekayi 19 Mayıs 1325, s.19.

desteklemeye niyetlerinin olmadığı, daha ilk günlerde görülmeye başlandı. Meclis adeta iktidar ve muhalefet olarak ikiye ayrıldı. Hükümetin temsil ettiği iktidarla İttihatçı mebusların temsil ettiği muhalefet arasındaki görüş ayrılığından kaynaklanan tartışmalar, Türkiye’de demokratik geleneklerin yerleşmesine katkıda bulundu, hükümet programı konusundaki belirsiz noktalar açıklığa kavuşturuldu ve yazısız kurallara bağlandı.

17 Temmuz 1328/30 Temmuz 1912’de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti’nin programı mecliste okunduktan sonra söz alan Çorum mebusu Ali Osman Efendi programın basılıp dağıtılmasını istedi. Diyarbekir mebusu Fevzi Bey’in’de aynı görüşü paylaşması mecliste yoğun bir tartışmanın başlamasına neden oldu.

İktidar yanlısı olarak nitelendirebileceğimiz bazı mebuslar Anayasadan, meclis içtüzüğünden yola çıkarak bu konuda herhangi bir açıklığın olmadığı savıyla programın basılıp dağıtılmasına karşı çıktılar. Bunlara göre, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi ülkedeki “siyasi buhranı izale” için oluşturulmuştur. Programı basıp dağıtarak vakit geçirmek güvenoyunu da geciktirmek dolayısıyla da “buhranın” devamını arzu etmektir. Ateşi kırkbirbuçuk dereceye çıkmış hastanın ateşini düşürmek için ilaç vermekte duraksama olamayacağı gibi güvenoyu konusunda da duraksama olmamalıdır. Hükümet programı bir an evvel görürlüp sonuçlandırılmalıdır³⁸.

Hükümet adına söz alan Hüseyin Hilmi Paşa “Osmanlı Kanun-ı Esasisi’nde Heyet-i Vükela teşkil ettiği zaman program tanzimiyle meclis-i umummide kıratına dair hiç bir sarahat ve mecburiyet yoktur. Fakat 324 senesi evahirinde ikinci defa olarak kabine teşkil ettiği zaman Heyet-i Vükela dahil ve hariçte takip edeceği siyasetten evvel ba evvel vekil-i milleti haberdar edip onların tasvibi müzaheretini istihsal için program mütaalasını ittihaz etmiştir. Vaki bu bir teamül addolunabilir. Halbuki Kanun-ı Esasi’nin kabili tevfiik olmayan bir teamülü idamede ısrar edemezsiniz zannederim. Hükümet bu kanaattedir. Meclis-i Mebusanda tab ile ariz ve amik tetik ve müzakere olunacak evrak meclise teklif olunan levayihi kanuniyeye münhasırdır. Program o cümleden madud olamaz. Bendeniz hükümet namına buhranın ehemmiyeti hakkında mucib-i heyacan olacak sözler söylemekten tevekkil ederim. Fakat beyannamede beyan olunduğu veçhile pek mühim ve mütenevi müşkilat içinde deruhte edilmiş olan bu vazifeyi hükmeti hazıra karar-

38 MMZbC.Devre II, Sene İş 43. İçtima, s.833.

sızlık ve tereddüt içinde günlerce değil hatta saatlerce deruhte edemez. Biz okuduğumuz beyanname üzerine bugün Meclis-i Alinizce her ne denilecekse behamehal denilmesini suret-i katiyede talep ediyoruz. Bu talebimiz(in) kabul edilip edilmeyeceği hakkında ne diyecekseniz anlaşılma(sı) için de reye vaz edersiniz” diyerek programın hemen görüşülerek oylanmasını istedi³⁹.

Hüseyin Hümi Paşa'nın bu konuşması dikkatle incelendiğinde kendisinin uygulamaya koyduğu ve diğer Sadrazamlar tarafından da sürdürülen ilkelerle çelişmektedir. Zira Osmanlı Anayasasında hükümet programı yer almadığı halde kendisi iki kez Sadrazam olmuş ve her ikisinde de hükümet programı hazırlamıştır. Gelenekselleşmiş olan bu kuraldan mebusların vazgeçmesini beklemek belki de meşruti uygulamalardan taviz vermelerine yol açacak bir başlangıç olacaktı. Bu nedenle İttihad ve Terakki Cemiyeti yanlısı mebuslar hükümetin isteğine şiddetle karşı çıkmışlardır.

Erzurum mebusu Varteks-Efendi, “kanunda şimdiki teklifin ne lehine ne de aleyhine hiç bir şey yoktur. O halde teamül ne ise onu takip edeceğiz. Bizim başka kanunumuz yoktur. Hükümet tarafından bize deniliyor ki bu buhranın idame olunması bir saat bile olsa zaruridir. Bunu kabul ediyoruz. Fakat buhranların asıl şeklini esasını anlamak lazımdır. Kabine tarafından bize gönderilen programın hüviyetini ve esasını tetkik etmek ve tahkik=etüde etmeden biz burada ne söyleyebiliriz ve bu buhranın önünü nasıl alabiliriz? . . . Şimdiki gelen kabinenin programı bu buhranın kaldırılmasına ne kadar muvafıktır ve hatta bu programın hüviyeti nedir? bunun içinde ne manalar var, bunları anlamak lazımdır. Eğer biz anlamadan şimdi müzakere edersek bir suitefehhüm husule gelecek, birbirimizi anlamayacağız. Belki de bu buhranın önünü almak değil devamına sebep olur. Onun için bence efendiler ta programı alıpta onda bizim yaralarımızın tamamıyla nazarı dikkate alınıp alınmamış olduğunu tetkik etmeden ben bir şey söyleyemem. Kabinede bunu bizden talep etmeli. Ben programımı getirdim. Ben işimde yine devam ediyorum. Siz de bu gece bunu okuyunuz. Yarın müzakere edeceğiz. demeli. Asla acele etmenin yeri yoktur. Yarın müzakeresine başlarız. . . .Kabinenin programı gazetelerde neşrolunur. Onlarda kendi mütaalatın söylerler, bizde kendi fikrimizi söyleriz. . . . Ben-deniz kabineden rica ediyorum eğer kabil ise bugün tab ve tevzi ile yarın müzakereye devam edelim” diyerek oldukça tutarlı bir yaklaşım ortaya

39 a.g.e., s.834.

koydu⁴⁰. Selanik Mebusu Rahmi Bey “kanunlarımızda her ne var ise onları aynen kabul etmek mecburiyeti vardır. Hem hükümet için hem de bizim için. Fakat kanunlarımızda sarahaten mevcut olmayan hususat hakkında teamül ve adet her ne ise ona tabiyet mecburiyeti vardır. Hem bizim için hemde hükümet için. Bu da meclisin doğmasıyla, meşrutiyetin bizde doğmasıyla teessüs eden bir usuldür. . . . böyle milletin, millet meclisinin bir nevi hukuku şeklinde tezahür eden teamüllerden feragat etmeyiz. Bunu kabine pek iyi bilmelidir” diyerek mebusların demokratik haklarından vaz geçmeyeceklerini kararlı bir şekilde dile getirdi⁴¹. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise demokratik ölçülerle bağdaşmayacak bir yaklaşımla “. . . size haber veriyorum böyle uzun müddet yani saatlerle müzakereye devam (etmek) ve itimadın ne şekilde çıkacağını bilmemek bizim için hayırlı bir şey olmayacak. Haberiniz olsun,” diyerek istifa edebileceği imajıyla mebuslardaki direnci kırmaya çalıştı⁴². Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa da aynı şeyi vurgulayarak “derhal meclisten bir karar”istediklerini belirtti⁴³.

Hükümetin bu tavrı tepkileri daha da artırdı. Örneğin Bağdat mebusu İsmail Hakkı Bey “. . . Hüseyin Hilmi Hazretlerinin sözlerinden anlıyorum ki hükümet yalnız kanun namına meclise gelmiyor. Meclisi tehdit ediyor. Bütün cihana bağracağım, Meclisi Mebusanlar müzakere etmekte hürdür. Cihannın hiç bir yerinde meşrutiyetle idare olunan hiç bir memleket yoktur ki Meclis-i Mebusan’ın ruznamesine hükümet gelsin filan şeyi müzakere edin diye hâkim olsun. Hükümet çekilmekte elbette serbesttir fakat Meclis-i Mebusan’ın ruznamesine müdahale edemez. “. . . Bu beyannameyi bize versinler tetkik edelim. Yirmidört saat müzakere tehir ederse hiç bir zarar yoktur. Çünkü bu memleketin bu hale yirmidört saat tahammülü yoksa bendeniz anlamıyorum. Kabine teşekkül edeli sekiz gün, dokuz gün olduğu halde bir program tanzim edemediler. Kendileri oniki onüç zat oldukları halde program tanzimi için ongün düşünürlerse bir Meclis-i Mebusan’ın yirmidört saat te düşünmesi çok değildir. Onlardan ongün düşünmek bizden yarım saniye bile düşünmemek bu tahakkümdür efendiler.

Heyeti Vükela hemen şimdi karar veriniz vermezseniz çekiliriz derlerse biz de çekiliniz deriz” diyerek hükümetin tehditlerine boyun eğmiyeceklerini belirtmişti⁴⁴.

40 a.g.e., s.834.

41 a.g.e., s.835.

42 a.g.y.

43 a.g.y.

44 a.g.e., s.837.

Hükümet yanlısı mebuslar ise İttihatçıların “obstrüksiyon” yapacaklarından kaygı duyuyor olacak ki program görüşmelerini kısa sürede bitirip hükümetin güvenoyuna başvurmasını istiyorlardı.

Bu konudaki tartışmalardan sonra Meclis-i Mebusan başkanı Halil Bey programın basılıp dağıtılması koşuluyla o gün programın görüşülüp görüşülmemesini içeren bir önergeyi mebusların bilgisine sunmuştur⁴⁵. Ancak Adliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa hükümetin bu önergeye katılmadığını ve kesin kararın belirlenmesini istediklerini bir kez daha vurgulamıştır. Hükümetin bu tavrı genelde mebuslarca hoş karşılanmamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın “Kanun-ı Esasi'de hükümet programının okunmasına dair açıklık olmadığı, bunun bir gelenek olduğu” savı üzerine Meclis Başkanı da Kanun-ı Esasiyi incelemek zorunda kalmış ve Hüseyin Hilmi Paşa'yı haklı gördüğünü belirtmiştir. Ancak hükümetin siyasal sorumluluğunu açıkça kabul eden Anayasalarda hükümetin program okumasının da “teamül” olduğunu, Meclisi Mebusanın bu konudaki davranışının “teamülen” anayasaya uygun olacağını sözlerine eklemiştir. Bu arada hükümet programı basılıp mebuslara dağıtıldıktan sonra program üzerinde tartışmalara devam edileceğini de duyurmuştur⁴⁶.

Program basılıp dağıtıldıktan sonra 14.35'te ara verilen görüşmelere 17.25'de tekrar başlanmış ve uzun tartışmalardan sonra 167 mebustan 113'ünün olumlu oyuyla hükümet güvenoyu almıştır⁴⁷.

Bunalımlı bir dönemin ürünü olarak ortaya çıkan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ile gücünü İttihat ve Terakki Cemiyetinden alan güçlü bir muhalefet arasındaki tartışmalar Türkiyedeki demokratik gelişmelere katkıda bulunduğu gibi, hükümet programındaki kimi belirsiz noktaların da aydınlığa çıkarılmasına ve yazısız kurallara bağlanmasına olanak sağlamıştır.

II.Meşrutiyet döneminde Hükümet Programı konusundaki gelişmeleri şu noktalarda toplamak olanaklıdır:

45 Önerge şöyledir:

Meclisin program muhtaviyatına bi- hakkın vâkıf olarak müzakerata devamı muktazi olduğundan şimdi hemen riyasetçe tab ve tevziyle müzakereye devam edilmesini teklif ederim.

Talat

46 a.g.e., s.838.

47 Oyların dağılımı: Katılan 167, Lehte 113, Aleyhte 45, Geçersiz 9

a) Hükümet programının Kanun-ı Esaside olup olmadığı tartışması noktalanmış ve bunun bir "teamül" olduğu benimsenmiştir.

b) Hükümet programının daha iyi analiz edilebilmesi ve olumlu olumsuz yönlerinin saptanabilmesi için basılıp mebuslara dağıtılması geleneği başlatılmıştır.

c) Hükümet programı okunduktan sonra program üzerine tartışmaların yapılması, bu tartışmalara oyçokluğu ile son verilmesi daha sonra da güven oyuna başvurulması yöntemi benimsenmiştir⁴⁸.

48 Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ülkedeki bunalımı gidermede başarılı olamamış istifa etmek zorunda kalmıştır. Ardılı olan Kâmil Paşa ve Mahmut Şevket Paşa döneminde hükümet programı konusunda herhangi bir gelişme olup olmadığı açık değildir. Zira bu iki hükümet döneminde hazırlanmış herhangi bir hükümet programını göremedik. Daha sonra kurulan Prens Sait Halim Paşa ve, Talat Paşa döneminde hükümet programları hazırlanmış ve meclisi Mebusanın onayına sunulmuştur. Mütareke döneminde İstanbul hükümetlerinden bazılarıyla TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisinde kurulan ilk hükümetin de programını hazırlayıp mebusaların onayına sunması "teamüle" dayanan kuralların da yazılı kurallar kadar önemli olduğunu ve hükümet programı geleneğinin sürdürüldüğü dikkatimizi çekmektedir.

II. Meşrutiyet Döneminde Kurulan Hükümetler ve Programları

a) *Kâmil Paşa Hükümeti*

Hatt-ı Hümayun Sureti

Vezir-i meali semirim Kâmil Paşa

Sait Paşa'nın vuku istifası cihetiyle mesned-i Sadaret mücerreb olan sadakat ve ehliyetinize mebni uhdenize ihale ve tevcih ve mesned-i Meşihat dahi Cemalettin Efendi uhdesinde ibka kılınmakla diğer vükelanın Kanun-ı Esasımız mucibince bittişkil memuriyetleri icra olunmak üzere arz ve ahz-ı amalimiz devlet-i aliye ve memalik-i şahanemizin müstaad olduğu her türlü terakkiyatın istikmaliyle bil cümle teba-i şahanemizin tezyid-i refah ve saadeti kazıyye-i mühimmesi olmagla ana göre sarf-ı mesai olunması matlub-ı şahanemizdir. Cenabihak tevfiyat-ı ilahiyisine mazhar buyursun.

Fi 9 Recep, Sene 326.

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	Kâmil Paşa
Şeyhülislâm	Cemalettin Efendi*
Harbiye Nazırı	Recep Paşa
Hariciye Nazırı	Tevfik Paşa*
Adliye Nazırı	Hüseyin Fehmi Paşa*
Şurayı Devlet Reîsi	Tevfik Paşa
Dahiliye Nazırı	Reşid Akif Paşa
Maliye Nazırı	Ziya Paşa
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Mahmut Ekrem Bey**
Bahriye Nazırı	Arif Paşa
Maarif Nazırı	Hakkı Bey*
Ticaret ve Nafia Nazırı	Gabriel Efendi**
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Mavro Kordato Efendi
Posta, Telgraf ve Telofon Nazırı	

* İbkâen atanahlar.

** Kâmil Paşa'nın listesinde ayrı kişilerin adı geçiyor.

حقوق کرم ایامه غنایم فداقیان انما علی سنده کلامه از زره تنگی صحت شادریه مولا یقینت کینه جبریا دلی لایق حور زینت بیله قدر انفا
 همه دقتیم قلند کلامه تقدیر کورک با لایه بیژن بود از زره فداکی بریند توشیح بر لایق طای ایضا ایضا لایق از زره ایضا ایضا لایق لایق لایق
 در این بند شکره شادریه زینت انفا فداقیان مولا یقینت کینه جبریا دلی لایق حور زینت بیله قدر انفا
 صدراعظم
 کلام

بیمه امارتسی

تشیخه عابوزمردا بیلده حیثه دکلمنا صورت ترقی برود اکی حرف اولوز

حبیبه قه رنه رجب یاسا

قابه قه رنه ایقار قوجیه یاسا

حله قه رنه ایقار حیدر قاسم یاسا

سوزی دوق یاسته اور مادمه وساده وزنه تاخر سبکی قوجیه یاسا

زخینه قه رنه رشید عاکف یاسا

ماید قه رنه تاخر سبیه حیا یاسا

ادواق قه رنه ایقار زهر علی یاسا

قبارت وناضه قه رنه نعوم یاسا

جربوق قه رنه زرخه دوقای حکایه قردوری عارف یاسا

ساراف قه رنه ایقار عقی یاسا

اور مادمه وساده وزنه قه رنه سوزی دوق ایقار سنه مادمه قردوقا ا قی

ایقار اولسی (حبیبه) دخیبه قه رنه ایقار سبیه یاسا (حیدر) در سعاده و حیدر قه رنه ایقار حیدر قاسم یاسا (حیثه) دکلمنا صورت ترقی برود اکی حرف اولوز
رضا یاسا دخیبه قه رنه ایقار ساراف قه رنه جربوق حیدر قاسم یاسا (عاکف) رشید عاکف یاسا (حیا) ماید قه رنه تاخر سبیه حیا یاسا
زخینه قه رنه رشید عاکف یاسا (نعوم) قبارت وناضه قه رنه نعوم یاسا (عارف) جربوق قه رنه زرخه دوقای حکایه قردوری عارف یاسا
ساراف قه رنه ایقار عقی یاسا (عقی) عاقی یاسا

HÜKÜMET PROGRAMI

Heyet-i Vükela Künun-ı Esasinin iadeten mer'iyeti hususundaki inayeti senniye-i hazret-i Padişahi'nin kadr-i alisini bi-hakkın takdir ederek kanun-ı mezkûr ile muayyen bulunan hukuk-ı hükümrani-i cenab-ı şehriyarinin ve heyet-i vükelaya ve meclis-i umumiyeye ait hukukun ve hukuk-ı siyasiye ve umumiye-i ahaliyenin tamamı muhafazası ile umur-ı devletin muvafık-ı şer ve akl olan iş bu habl-ü metine mütevessilen idaresi azmindedir. İş bu azmin fiiliyata iktirarı için usul-i idarenin ve bazı nizam-ı sabıkanın mebusan-ı ahalice tadilini beklemek mümkün olmayıp, çünkü idare-i sabıka zamanında ittihaz olunan kavaid ve mümsik tutulan bazı kavanin ve nizam-ı elyevm kabili tatbik olmadığından, bunların kaideten tadillerine kadar icralarını Kanun-ı Esasi metin ve ruhunun icabatına tevfiik eylemek tabii bulunmuş ve iş bu metin ve ruha mugayir olarak şekli kanuniyi gayri haiz ne kadar evamir ve tenbihat ve talimat var ise cümlesi keenlemeyekün addolunarak şu tadil-i sui icraiye ve ref-i' ve ilga tarikleriyle Meclis-i Mebusan'a ait mesâ-i kanuniye semeradar oluncaya kadar dahi umur ve mesalih-i memleketin efkar-ı sabıkadan tecriden cereyan ettirilmesi mukarrer bulunmaktadır.

Kavanin-i mevcudenin ıslah ve ikmal ile lüzumu olan nice kavanin ve nizam-ı vücuda getirilmesi zamana muhtaç olup, ancak bazı mesailin aciliyeti cihetiyle evvel emirde celb-i nazar-ı dikkat etmesi tabiidir. Ezcümle ruh-ı devlet olan umur-ı maliyenin bir müddettir uğradığı avarız günâgün hâl-i hâziran velev birkaç ay için olsun teviz-i devamına imkân bırakmadığından bir taraftan sene-i atıye için esaslî bir bütçe tanzimine ve tekâlif ve rüsum-ı mevcude ye müteallik kavanin ve nizam-ı muhtac-ı tadil ve ıslah cihetleri ne olduğunun tetkikine bakılmakla beraber ifate-i vakt edilmeyerek bir dereceye kadar ıslah-ı hâl-i mali vecibeden görülmüş ve kesret-i miktarları devair-i merkeziyede müsmir surette işgörülmesine mani olan memurinin hatt-ı nisabına ircâ ve nisbetsiz maaşatın tadil ve tenzili ve açıkta kalacak memurlar peyderpey derece-i kabiliyetlerine göre ilerde açılacak hidamata tayin edilmek ve şimdiden medar-ı maişetten mahrum bırakılmamak ve meserret-i haliye-i umumiye arasında binlerce aileler dûçâr-ı fakr ve yeis olmamak üzere bunlara muvakkaten maaşlar tahsis-i münasip mütalaa edilmiştir. Müzayaka-i maliye-i hazinenin icab ettiği mesarîf-ı mübre-meye mukabil bazı istikrazat-ı cüz'iyeye ve icrai tasarrufata mümkün ile idare-i maslahata çalışılmakta ve ittihaz olunan tedabir-i muvakkate ile derdest-i tezekkür bulunan mevadd-ı esasiyenin Meclis-i Mebusan'

ın nazarı tasvibine arz-ı mukarrer bulunmaktadır. Devair-i mülkiyece olduğu gibi devair-i askeriyece dahi ez her cihet tasarrufa dikkat edileceği dergar olmakla beraber saltanat-ı seniyyenin bir devlet-i muaz-zama olmak haysiyeti muhafaza-i mevki'-i düvelîsi tezyid-i şan ve şerefi ordu ve donanma-i hümayunların intizamı ile olacağı dahi unutulmayacak ve icabat-ı hamiyet ne gibi tedabir-i tekemmüliyeği istilzam eylerse bittetik Mebusan-ı millete bildirilecektir. Tasarrufun bir dereceye kadar tehvini hal-i hazineye medar olacağı bi-ıştibah ise de esasen idare-i devletin muhavver-i matlûbunda cereyanı ve hükümetin şimdiye kadar atıl bıraktığı şubatın kesb-i faaliyet etmesi yine masrafla olacağı ve devletin vüs'at-ı memalike ve miktar-ı nüfusuna bakılır ve şu anasır-ı memalik-i mütemeddine-i saire ile mukayese edilir ise varidat-ı hazıranın kifayetsizliği pek bedihî görüldüğü cihetle bir taraftan yeni vergi ihdas edilerek mevcutlarının tanzimi ve usul-i ciba-yetin ıslahı ticaret muahedatının tecdidi suretiyle ve diğer taraftan memleketin esbab-ı ümrânı istihsal edilerek bu yüzden hazineye dahi celbi menfaatle varidatın tezyid-i tedriciyesine çalışılmak lazımeden görülmektedir. Şimdiye kadar devletin umuru nafia icraatında bir meslek-i muttarid takip etmemesi ve ticaret ve sanayide mani-i terakki birtakım esbab-ı asliye ve müteferrianın vücudu bu cihetlerce husulü tekemmülata hail olduğundan bi-mennihil kerim mülk-i Osmani'ye giren fikr-i terakkinin ve sunuf-ı muhtelif-i ahali arasında müsavaat-ı kâmile-i hukuk ve vezaiife müsteniden takarrüre başlayan ittihadın semerat-ı nafiası, hem devlet hem de ahalice iktitaf olunmak üzere, gerek ticaret-i berriye ve bahriye ve sanayi ve umur-ı nafiaca ve gerek memlekette sanainin şubat-ı muhtelifesiyle temin-i terakkisi hususunca bi'lkuülliye başka bir tarik-i salime girilmek üzere icabat-ı bâlâ taraf-ı tetkik ve tezekkür ve icra ve levayihi mukteziye-i Meclis-i Mebusana tevdi edilecektir. Servet-i memleketin anasırı mühimmesinden bulunan hakkı tasarruf maddesi elyevm usul-ı muhtelif ve mütezaddeye tabi olarak gayri menkûlat üzerine itibar heman mefkûd ve bu halin mazzarat-ı adiyyesi meşhud olduğundan bu cihetçe ıslahat-ı lâzimenin tezekkürüyle enval-i gayrimenkûle ashabına mallarının ve enval-i mezkûreye kıymet ve itibarlarının suret-i meşruada temenine çalışılacaktır. Servet ve marifet yek diğerinin lazım ve melzumu olup memleket etin layık olduğu derece-i saadete isal-i refahı maddi esbabına terakkiyat-ı ilmiyenin dahi terdifıyla hasıl olacağı bi-ıştibahtır. Şimdiye kadar pek nakıs ve şan-ı Osmaniye gayrılâyık bir vech ile cereyan etmiş olan talim ve terbiye hususat-ı Kanun-ı Esasi'nin tayin eylediği esasa kemal-i riayitle imkân derecesinde yevmen fi yevmen tensik ve tanzim edilmek heyeti

cedidece kaviyyen mutasavverdir, Kanun-ı Esasi'de Osmanlı'lara verilen hakk-ı musavaat hukukça olduğu gibi vezâifçe de mer'i olmak ve ezcümle hidmet-i mukaddese-i askeriyye sınıfı ahalinin cümlesine teşmül edilmek ve mekatib-i askeriyyeye etfal-i gayri müslime dahi kabul olunmak lazım geldiğinden, icab eden kavanin ve nizamet layihaları şu esasa tevfikân derdest nübhe-ü ihzardır. Bilecümle şüabatı idare gibi umur-ı adliye dahi muhtac-ı tanzim ve ıslah olup bir taraftan kavanin-i adliyenin tadilat mutasavveresi mebusanın nazar-ı tasvibine arzı zammında hazırlanmakta olduğundan istiklal-i mehakim kaide-i esasiyesine dokunulmayarak mehakimin cümleye bila kayd ve şart emniyet bahş olacak surette esbab-ı teşekkülü tetkik olunacaktır.

Kanun-ı Esasi'nin iadeten meriyetiyle ihyayı mülk ve milletin müsadde-i senniye-i cenan-ı cihan bani erzan buyrulmuş olması devlet-i aliyece pek şerefli bir vakıa olaak yar ve ağyarın nazarı istihsanını celb etmiş olduğundan meniyeti kâmile içinde yaşanıldığı hissini ve bu şerefın mahfuziyeti gerek dahilen emnü asayişin istikrarıyla yerli ve ecnebi herkesin müsterüh-ül-bal olarak yaşaması ve siyanet-i kanuniye-i umumileşmesiyle hasıl olacağından iş bu emn ü asayiş kaziyeye-i mühimesi bir vakitte enzar-ı dikkatten dūr tutulmayacaktır. Devlet-i aliyye bil cümle düvel-i mütecavire ve mütehabbe ile hüsn-i münasebette bulunup hiç birine karşı bir emel ve maksat-ı hafi beslemediği ve yalnız hudud-ı hâkimiyet-i saltanat-ı senniyenin ve hukuk-ı ahdiyesinin tamamî-i muhafazasıyla şeref-i şan-ı milletin mazhar-ı ihtiram olduğunu görmekten başka bir emel-i haricîsi olmadığı cihetle münasebat-ı hariciye bu esas dairesinde idare edilecek bilecümle devletlerle hüsn-ü münasebatta bulunacak ve bazı düvel-i ecnebiye teb'-asının memalik-i Osmaniye'de hukuk-ı düvel kavaidi umumiyesinin haricinde bazı uhud-ı kadime ve âdât-ı saldide ile istifade ettikleri eşkal-i istisnaiyenin yine kendi devletlerinin rızalarıyla an-karib ref'i için çalışılacak ve şüabat-ı idare-i devletin herkese badî-i kemal-i emniyet olmasına ve imtiyazlarının lüzumsuzluğu herkes gibi ecanib tarafından hissölünmesine hâdim bir hall-i umuminin ihdasına gayret edilecektir. Şu niyat ile zimam-ı umur-ı ele alan heyyet-i vükela bade ez'in mâzi-i âli ve kanun-ı esasi dairesinde idare-i umur edilmesinin temini ve vilayetçe dahi şu maksada hâdim heyet-i idarenin tensiki azminde olmakla ve şeref telakki olunan vesaya-yı senniye-i mülûkane dahi hep şu nukat-ı hayriyyeye matuf bulunmakla halen ve zemanen hayli müşkil ve say ve zeman muhtaç bulunan vezâif-i mütemmimesinden hüsn-i niyatını takdir ve icraatı sehabet-i efkar-ı amme ile takviye edileceğinden ümit vardır. Müstainen billah işe girişilmiştir.

GAZETİYA

PORTAL GOVERNIA OTOMAN

Directeur et rédacteur en chef

A. ZOUHRI

ABONNEMENT

180 piastres par an, en province

et 110 en poste

La Numéro : 10 Pages

در سلسله نشریات دولتی

قلم: ۱۰۰۰

تاریخ: ۱۰۰۰

محل: ۱۰۰۰

موضوع: ۱۰۰۰

تعداد: ۱۰۰۰

نوع: ۱۰۰۰

کلاس: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

کتابخانه: ۱۰۰۰

b) *Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti*

Hattı Hümayun Sureti

Veziri meali semirim Hüseyin Hilmi Paşa

Kamil Paşa'nın hasb-el-lüzum vuku-ı infisaline mebni Sadaret, sadakat ve ehliyetinize binaen uhdenize ve mesned-i Meşihat dahi Rumeli Kazaskeri Ziyaaddin Efendi uhdesine ihale ve tevcih kılınmakla diğer vükelanın bila intihab memuriyetleri icra olunmak üzere arzı Kanun-ı Esasi'nin muhafazası ve memleketin idame-i asayiş ve emniyeti ve devlet-i aliyye ve memalik-i şahanemizin ümran ve terakkisi ve kaffe-i tebaamzın saadet-i halü refahı esbabının istikmali nezdimizde begayet müstelzim olduğundan ana göre sarf-ı mesai ve gayret olunması matlub-ı kat'i şahanemizdir. Cenabihak tevfikatı ilahiyyesine mazhar buyursun.

22 Muharrem 1327

Abdülhamid

بیخبر اجرا اولوسی

تشیخ حیدر عابدی در لطفه و شفقت و مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 ولایت و تقوی و عبادت و ماوراء القرب و طغی و عجز و مدد و مدد و مدد و مدد
 حیدر تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 حاج میر تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 شایسته دولت و تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 عالیه تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 میر تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 هدیه تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 سعادت تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 شجاعت و وفات تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و

و وفات و سعادت و تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 اوفا و وفات و تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 انتخاب و تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 تشییع و تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و
 شایسته و تقی در مروت و جود و ایثار و کرم و سخاوت و

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa
Şeyhülislam	Ziyaeddin Efendi
Harbiye Nazırı	Ali Rıza Paşa
Hariciye Nazırı	Rıfat Paşa
Adliye Nazırı	Refik Bey
Şûrâyı Devlet Reisi	Hüseyin Fehmi Paşa
Dahiliye Nazırı	Hüseyin Hilmi Paşa
Maliye Nazırı	Ziya Paşa
Evkaf-ı Hümayûn Nazırı	Ziya Bey ***
Bahriye Nazırı	Rıza Paşa
Maarif Nazırı	Abdurrahman Efendi
Ticaret ve Nafia Nazırı	Gabriel Efendi*
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Mavro Kordato Efendi
Posta, Telgraf ve Telofon Nazırı

* İkbaen

*** Vekaleten.

Tanin, 2 Şubat 1324, Takvim-i Vekayi, 3 Şubat 1324.

HÜKÜMET PROGRAMI

Mebusan-ı kirâm hazeratı

Âlem-i medeniyetin vatanımıza nasb-ı enzar-ı dikkat ettiği ve inkılabımızı muhalesetkârane bir merak ile takip eylediği bir sırada uhde-mize tevdi olunan vazife-i mühimme ve nazikeyi biraz endişe ile deruh-te eyledik. Bu vazifenin ifası ne kadar mesai-i ciddiye ve ikdamat-ı fedakâraneye mütevakıf ise hangi furkaya mensup olursa olsunlar bilcümle vükela-yı milletin muavenet ve müzaheretine de o nisbette istinat etmekteyiz.

Çünkü hür ve terakkiyata teşne bir milletin izdiyad-ı saadet ve teâli-i şeref ve haysiyetinden başka bir şey düşünmeksizin menafi-i vata-na hizmet etmek azmindeyiz.

Mesleğimizi katıyyen bitarafane, tamamen vatanperverane olduğu meclis-i alinizce tasdik olunursa vazifemizi ancak o vakit ifa edebiliriz. Kanun-ı Esasi'ye riayet ve sadakat etmediğimiz hakkında bir zehap hasıl olursa Meclis-i Mebusan'ın adem-i emniyetine de lalet edecek ufak bir işareti üzerine çekilmeye müsarat edeceğiz.

Usul-i Meşrutiyet'in bidayet-i tatbikinde tevzii vezaif ve kuvva hususunca her iki tarafta lazı tereddüdat ve şübehât hüsülü melhuz olduğundan gerek dahili gerek harici hayat-ı siyasiyemizin vesaik-i icraiyesiyle tamamen kesbi ünsiyet edilinceye kadar müteakabilen yek diğer karşı zımnı bir itimada ihtiyacımız vardır. Şu halde meclis-i alinize gelerek isbat-ı vücud etmekle müftehir olan kabinenin icrasını takip edeceği program ne olacaktır? Umuru dahiliyemiz nokta-i nazardan evvelemerde şubat-ı idarenin usul-i meşrutiyete ve ezher cihet tarik-i terakkiye dahil olan bir heyet-i içtimaiyenin ihtiyacatına muvafık bir surette tekemmülüne çalışma olacaktır. Sizlere tevdi edeceğimiz kavanin ve nizamatin hakikaten bu fikre tetabuk etmesi için memaliki saire kanunlarını ariz ve amik tetkik ederek bunlardan lazım gelen esasların iktibasında kusur etmeyeceğiz. Avrupa devletlerinden bazılarının ihraz ettikleri mükemmeliyet-i siyasiyeye vusûlden evvel tarik-i terakide kat olunacak merhaleler bulunduğu cihetle, her millet, sevk-i tabisine göre işe mübaşeret ve kavanin ve nizamatı kendi ahval-i hususiyesine tevfik eylemelidir.

Mamafih bu keyfiyet vaki olacak mesaimize bezl-i muavenet eylediğimiz halde, diğer memleketlerde uzun tecrübelerle hâsıl olan bir

tahavvül-ü içtimaiye az bir zamanda vasıl olmamıza mani olmayacaktır. Umur-ı dahiliyeye müteallik kaffe-i mesainin en makul ve en kabil-i icra bir surette tesviyesi esbabını taharri edeceğiz. Bu mesainin bazıları, müddet-i kalile zarfında bir karar ittihazını istilzam etmekte olduğu halde diğer bazıları da bu mahiyeti müstaceyi haiz değildir. Ve hatta uzun uzadıya tetkik ve tezekküre arz-ı ihtiyaç edecektir. Akıl ve hikmete ve kaideyi ihtiyata muvafık bir teenninin fartı isticale tercihindeki isabet ve meşriyet müsellemdir. Her şeyden akdem ve elzem olan mesele, memleketin her tarafında huzur ve asayişin taht-ı temine alınmasıdır. Suret-i muntazamada ve mücbirede iş görülebilmesi için inziyat ve intizamın vücubü labüd olmakla, bütün mesai ve faaliyetimizi bu cihete sarf eyleyeceğiz. Zira ahaliden her fert, adalet ve musavatı kâmilenin saye-i emânında bulunduğunu hissetmelidir. Bu esaslar, Kanun-ı Esasî'de şüphesiz munderiç ise de iş bunları nazariyat dairesinden çıkarıp hayat-ı ruz-ı merreye ithal ve kâffe-i ahvale tamami-i tathikini temin eylemektir.

Sunuf-ı ahalinin tahsil-i medenisi, tedricen ikmal ve cümlesini en müterakki milletler seviyesine isal ile beraber cinsiyet ve mezhebiyetçe olan farklar, vatandaşlar beyninde mevcut olması lazım gelen rabıta-i uhuvvetle münafi harekâtı mütecavizane ve taassupkâraneyi şayan-ı teessüf bir bahane hükmüne koyan zünûn-u bâtila-yi izale etmek için mekatip ve matbuat vasıtasıyla marif-i tamim eylemek dahi elzem olduğundan, vesait-i maddiye ve maliyenin müsait olabileceği derecede bu maksada dahi atf-ı nazar-ı dikkat edeceğiz. Mesarifat-ı umumiye-mizde âkilane bir iktisat icrası ve birtakım imtiyazat ve âdat-ı kadimeden mütevellid sarfiyat-ı zaidenin hazfi tarikine kavi bir azm ile sülûkte tereddüt etmeyeceğiz. Menafii hususiyeye mütcallik hiç bir mülahazat burdan bizi men edemeyecek ve bizce yalnız nazar-ı dikkate alınacak şey, memleketin saadet-i hal-i umumisinden ve bir medeniyet-i hakikinin terakkisinden ibaret olacaktır. Bu menfaati umumiye tehalükü, vahid ve gayri kabil-i taksim olan bir vatanın fikri azimini taziyik ve bunu terkip ve teşkil eden unsurun kaffesi için lüzumu derkar bulunan ittihat ve irtibatı kâmilî ihlal edecek tefrikacıâne arzu ve temayüllere karşı olanca kuvvetimizle uğraşmaya sevk edecektir.

İttihat, bir milletin yalnız kuvvet ve miknetini değil, saadet-i maddiyesi ile huzur ve asayiş-i dahilîsini ve muhafaza-i haysiyetini müstelzimdir. Herkesin kalbinde bu hissin hüküm ferma olduğu mahalde millet-i saire ile münasebatı daha ziyade kesbi suhulet eder. Çünkü millet-i mezkure gerek vahdet-i mevcudiyeti hasebiyle kadir ve kıymetini ve

gerek muhafaza-i istiklâl için ne istediğini bilen bir kavim karşısında olduklarını hissedeceklerinden, artık tasminatı vatanperveranelerine lüzum kalmaz. Mebusan-ı kiramca malum olduğu üzere biz, bu fikir ve mülahazaya iptinaen hükümet-i mütecavire ve gayri mütecavire ile olan münasebetimizde idare-i meşrutiyetimizin teessüsünden beri takip olunan müsalemetperverane ve metanetkârane mesleğe devam edeceğimiz gibi, herkesle muhafaza-i hüsnü münasebeta ve şimdilik onlarla beynimizde badi-i ihtilaf olan mesaili suret-i dostanede fasletmeye bezl-i meçhud edeceğiz. Düsturumuz, uhuvvet-i beynelmilelin atideki kaidesinden, yani “kimsenin hukukuna tecavüz etmemek ve fakat diğerlerinin de hukukumuzla taarruzlarını tecviz eylememek”den ibaret bulunacaktır.

Hülus-u vicdanı, rehber-i hareket ittihaz ettiğimiz cihetle efkâr ve maksadımızın meşruiyeti tasdik edileceğinde ve müşkilatı hazıra ve melhuzeye rağmen bir muharebe tehlikesini de bertaraf etmeye muvafak olacağımızda şüphemiz yoktur.

Az bir zaman evvel mevcut olan mehalike gelince, bunlar da suret-i katiyede tesviye edilmek üzere olup, meyli muhalefetleri bizim için halen ve atiyen pek kıymetli olan Avrupa Düvel-i Muazzamasıyla bilittifak için ahd-i kâribde ve bilcümle alakadarınca memnuniyeti mucip olacak surette katiyyen fasl ve hasmedileceği memuldür. İşte o zaman biz de milel-i mütemeddine meyanında bir mevk-i şân ve şeref işgaline müstehak olan vatanı mukaddes ve muazzezimizin dahilen ıslahı için bir kat daha sarf-ı mâhasılı makderet eyleyeceğiz. Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri, her ne kadar bugün Heyet-i Vükelâ meyanında mevcut değilse de kendisinden bugün bir telgraf aldım, programın harici kısmından süferamızı haberdar etmiştim “Bu programda reyim munzamdır” diyor. Diğer sefaretlerimizde programın kısm-ı haricisi Avrupa kabinelerince pek ziyade memnuniyet ve emniyeti istilzam ettiğini yazdılar.

c) *Tevfik Paşa Hükümeti*

Hattı Hümayun Sureti

Vezir-i meâl-i semirim Tevfik Paşa,

Heyet-i Vükela'nın müttefikan yuku istifasına mebni mesned-i Sadaret derkar olan ehliyet ve sadakatinize binaen uhdenize ihale ve tevcih ve Şeyhülislam Ziyaaddin Efendi mesned-i Meşihat'da ibka kılınmış olmağla diger vükelanın bil intihab memuriyetleri icra olunmak üzere arz ve ahkam-ı celile-i şer'i şerife bir kat daha dikkat olunması ve Kanun-u Esasi'nin muhafazasıyla asayişin idamesi ve devlet-i aliye ve memalik-i şahanemizin ümran ve terakkiyatı ve kaffe-i tebaamızın refah ve saadeti esbabının istikmalî nezdimizde begayet mültezem olduğundan ana göre sarf-ı mesai ve gayret edilmesi matlub kat'i şahanemizdir.

Cenabihak tevfiakat-ı sübhaniyesine mazhar buyursun

23 Rebiyülevvel 1327

Abdülhamid

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	Tevfik Paşa
Şeyhülislâm	Ziyaeedin Efendi*
Harbiye Nazırı	**
Hariciye Nazırı	Rıfat Paşa*
Adliye Nazırı	Hüseyin Fehmi Paşa
Şurayı Devlet Reisi	Zihni Paşa
Dahiliye Nazırı	Adil Bey***
Maliye Nazırı	Nuri Bey
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Hemade Paşa*
Bahriye Nazırı	Hacı Emin Paşa
Maarif Nazırı	Abdurrahman Şeref Bey*
Ticaret ve Nafia Nazırı	Gabriel Noradonkyan Efendi*
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Mavro Kordato Efendi
Posta, Telgraf ve Telofon Nazırı

* İkbaen

** Tevfik Paşa'nın listesinde Müşir Ethem Paşa'nın adı geçiyor.

*** Vekalaten.

Takvim-i Vekayi, 2 Nisan 1325 No: 182.

HÜKÜMET PROGRAMI

Mebusan-ı kiram hazeratı

Dersadette icra-i tahaddüs eden vukuattan dolayı Heyet-i Vükela'nın müttefikan istifası ve o sırada efkar-ı umumiyyede hasıl olan galeyânın an bean tazayüd-ü üzerine usül-ü meşrua-i meşrutemizin duçar-ı hatar olacağı yolunda beyne'n-nas endişeler zuhura gelmeye başlanmış olduğu bir sırada Kanun-ı Esasi'mizin ve usul-ü meşrutiyetin idame ve muhafazası azm-i kati ve fiilisi ile müstainen bi-tevfi ku'll-illâh şu vazifei mühimme-i deruhde eyledik. Böyle mühim ve nazik bir zamanda bu hateb-ı âzmimi tahmil edişimiz mücerred vatan-ı muazzezimizin selametini temin ve asayiş-i memleketi iade ve efkâr-ı nasta meşhud olan şübehatı izale fikri halis-i vatanperveranesine müstenid bulunduğundan heyet-i celilenizin müzaheret ve itimadına mazhar olduğumuz halde elbirliğiyle ifa-yı vazifeye devam edeceğiz.

Esas maksadımız her hal-ü karda ahkâm-ı celile-i şer-i şerife temesüh ve Kanun-ı Esasi'mizin temin-i muhafazasına en kati ve en layetgayyer bir âzim ve metanetle tevessülden ibaret olup bugün heyet-i celileye teferruatı umur hakkında mufassal bir program arzını hal ve zamanın müsaid olmadığı teslim buyrulacağı itikadındayız..

Cümlemiz bir vatan evladı ve bir cismin azası bulunduğumuzdan selamet-i devlet ve millet namına her şeyden evvel düşüneceğimiz cihet bilatefrik cins ve mezheb kaffe-i efrad-ı Osmaniyenin yek dil yek cihet olarak vatanın saadetine müttahiden hizmetten ibaret iken memleketimizde teessüs eden fırka ve cemiyetler meşrutiyetin henüz ilk devresinde bulunduğumuz bir sırada efkar-ı ahaliyi muhtelif cereyanlara sevk etmiş ve bazı matbuatın neşriyatı da bu ceryanların teşdidine vesile olmuştur.

Ancak şu nokta-i mühimme artık efrad-ı millet tarafından da teyakküm edilerek fırkalarca merkez-i ittihad ve ittifaka doğru ilk bir hatvenin atıldığı matbuatın son neşriyatından anlaşılmağa vükela-yı devlet ve milletin bu temayülât-ı halisanenin tevessü ve takarrürüne hizmet eylemeleri akdince vaz ve vezaifi hamiyetkârdır.

Hadise-i ahirenin vilayatta hasıl etmiş olduğu tesirat hükümet hakkında efkar-ı ahaliye bir adem-i emniyet tevhit etmiş ve bu sırada Adana vilayetinde beyn'el ahali sefk-i dimayı mucib vukuat-ı müellimedde zuhuru gelmiş ise de hükümetin usul-ı meşrutiyete olan irtibatı

ve hüsn-i niyat-ı bihavlihi tealâ kariben bu adem-i emniyeti izale edeceğinden ümid varız. Gayetle teessüfümüzü mucib olan Adana vukuatı hakkında da derhal tedabir-i lazime ve tertibat-ı askeriye ittihaz ve icra kılınmıştır.

Münasebat-ı hariciyemize gelince Bulgaristan meselesinin halli teşebbüsat ve müzakerat-ı vakıa neticesinde kuvve-i karibeye getirilmiş ve olbabda hasıl olan suver-i itilafiyenin meclis-i ali-i mebusana arz ve tevdi-i mukarrer bulunmuş olduğu gibi bilcümle devletlerle olan münasebatımızda da idare-i meşrutamızın teessüsünden beri takib edilen meslek-i müsalemetkaranede devam olunması kabinemizce düstur-u hareket ittihaz edilecektir.

Dahilen ve haricen takib eyleyeceğimiz meslek ve harekette muvaffakiyet husulü ise herhalde cenabi hakkın tevfiyat-ı celilesine ve meclis-i mebusanımızın müzaheret-i ciddiyesine mütevakkıftır.

d) *Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti*

Hattı Hümayun Sureti

Veziri meali semirim Hüseyin Hilmi Paşa

Tevfik Paşa'nın vuku istifasına ve derkâr olan ehliyetinize binaen mesnedi sadaret uhdenize ve mesnedi Meşihat-ı İslâmiye heyeti Ayan azasından Sahib beyefendi uhdesine tevcih olunduğundan Kanun-ı Esasi hükmüne tevfikân diğer vükelânın intihabıyla memuriyetleri icra olunmak üzere isimlerinin arz ve inha edilmesine ve culusumuzun mu-
lin hattı humayunumuzda tasrih ve tekid olunduğu vechile usuli meş-
ruai meşrutiyetin ez her cihet teyidi ve emri meşru meşrutiyetin müs-
telzim olacağı fevaid ve terakkiyatı maddiye ve maneviyeden devlet
ve memleketimizin hakkıyla ve kemaliyle istifade ederek sadeti hal ve
asayiş ve intizamı umuminin cidden ve serian tesis ve takriri nuhbei
amal olmagla iş bu makasıdı hayriyemizin husulüne vükelai devleti-
mizle bil umum memurin canibinden sarfı mesai olunması matlubı
katii şahanemizdir. Heman cenabi hak cümlemizi tevfikatı subhaniy-
yesine mazhar buyursun

15 Rebiülâhır 327

Mehmet Reşat

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	Hüseyin Hilmi Paşa
Şeyhülislâm	Sahib Efendi
Harbiye Nazırı	Salih Paşa*
Hariciye Nazırı	Rıfat Paşa*
Adliye Nazırı	
Şurayı Devlet Reisi	Raif Paşa*
Dahiliye Nazırı	Ferid Paşa*
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Halil Hemade Paşa*
Bahriye Nazırı	Arif Hikmet Paşa
Maarif Nazırı	Nail Bey
Ticaret ve Nafia Nazırı	Gabriel Efendi*
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Aristidi Paşa
Posta, Telofon ve Telgraf Nazırı

* İkbaen

HÜKÜMET PROGRAMI

Hayat-ı meşrutiyete henüz nail olduğu ve saadet-i hürriyeti ancak hissetmeye başladığı sırada müthiş bir darbe-i istibdat ile yine kalb-gâhından urulmuş ve fakat şanlı askerinin saye-i süyuf-ı celadetinde hürriyetini istirdat etmiş olan bir milletin nasiyye-i mukadderatına nasb-ı nigah edübde o cebin-i tefekküre dest-i kudretle çizilen hutut-ı istikbali katiyet-i riyaziye ile tayin ve beyan etmek sehl-ül ifa bir vazife değildir. Martın 31. gününden itibaren fiiliyet-i aleniyesi zuhur edüb muazzez vatanımızı girdab-ı inkıraza doğru sürüklemiş olan hadise-i irticaiyenin bugün kimseye meçhul kalmayan safahat-ı faciasından da bahsederek teessüratımızı tecdi ve teşdid etmek istemem. O müşkil ve elim günlerde erbab-ı irticain taleb ve tazyiki üzerine kabinemizin ne suretle istifaya mecbur olduğu da cümlemize malumdur. Gösterdiği kudret ve maharet-i harbiyye ve ittihaz ettiği tedabir-i seria-i hakîmane ile bütün alem-i insaniyet ve medeniyetin takdirat-ı fevkaladesine isticlab etmiş olan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a dahil olarak asab-ı mefsetet ve irtica'ı kahr ve tedmir etmesini müteakib kibel-i şer-i şeriften sudur eden fetva-i münife hükmüne ve meclis-i umumi-i millinin ittifak-ı ara ile verdiği karara binaen hakan-ı sabık hal' olunmakla varis-i meşrusu Saltanat ve Hilafet Padişahımız Sultan Mehmed Han-ı hamis hazretleri Taht-ı Ali baht-ı Osmani'ye cülus buyurmuşlardır.

Tevfik Paşa Hazretlerinin istifası üzerine taraf-ı eşref-i cenab-ı Padişahiden hizmet-i sadaret uhde-i acizaneme tevcih buyrulmakla berat-ı necat ve rehber-i hareket ve icraatımız olan Kanun-ı Esasiye tathikem teşekkül eden kabinemiz inayet-i subhaniyeye ruhaniyet-i mukaddese-i nebevviyeden istiane ve istimdat ve zat-ı şevketsimat-ı Cenab-ı Tacedarının ibzal buyuracakları tevecduhat-ı teshilata istinad ederek vazifesine mübaşeret etmiştir. Bugün de Meclis-i Alinizde isbat-ı vücud ile kesb-i mefharet eyler.

Biz itiraf ettiğimiz gibi heyet-i cedideniz de tasdik eder ki şu sırada uhdemize tevdi' olunan vazife devr-i meşrutiyetimizin başladığı tarihten Martın evahirine kadar mürur eden günlerin müşk'latıyla mukayese olunamayacak derecelerde haiz-i ehemmiyettir. Vücut-ı adide ile nezaket-i müsellemlerle böyle bir zamanda Vükela-yı devletin en küçük bir muvaffakiyeti Vükela-yı milletin en ciddi en büyük muavenetine merbuttur. Kuvve-i icraiye ile kuvve-i teşriye beyninde ittihad-ı ara ve tevafuk-u efkâr mevcut olmadıkça umur-ı mühimme-i devletin hüsn-ı cereyanı ve memleketin husul-ü terakkiyatı gayri kabildir.

Vatan bugün cümlemizden ciddi hamiyetlere pek büyük fedakarlıklara muhtaçtır. Millet de ibraz edeceğimiz asar-ı hizmet ve faaliyete kemal-i tēhallukle intizar ediyor.

Cihan-ı medeniyetin enzar-ı dikkati de bize matuf olduğunu unutmamalıyız.

Şimdi kabinenin dahilî ve haricî işlerde takib edeceği mesleği izah edebilirim. Programımız nikât-ı siyasiye ve hudud-ı umumiye itibariyle 5 Şubat Sene 324 tarihinde kıraat ettiğim beyannamenin aynıdır. O beyanname yazıldığı tarihten sonra mevki-i tatbiki vaz edilecek tasavvurattan bahis olduğu cihetle bi't-tabi' münhasıran istikbal sigalarıyla tahrir olunmuş idi. Bu beyannamede biraz maziye biraz hale a't mesailden bahsetmek mümkün olacaktır.

Erbab-ı tecrübeye hafî olmadığı üzere umur-ı dahiliye devletin ruh-ı muamelatıdır, Umur-ı dahiliyeye ârız olacak ufak bir sekte kaffe-i şuaabatta derhal tesirat ve netayic-i muzırrasını ihsas ettirir ve memleket ve hükümeti gayet müşkil bir mevkiye bırakır. Buna bi't-tecrübe vakıf olduğumuz için meşrutiyetin ilânından beri hürriyeti ma'teessüf keyfe-ma-yeşâ hareket ve vazife-i hükümete ve hukuk-ı ahara tecavüzde selahiyet manasına telakki ve şer ve kanuna muhalif ve intizam-ı umumiye mahall-i halata tasaddi eden bazı mahallerde tedabir-i şedide ve harekât-ı askeriyeye müracaatla umur-ı dahiliyenin tanzimine teşebbüs etmiş idi. Hemen her tarafta sükun ve intizam tedrici ve fakat müessir bir surette tesis etmekte iken 31 Mart sene 325 hadise-i irticaiyesi vukua geldi. Bu hadise üzerine o muhafaza etsün, usul-i meşrua-i meşrutiyetin ve hatta vatan-ı mukaddesin duçar-ı muhatara olacağı endişesiyle herkesin cidden meyus olduğu günlerde Mahmut Şevket Paşa hazretlerinin kumandasıyla imdada şitaban olan ikinci ve üçüncü ordularla gönüllü kahramanlardan mürekkep Hareket Ordusu'nun, ona iltihak eden donanmamızın kudret ve himmetleri ile irtica'iyyun bi-havlihi meçhule teâlî kahr ve tenkil ve tehlikeye düşmüş olan usul-i meşrutiyet bünyan-ı rasin üzerinde tahrir edildi. Divan-ı Harb-i Örfiye tevdi olunan erbab-ı irtica ile katil ve müfsitlerin bir kısmı aleyhine sūdūr eden hükümler icra olunmuştur. Henüz taht-ı istievab ve tevkifte bulunanların muhakemeleri de yakın zamanda hitam bulacaktır. Hayat-ı akvamın devamı için adaletin ahkam-ı şedidesi fitratın ihsanlarına muadildir. Paytahtın asayiş cümleyi medyun-ı şükran edecek derecelerde kesb-i mükemmeliyat etmiş olmağla beraber istihsal ve iade olunan emniyet ve intizamın atiyen dahi halelden masuniyetini temin ede-

cek vesait ve tedabirin istikmaline devam olunuyor. Yevm-i zuhuru Dersaadet hadise-i irticaiyesinden bir gün sonraya müsadif olduğuna nazaran aynı tesirden münbais olduğu zannedilmekte bulunan Adana igtışası da memleketimizi en ziyade müteellim eden vakayidendir. Adana igtışasından Halep vilayetine merbut Maraş, Antakya kasabalarıyla birkaç karye dahi müteessir ve mutazarrır olmuştur.

Eski kabine tarafından İçel sancağı müstesna olarak Adana vilayetinde ilân edilmiş olan idare-i örfiye hayren heyetimizce Maraş ve Antakya kasabalarına teşmil ve oralarda dahi birer Divan-ı Harp teşkil olundu.

Bu igtışanın ika'ına mütecasır olan caniler kim olursa olsun herkese ibret-i müessireyi mucib olacak surette mücazat-ı şedide-i kanuniyeye duçar olacaklardır.

Adana ile Maraş'a ahiren on tabur asakir-i nizamiye daha sevk olunarak asayiş tamamen iade edildi. Orada dahi divan-ı harb-i örfi vazifesine başladı. İgtışaş esasında vuku bulan mağsubat peyderpey istirdat ve eshabına teslim ediliyor. Mecruhları tedavi için etibba ve edviye gönderildi. Muhtacini infak için meclis-i umuminin tasdiki ile otuz bin lira tahsis edildiği gibi zurradan ihtiyacı olanlara da ziraat bankalarından da otuz bin liranın ikrazı taarruz cyledi.

İgtışaş esnasında vazifelerinde ihmal ettikleri anlaşılan memurinden Adana valisi ile Cebelibereket mutasarrıfı azl ve mesai-i hasenesi görülen Mersin mutasarrıfı Esat Bey takdir edildi. İgtışaşın esbabı ve zuhurunu ve azl edilen vali ve mutasarrıfıla sabık Adana kumandanının derece-i mesuliyetlerini tetkik ve muhtacine tahsis edilen mebaligin tevziatına nezaret ve sınıf-ı muhtelif-i ahali arasında uhuvvet-i Osmaniye'yi takviye ve ahval-i zaile-i müessifenin katiyen ademi tekerrürünü temin edecek tedabiri ve muhtacinin adet ve derece-i ihtiyaçları ile terfihleri için hükümetçe daha ifası iktiza eden muavenetin nevini tahkik etmek üzere ikisi mebusan-ı kiramdan ikisi müteheyyizan-ı memurinden mürekkep bir komisyon da memur edilmiştir. Bu komisyonun tetkikat ve iş'aratına nazaran daha ne yapılmak lazım ise icabına derhal tevessül edeceğiz.

Adana için ittihaz ettiğimiz bu tedabir-i vaka-i müessifeden mütevelid teessürat ve zayıyatın âlâm ve şedaîdini hayliden hayli tahfif ve erbab-ı inayeti terhib edecektir. Fakat bizce en ziyade nazarı itina ve ehemmiyete alınacak cihet bu türlü hadisat-ı igtışaşiye ve irticaiye-

nin ne Adana'da ne diğer vilayat-ı Osmaniye'nin hiç bir noktasında badema zuhur edememesidir. Aynı eyadi-i melanetin asar ve netayic-i tertibatından olan bu cinayetleri vatanın her köşesinde esasında mahv ile meşrutiyet-i meşruamızın bir daha duçar-ı tezelzül ve taarruz olunamayacak bir mahiyete koymada katiyen tesis ve tahririne çalışmak bugün hükümetin en mukaddes en mühim vazifesidir.

Bu maksat-ı vatan perveranenin istihsali için her türlü mesai-i ciddiyenin sarfı ve tedabir-i şedidenin ittihazı mukarrerdir. Gerek doğrudan doğruya istibdatın avdetine hizmet eden irtica'ıyyunun ve gerek irticaıyyunun tesvilatına kapularak akvam-ı ve anasır-ı muhtelif beynine ilkayı nifak eyleyecek olan eşhasın ifsadat ve tahrikatıyla nerede bir hadise zuhur ederse mütecasırları derhal kuvve-i askeriye ile tenkil ve idare-i örfiye ilâmı ile şediden mücazaat edilmek üzere vilayetin icab eden mahallerinde kuvva-ı kafi -i askeriye bulundurulması kararlaştırılmış ve 22 Nisan 325 tarihinde vilayete talimat-ı sarihe ve katiyeyi mutazammın tebligat ifa olunmuştur.

İstanbul'da ve bazı vilayatta zuhur etmiş olan hareket-ı irticaıye kuvve-i zabitanızın ıslah ve tensikına fevkalade bir suretle mübaşeret lüzumunu isbat eylediğinden evvelki müddet hizmetimizde kararlaştırmış olduğumuz jandarma ve polis tensikatını fiilen tatbik etmeye başlıyoruz. İdare-i sabıka ve selefeden hükümet-i meşrutamıza intikal eden zaruret-i maliyeye şu bir iki sene içinde tamamen nihayet verebilmek mümkün olamayacağını hepimiz biliriz. Adi bütçemizin açığı 6 milyon liraya mütecaviz olduğu halde evvelki beyannamede ifade olunduğu veçhile masarif-ı umumiyemizde tenbihat ve tasarrufat-ı mümküneye riayet olunarak 3 milyon 8 yüz bin lira derecesinde bir açık ile tanzim edilen muvazene-i umumiye kanunu Mart evailinde meclis-i alinize takdim olunmuştu. Açığın meclis-i umumice iki buçuk milyona tenzil edilebileceğini tahmin ediyorum. Masarifin daha ziyade tenzili veya varidatın tezyidi mümkün değildir? Şıkkıevvel zannımca gayrı mümkündür. Şıkkısaniden bir dereceye kadar ümitvar olabiliriz. Beş senelik tahsilatı esası üzerine tahmin edilen varidatın cibayetinde ibraz edilecek gayret ve himmetler tahsilatını % 2-3 nisbetinde terakki ettirmek imkânı müsellemler olduğu gibi hüsn-ü idare ve cibayetlerine dikkat olunduğu takdirde âşâr ve ağnam ve rüsumat-ı varidatı da açığın mühim bir kısmını kapatmağa medar olacak derecelerde tezeyüd edebilir.

Bu ümit ve mülâhaza ile valilerin nazar-ı dikkatleri Mart evahirinde bilhassa celb olunmuş idi. Devlet ve milletin kendilerinden mesai-i müs-

takimane ve fiiliyat-ı fedakaraneye muntazır olduğu ve hiç bir güna tesirat ve müdahelat-ı gayrimeşruaya mağlup olmaksızın vazife-i memuriyet ve hamiyetlerini kemal-i iffet ve metanetle ifa etmeleri lazım geleceğini bu meclis-i alinin kürsü-yi hitabetinden dahi kendilerine ihtar ederim.

Masarif-i adiyemizin açığını bu suretle tevazun ettirmeye ve mecburiyet-i katiye sabit olmadıkça masarif-ı adiyeye ve gayri müsmire için istikraz akdini teklif etmemeye pek ziyade çalışacağız.

Bütçenin tevazun ile ahval-i maliyetimizin ıslahını münhasıran tasarrufla aramak doğru olsa bile bu maksadın mümkün-el-husul olmayacağını ve doğrudan doğruya veya bil vasıta istifa olunan tekalif-i umumiyenin suret-i tarh ve cibayetini fenn-i servet kavaidine ve memleketimizin istidatına göre tetkik ve tensik etmekten fevaid-i azime tahassül edeceği takdir olunarak bu tasavvuru da kuvveden fiile isal edecek esbaba tevessül olunmuştur. Muvazene-i umumiyeye dahil olmayan varidat-ı fevkalade kuva-yi berriye ve bahriyemizin ihtiyacat ve istikbalatına hasr ve tahsis olunub bunun için tanzim ettiğimiz fevkalade bütçe meclis-i umumiyenin nazar-ı tetkik ve tasvibine arz olundu. Meşrutiyetin akvam-ı saireye ne büyük saadetler bahşeylemekte olduğunu görmekte olan Osmanlı milleti umur-ı nafiaya ait tasavvurlarında bir an evvel kuvveden fiile çıkmasına artık sabırsızlıkla intizar ediyor. Talep olunacak imtiyazların menafii memlekete muvafık şerait ile ifasında hükümetçe tereddüt ve teenni edilmemek ve taleb-i imtiyaz olanların müracaatları teşri olunmak mukarrer ise de imtiyazla yaptırılmayacak ve doğrudan doğruya hükümetçe teşebbüs edilecek bazı mevadd-ı nafia-ı müstacile bulunduğu gibi efrad-ı milleti bu sırada hem vatana hem kendilerine faide bahş olacak işgalata sevk edebilmek için menabi-i say ve ameli acilen küşad etmeye de mecburuz. Bu sene zarfında ısrasını muvafık gördüğümüz inşaat ve imalat-ı nafia için de diğer bir bütçe takdim ediyoruz. Servet ve mamuriyet-i memleketi tezyid eden bu misülli masarif-i müsmireye münhasır kalacak istikrazların akdini tasvibde meclis-i umumiyenin bizimle müttehidül-efkar olacağını ümit ederiz.

Yalnız medeniyetin terakkisi değil meşrutiyetin en muvafık şekilde devamı da maarifin tamimine mütevakkıf olduğu düşünülürse, ihtiyacat-ı fikriye ve medeniyetimizle mütenasib olacak dereceye henüz vasil olamayan maarifimizin tevsi' ve tamimine fevkalade sarf-ı mesai etmekliğimiz icab eder. Bu emri mühimmin ihtiyacat ve hasail-i kavmi-

yemize göre husul-ü terakkiyatına cidden itina edeceğiz. Şu kadar ki bu sene maarif için sarf olunacak iktamâtı muvazene-i umumiyyede münderiç tahsisatın müsait olabileceği derece dahilinde kalmak zaruridir. Mebusan-ı kiramca kuvve-i icraiyyeden muntazır olan faaliyetlerin biri de asayişe ve intizam-ı idareye taalluk eden kanun layihalarının serian istihzar ve takdimine aitolduğunu bilmez değilim. Bu layihaların bir an evvel tanzimi ile kendimizi bi-hakkın hizmete ve vikaye-i hukuk-ı memlekete iktâr eylemek hasbel mesuliye-i bizim için daha ziyade iltizam olunacak bir keyfiyedir. İnzibat ve intizam-ı umumiye-i müteallik kavaninin kısmen mefkud ve kısmen nakıs bulunmasından irticaıyunun ne kadar istifade ettikleri ve asayiş-i memleketin suver-i saire ile de ne derecelerde sektedar olduğu fiiliyat ile sabittir. Binaenaleyh hükümet bu kanunların tanzim ve ikmalıyla bir an evvel meclis-i alinize takdimine pek ziyade gayret ediyor. Bir lüzum ve emel ne kadar kahir-i hayat ve cazib-i ruh olursa olsun yine zaman-ı kanunun reviş-i aheste cereyanına tabiyetten kurtulamaz. İlân-ı meşrutiyetten itibaren bugüne kadar devairce istihzar olunan levayih-i kanuniyenin on beş kıtası meclis-i umumîye tevdi' olundu. Otuz sekiz kıtası da şurayı devlette tetkik ediliyor. Ahz-ı asker kanunun tetkikatı hitam bulduğundan o da yarın takdim olunacaktır. Devair-i merkeziye-i hükümetin teşkilat-ı hazırası hazine-i devletçe sarfiyat-ı zaideyi müstelzim olduktan başka mesalih-i devlet ve ahalinin sürat ve intizamı cereyanına da mani' olduğundan devairin tenkisatı bidayet-i meşrutiyette nazarı itibare alınmış ise de tatbikat-ı fiiliyesi şimdiye kadar tehir eylemiştir.

Bu tehhürden heyetimize de bir hisse-i muaheze isabet edeceğini kabul ederim. Ancak açıkta kalacak fazla memurların hal ve âtileri tâyin ve temin edilmedikçe, tensikata başlamak mümkün olamıyordu. Hakk-ı mükteseb ve mukteza-i adalet müddeiyâtına maruz kalmamak ve kimse madur edilmemek isteniliyordu ki Osmanlı milletinin ulüvv-i cenabi asırdan asıra müntakil bir hakikat-ı tarihiyedir. Nihayet bu müşkülün de çaresi bulunmuş ve otuz bir mart hadisesinden evvelce istihzar olduğu halde hadisenin zuhuru üzerine tehhür etmiş olan nizamname layihası bir hafta evvel takdim edilmiştir. Kariben tetkik edileceğinden ümitvar bulunduğumuz bu nizamnamenin kuvve-i icraiyyeye tevdi' olunduğunu müteakib tensikatın tatbikatı fiiliyesine mübaşeret olunmak üzere teşkilat-ı cedide kadrolarını tertip ve istihzar ediyoruz. Kadroların da bu hafta içinde meclis-i alinize irsali me'muldür. Bir an evvel tasdikini ehemmiyetle rica ettiğimiz iki layiha-i kanuniye

daha var ki biri matbuat diğeri cemiyetlere mütealliktir. Hepimiz kalben ve aklen serbesti-i matbuatın pek ziyade taraftarıyız. Fakat o serbesti-i menafi hissiyle uğruna vatanın mahvına yürüyecek eşhasın eyadi-i ihanetine bir silah-ı mefsedet olarak tevdi edilmemelidir.

Harekat-ı ahire-i irtacaiyenin başında bulunan müsevvik unsurların bir kısmı üç dört haftadan beri hayat-ı neşriyeleri müntafi olan bazı gazetelerdi. Bu hakikati kimse inkar edemez. Tetkik edilmekte olan matbuat kanununun memleketimizin temayulat ve ihtiyacatına menafi-i vataniye ve milliyemize muvafık bir surette tasdik olunacağını ümid ederiz. Gerek içtimaat hakkında evvelce, gerek cemiyetlere mütaallik olarak bu kerre tevdi' eylediğimiz kanun layihalarının ahval-ı hazraya ve ihtimalat-ı âtiyeye nazaran derece-i ehemmiyet ve müstaceliyetinden ben bahsetmeyeceğim. Buralarını mebusan-ı kiramın vicdan-ı hamiyet ve milliyetine havale ile iktifa ederim.

Umur-ı hariciyemize gelince, geçen perşembe günü kiraat edilen nutk-ı hümayun-ı hazret-i padişahide tasrih buyrulduğu üzere bil cümle devletlerle münasebatımız dostane bir surette ber devamdır. İhtilafat-ı ma'lume hakkında takarrür eden suver-i tesviyenin kabulüyle bu defa dahi müsalemat-ı umumiyeye ettiğimiz hizmet alem-i medeniyetçe takdir olunmalıdır.

Takib etmekte olduğumuz müsalemat-ı perverane ve metanet-kârane inhiraf etmeksizin münasebatımızın daha samimi bir şekilde idamesine devam ideceğimiz gibi menafi' ve hukuk-ı milliyemizin muhafazasına da gayret edeceğiz. Elyeym ihtilafat-ı hariciyeden azade bulunduğumuz cihetle muhtaç olduğumuz terakkiyat ve tekamülâtın istihsaline artık hasr-ı mesai edebiliriz.

Uhdemize mevdû' olub ehemmiyet ve müşkülâtını takdir ettiğimiz umur-ı mühimmede millet ile vükelayı milletin ihtizarına muvafık hidemate muvaffak olmağımızı eltaf-ı subhaniyeden tazarru-ı tam ile istida ederek hatm-ı kelâm eylerim.

e) *Hakkı Paşa Hükümeti*

Hatt-ı Hümayun Sureti

Vezir-i meali semirim Hakkı Paşa

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasına mebni sadaret uhdenize ve makam-ı meşihat sudurdan Hüseyin Hüsnü Efendiye tevcih kılınmıştır. Umur-ı idare-i devletin ahkam-ı celile-i şer'iyeye ve usul-ı meşrûa'yı meşrutiyete tevfikân hüsn-i temşiyeye ve usul-ı mezkûrenin fevaid ve muhasse-natı delail-i fiiliye ile irac ve isbat edilerek sunuf-ı muhtelifi ahali bey-ninde hiss amiz-i şekk bir kat daha takviyesi ile memleketin temin-i terakkیات-ı maddiye ve maneviyesine ve istihsal-ı refah-ı ammeye hadim kavanin ve tedabirin bir an evvel ittihaz ve icrası ehass-ı âmâl-i mülükânemdir. Teşkil edeceğiniz heyet-i vükelanın olvechle husn'i temşiyet-i umura sarf-i mezid-i itina ideceğine itimad-ı şahanem ber-kemaldir. Cenabi hak tevfiyat-ı samadâniyyesine mazhar eyleye.

30 Zilhicce, sene 1327

Mehmed Reşad

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	İbrahim Hakkı Paşa
Şeyhülislam	Hüseyin Hüsni Efendi
Harbiye Nazırı	Mahmut Şevket Paşa
Hariciye Nazırı	Rıfat Paşa*
Adliye Nazırı	Necmeddin Bey*
Şurayı Devlet Reisi	Necmeddin Bey
Dahiliye Nazırı	Talat Bey*
Maliye Nazırı	Cavid Bey*
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Şerif Haydar Bey
Bahriye Nazırı	Halil Paşa
Maarif Nazırı	Emrullah Efendi
Ticaret ve Nafia Nazırı	Hallacyan Efendi*
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Mavro Kordato Efendi
Posta, Telofon ve Telgraf Nazırı

* İbkaen

HÜKÜMET PROGRAMI

Hüseyin Hilmi Paşa Hazretlerinin istifası üzerine taraf-ı eşref-i hazret-i şehriyariden havale buyurulan teşkil-i heyet-i vükela vazifesini tevfiyat-ı ilahiyeye müsteniden kabul eylemiş ve rical-i siyasiyemizle vuku bulan mülakat ve müzakerat neticesinde hem fikir, hem meslek hem mütenacis bir heyet teşkiline ihraz-ı muvaffakiyet etmiş bulunduğundan huzur-ı hümayun-ı cenab-ı mülükânedede alelusul bi't-tahlif memuriyetleri icra olunan refiklerim ile birlikte bugün ilk defa olarak meclis-i umumi-i millimizin Âyân (Mebusan) kısmında arz-ı vücut şerefine nail oluyorum.

Heyetimizin vezaif-i memuresinde muvaffakiyeti vükela-yı millet ile vifak ve itilaf-ı tam üzere çalışabilmesine mütevakıf olup bu da vükela-i devletçe takip edilecek mesleğin mebusan-ı kiramca dahi hüsn-i telakki edilerek mazhar-ı muvaenet olmasıyla hasıl olacağından bu babda bazı izahat itasını vazifeden addederim.

Vatan-ı mukaddesemizin Meclis-i Âli-i Umumiye'mizin enzar-ı dikkat ve hamiyetinden dür olmayan ahval-i hazırasına göre heyet-i cedide-i vükela temin-i ezhan ve takrir-i asayiş-i a'zam ve akdem-i vecaib addetmektedir. Geçen Mart'ın otuz birinde serzede-i zuhur olup, hürriyet-i Osmaniyenin suret-i istirdadındaki parlaklığı hareket-ı elimane-i irticaiye ile bir reng-i hazine kalb eden ve şanlı 2. Orduyu Osmanî'nin harekât-ı seria-i vatanperveranesiyle lehül hamd zeval bulan vaka-i elime bir müddet müessesat-ı cedideyi ahraranemizi tavakkuf-i zaruriye'ye uğratmış olduğundan ve bu gibi vakayi-i müessifenin tekerrürü ihtimali kalmamak üzere bazı tedabir-i fevkaladeye tavessül edildiğinden heyet-i vükela memleketimizde şu ahval-i esef iştimalden hiç bir eser kalmamasını ve tedabir-i tedriciye-i âkilane ile hayat-ı kavmiyemizin mecra-ı tabiiyesine girmesini hedef ittihaz, fakat layığıyla tetkik ve teemmül olunmadan bir şey yapmaktan içtinap ederek Kanun-ı Esasi ile temin edilen hukuk-ı umumiyenin tamamen cereyanı bu kanun-ı muazzez ve muhteremin her türlü halelden ve asayiş ve istirahat-ı ammenin her güne teaddiden masuniyet ve mahfuziyeti maksad-ı mühimmiyle telif ve telfik eyleyecektir.

Kuva-yı umumiye-i devletin yek diğerinin umuruna karışmayarak Kanun-ı Esasi-i kavaid-i asliyesi vechiyle her kuvvetin kendisine aid hukuk ve selahiyattan tamamen istifadesi intizam-ı umur-ı memleket nokta-i nazarından pek ziyade haiz-i ehemmiyettir. Tensikat-ı devaire

ait kanun devr-i zail-i istibdam bıraktığı seyyiat-ı mevruse cümlesinden bir halei çaresaz olmak maksadıyla tanzim olunarak işin fevkaladeliği tefrik-i kuvva kaidesinin bir dereceye kadar feda edilmesini mucib olmuş ise de neticeten Meclis-i mebusanı vezaif-i asliyesi haricinde işgal ve tasaddiye meydan vermiş ve kanun-ı mezkurun tanzimi hinindeki hal dahi tebeddül ederek tensikat umurunun mecra-i tabiyesine ircayı iktiza etmekte bulunmuş olmağla heyet-i cedide-i vükelâ, bu babda dahi kuvve-i icraiyyeye kanunen müterettep meşgale ve mesuliyeti deruhte etmekten çekinmeyerek, hal ve maslahat vecaib-i adl ve merhametin delaletiyle münasip göreceği tedabir-i kanuniyeyi meclis-i umuminin nazar-ı takdirine arz eyleyecektir.

Anasır-ı Osmaniye'den bulunan cemaat-i muhtelifenin hal ve mevki-i kanunileri Kanun-ı Esasi ile muayyen ve mahfuz ve bu babda bir güne şüphe ve tereddüde mahal olmadığı dergar bulunduğundan kanun-ı mezkurun mevadd-ı muhtelifesi beynindeki ahenk-i irtibata hanel veril-meyerek ve Osmanlılık maksad-ı ulvisi rehber ittihaz edilerek uhuvvet-i Osmaniye'nin muhabbet ve emniyet-i mütekaibile-i anasır esası üzerine binası ve ebna-i vatana tāmim olunan hizmet-i mukaddese-i askeriye ile beyn'el-anasır bir kat daha teyyüd edecek ihtisarat-ı muhadenet ve samimiyetin takviyesi ehemmi makasıddır.

Hikmet-i hükümet şiddet ve merhametin meczine âmirdir. İhlal-i asayiş edenlere şiddet bundan musab olanlara karşı merhamet teşkil etmekle beraber bazı aksam-ı memalikde ahalinin hususiyet-i ahvali ve emzice ve adetçe ihtilafı ve bununla beraber terakkiyat-ı iktisadiyenin noksanı veya mefkudiyeti mugayyır-ı marazi ahvali müzmin şekline koyduğundan heyet-i vükelâ bu babda yalnız şiddeti tedbir kafî addetmeyip fenalığın esbabını taharriye ve anlara çaresaz olmağa ve şu suretle esastan ıslahına gayret edecek ve bu babda lüzum göreceği tedabir-i kanuniyenin tasvibini veya kendisine mezuniyet-i muayyene itası Meclis-i Umumi'den talep eyleyecektir.

Vilayatin tanzim-i idaresi ehemmi-i umur olduğundan bu babda kalem alınmış olan layiha-i kanuniye haiz olduğu ehemmiyet-i fevkalade ile mütenasip suret ve müddette Şura-yı Devletçe ve Heyet-i Vükelâ'ca ariz ve amik tetkik ve Meclis-i Mebusan'a sürat-ı mümkünine ile takdim olunacaktır.

Bi'lcümle şubat-ı idarenin ıslahı ve ez-an cümle emval-i gayri menkûle hakkındaki kavaninin terakkiyat-ı asriyeye ve ihtiyacat-ı zamaneye tevfiik ve kavaninin adliyyece tekemmülât-ı lâzimenin vücuda

getiri'lmesi ve memleketce terakkiyatı maddiyenin mahihil-istihsali olan umur-ı nafia imtiyazatı hakkında kuvve-i icraiye ve kanuniyenin hudud-ı vezaifini tayin edici nizam-ı mühimmin vaz'ı hususunda gerek mukaddemce heyet-i sabıka tarafından başlanmış, gerek bu defa ibtidar edilecek tetkikatın bir netice-i seriaya izaline çalışılacak ve tanzim-i kavaninde şeriat-ı mütahhara ahkam-ı münifesi dahi bir rehber-i kıymattar olacaktır.

Terakkiyat-ı memleket yalnız kavaninin mükemmelen tanzimiyle hasıl olamayub, bunların hüsn-i tatbik ve icrası en mühim cihet olduğundan heyet-i vükelâ bir nehç-i kavanin selamet ve ma'delet ve sürat ile tedvir-i umur-ı hükümete ve meşrutiyetin fevaid ve muhassenatını herkese rey'ül-ayn gösterecek tekemülat-ı maddiyenin vücud bulmasına ve idare-i devlette icabat-ı hakikiye-i meşrutiyetin yerleşmesine sarf-i mezid -i itina edecektir.

Seleflerimiz sene-i atıye bütçesini takdim etmişlerdir. Mazhar-ı tasvibiniz olacak bütçenin hüsn-i tatbiki ile beraber tekalif-i devletin usul-ı tahsil ve cibayetinde islahat ile bir kat daha semeredar olmalarının temini ve tezayid-i varidat hususunda zaten heyet-i celilelerince malum bulunan müzakerat n intac ve masarıfda mümkün mertebe iktisada tasarrufa riayetle beraber şan ve şeref-i devlete ve temin-i hüsn-i idareye hadim masraflardan kaçınılmaması lüzumu piş-i nazar dikkatte bulundurulacaktır. Bu cümleden olarak devlet-i aliye-i Osmaniye'nin bir devleti muazzama olması ve hudud-ı berriye ve bahriyesinin vüsatı itibariyle ordu ve donanmaca ihtiyacat-i kemal-i itina ile tetkik edilüb idare-i hükümette intizam arttıkça tezayüdü tabii olan istidat-ı maliyemizle mütenasiben icab edecek ve en ziyade zâmin-i sulh ve salah olacak fedakarlıklar vükela-i ümmeti Osmaniyenin tetkikat-ı vatanperveranelerine arz edilecektir.

Devlet-i aliyenin meslek-i haricisi bi'l-cümle düvel-i muazzama ve mütehabbe ile muhadenet-i samimiye esasına ve komşu hükümetlerle dostane ve itimat-kârane bir politikaya müstenid olup suret-i umumiyede icabat-ı adhiyeye riayet gösterilmek ve kimseye karşı hakk-nâşinâsane ve tecavüzkarane makasıd takib edilmemek ve buna mukabil vatan-ı mukaddesimizin hukuk ve menafii dahi şan ve şerefine layık surette müdafaa edilerek bi mennihi'l-kerim her türlü halelden masun bulundurulmak ve elyevm mevcut olan atide tahaddüs edebilecek bulunan mesail şu esas dairesinde idare ve hal edilmek ve devlet-i aliyenin cemiyet-i düveliye içinde mühim bir unsur-ı müsalemet teşkil etmesine

gayret olunmak hususunda seleflerimizin mesleği muhafaza kılınacaktır. Usul-i meşrutiyetin takarrürü devr-i istibdatın ezhan-ı düvelde ihdas ettiği tereddüdata lehülhamd nihayet verüp meşrutiyetin usul ve fîru'nun muhafazasına kuvve-i teşriye ve icraiyece ne kadar itina ve usul-i mezkureyi muhill addolunabilecek ahvalden ne derece ittika olunur ve bu iki kuvvet beynindeki ittihad ve itimat ne kadar istikrar ve izdiyad iderse o nisbette hüsn-i temayülata mazhar olacağız ve şu suretle hukuk-ı meşruamızın muhafazasına muvaffak olmakla beraber mani'-i terakkiyat olan kuyud-ı ahdiye-i kadime ve sâr-ı dideden de suhuletle kurtulacağımız kazayayı bedihiyeden olmakla şu tarık-ı selamette devam ile âlem-i medeniyetin enzar-ı takdir ve hayr- hahisini celbe çalışmak bir maksat-ı mühim teşkil edecektir.

Bir sülüs-i asır müddettir dehşetli bir istibdat altında ezildikten sonra ancak bir buçuk senedir nail-i hürriyet olan memleketimizde yapılacak işlerin çokluğu en ali himmetleri bile düşündürebilecek derecededir. Fakat bu babda gösterilecek hüsnüniyet ve gayret-i halisaneye tevfiyat-ı subhaniye de taalluk edince en müşkil işler kesb-i suhulet edeceğine itimadımız ber kemaldır. Eltaf-ı rabbaniyeye ve meşrutiyet-i Osmaniyenin birinci padişah hürriyetperveri bulunan zat-ı hazret-i şehriyarinin amal-i hasene-i hümayunlarına ve meclis-i ali-i umumimizin efkar-ı selime ve hamiyet ve muhabbet-i vataniyesine müsteniden kabul ettiğimiz vazife-i mühimmede hüsn-i muvaffakiyetimizi cenabi haktan temenni ederiz.

تاریخ تالیسی

۱۲۴۷

مدرس: باب عالیہ مطبوعات داخلی
اداره مطبعہ

لیسی: منقوش پشماہ کائن داوڑہ
عمومہ صمد

تقدیر و ستایش

دولت علیہ عثمانیہ نیک جریدہ رسمہ سید

تکرار اخبار تاریخی
۱۳۲۶

دوساعت و عاقلہ عثمانیہ اجرون سنہ تک
پوستہ اجریہ برابر ۱۸۰ لای آبد
۹۰ خریدند

عناقلہ اجریہ اجرون سنہ لکس ۱۰ فرانسند

نسخہ سی ۱۰ بارہ ہندو یومی نشر اولوزہ نسخہ سی ۱۰ بارہ ہندو

ہیئت وکلائک دوتکی کون مجلس

بمورائدہ صدر اعظم پاشا حضر تلی
و مجلس اعیانہ داخلہ ناظری طلعت بک
اندی حضر تلی طرف لردن قرات ایدین
پروغرامیدر

حسین حامی پاشا حضر تلی نیک استقامتی
اورزینہ طرف اشرف حضرت شہریاریدن
موالہ بیوزیان تشکیل ہیئت وکلا وظیفہ سی
نیفات الہیہ بہ مستنداً قبول نہیں ورجال
تالیسہ مزہ و فوج بولار ملاقات ومداکرات
تجسسندہ ہم تکر و ہم مسلک و تجسس تر
مجلس تشکیلہ اجراء موافقت نہیں واندی ہمدن
حضور ہاپون جناب ملاوکہ مدہ علی الاستسول
بتخلیب مامور تلی اجرا اولسان رفیقارم
الہ برلکہدہ بوکول ابان دمہ اولوہق مجلس
نومی ملیبرک اعیان (مورمان) قسمندہ
میرس وجود شرفہ نائل اولوزہم

ہیئت وکلا وظائف مامور ہندہ موافقتی
بلائی ملت الہ وقت وائستادی نام اورزہ
پشہ بیلیسہ متوقف اولوب بودہ وکلائی
پشہ تعقیب ایدیلہ جک مسلکات میوان
گزانہ حق حسن تلق ایدیلہ نیک مہر معاوت
دشہ حاصل اولہ جمندن بوایدہ بعض ابضاحات
عناقلی وظیفہ دن عد ایدرم

وطن مقدس لردن مجلس عالی مجموعہ نیک
مسار دقت و جہتندن دور اولیلان احوال
میرہ سیہ کوردہ ہیئت جدیدہ وکلا تائین
دن و تقریر آسایش اعظم واقدم و جناب عد
تکدردہ کجی مارنک اولوزہ رتدہ سرزدہ
موز اولوب حرب عثمانیہ مک صورت

یومی نشر اولوزہ

استرداندہ نیک پارلاقانی سرکات لہیانہ اورنجالیہ
اہلہ بر نیک حزبہ قلب ایدن و شائلی اردوی
عثمانیہ نیک سرکات سریمہ و نظیر وراسیہ لہ اتحاد
زوال بولان وقمہ الہ برمدت مؤسسات جدیدہ
اجرائہ نمری توقف ضروری بہ اوغرائش
اولدینندن بوکی وقایع مؤسسات تکرری
اخباری قلابی اورزہ بعض تدابیر فوق العادہ بہ
توسل ایدیلدیکندن ہیئت وکلا تالیسہ زدہ شو
احوال اسبب اشتہادن ہیج بر اثر قلابسی
وتدابیر تدریسیہ نافلانہ الہ حیات فورہ نیک
مجرای طبیعیستہ کیرمسی هدف اتحاد ایدہ جک
نقطہ لایزہ تدقیق و تامل اولندن برنی لایقندن
استتاب ایدرک قانون اساسی الہ تائین ایدیلان
حقوق عمومیہ نیک تماماً جریای بو قاولو مدوز
و تحترمک ہردولو خالندن و آسایش و استراحت
عامہ نیک مرکوبہ تمدن و مسوویت و محفوظیتی
مقصد مہیہ تالیف و تلقیق ایلہ جکدر

قوی عمومیہ دولت یکدیگر نیک اورزیہ
قاریسہ برنی قانون اساسی قواعد صلیسی وجہلہ
ہر قوتک کنڈیسہ نافد حقوق و صلاحاتندن تماماً
استفادسی انتظام امور تملکات قلماعہ نظرندن
یک زیادہ حائر اہمیتدر تسلیقات دواڑہ نافد
قانون دور رائل استبدادک براندیسی بنات موروثہ
جہتندن بر حالہ جازہ ساز اولتی مقصد بہ تنظیم
اولوہق اینک قوی السادہ لکن تفریق قوی
قاعدہ نیک بر درجہ قدر ہما ایدیلنی موجب
اولش ایسہدہ نتیجہ مجلس میوانی وظائف
اصلیسی خارجندہ اشغال و تصدیقہ میدان
و برمنش و قانون مذکورک تنظیمی جہتندہ
احوال دخی تبدل ایدرک تسلیقات امر نیک
مجرای طبیعیستہ ارجاعی اقتضا ایجکدہ بولش
اولوہق ہیئت جدیدہ وکلا بوایدہ دخی قوہ

نسخہ سی ۱۰ بارہ ہندو

اجرائیہ قانوناً مرتب مندرہ و مسوولین درعہ مدہ
ایجکندن چکندہ نیک حال و صلاحیت و جناب
عدل و مرحمتک دلالتہ مناسب کوردہ چکی تدابیر
قانونیہ برنی مجلس عمومیہ نظر تقدیر نہ عرض
ایاہ جکدر
عناصر عثمانیہ دن بولان جنابت مختلفہ مک
حال و موقع قانونی برنی قانون اساسی الہ مبین
و محفوظ و بوایدہ بر کوہ شہہ و تروندہ محل
اولدیلدی درکار بولندیندن قانون مذکورک مواد
خفیانہ سی بندہ کی اہنک ارتباطہ خلل و بریلہ نیک
و عنایتیاق مقصد علویسی رہبر اتحاد ایدیلہ نیک
اخوت عثمانیہ نیک محبت و امنیت متقابلہ عناصر
اساسی اورزیہ بنی و ابشہای وطنہ نعم
اولان خدمت مقدسہ عسکرہ الہ بین القادس
بر قات دہا تاید ایدہ جک احتیاسات خذانت
و صمیمیتک قویسی اہم مقاصددر

حکومت شدت و مرحمتک منجری
آسردہ ، اخلال آسایش ایدلرہ شدت بوندن
مصاب اولانارہ قارشو مرحمت تشکیل ایجکدہ
برابر بعض اقسام تالیسہ اہالیہ نیک خصوصیت
احوالی و امزجہ و عاداتہ اخباری و بونیکہ برابر
ترقیات اقتصادیہ نیک تقاضی و ایمفودنی مغایر
مرضی اجوالی منمن شکلہ قودینندن ہیئت وکلا
بوایدہ بالکثر شدتی تدبیر کافی عد اجتوب
ذائقہ آسایشی بحرئی و آثارہ چارہ ساز اولوہ
وشو سرولہ اساسدن اصلاحہ غیرت ایدہ جک
و بر بایدہ لزوم کوردہ چکی تدابیر قانونیہ نیک
تصویبی و کنڈیسہ مآذویت مہیہ اعطاسی
مجلس عمومیہ طلب ایلہ جکدر

ولایاتک تنظیم ادارسی اہم امور اولدینندن
ایشو نیکہ مجلس میوانک شہید جریدہ سی
مدرجہ قم مجموعی حاویدر

f) *Said Paşa Hükümeti*

Hattı Hümayun Sureti

Vezir-i meali semirim Said Paşa

İbrahim Hakkı Paşa'nın vuku-ı istifası cihetiyle mücerreb olan rü'yet ve hamiyet ve vukuf-ı ehliyetinize binaen mesned-i sadaret uhde-nize tevfiz ve Meşihat-ı İslamiye'ye Musa Kâzım Efendi ibkaen tayin olunmuştur. Kanun-ı Esasi'nin muaddel yirminci maddesi ahkâmına tevfikân heyeti vükelayı teşkil edecek zevatın intihab ve arzını irade ederim Cenabı hak muvaffakiyat-ı hayriyyeye mazhar buyursun. âmin.

7 Şevval 1329

Mehmet Reşat

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrızam	Said Paşa
Şeyhülislam	Musa Kâzım Efendi*
Harbiye Nazırı	Mahmud Şevket Paşa*
Hariciye Nazırı	**
Adliye Nazırı	Hayri Bey
Şurayı Devlet Reisi	Hayri Bey
Dahiliye Nazırı	Celâl Bey
Maliye Nazırı	Nail Bey*
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Hayri Bey***
Bahriye Nazırı	Hurşid Paşa
Maarif Nazırı	Abdurrahman Şeref Bey*
Ticaret ve Nafia Nazırı	Hulusi Bey*
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Senabyan Efendi
Posta, Telefon ve Telgraf Nazırı	İbrahim Suse Efendi.

* İbkaen

** Bir gün sonra Reşid Paşa atanmıştır.

*** Vekaleten

Takvim-i Vekayi 24 Eylül 1327, No: 942.

HÜKÜMET PROGRAMI

Efendiler

Heyet-i Cedide-i Vükelaya terettüp eden vezaifin müşkülâtı kabil-i ihfa değildir. Bunu bizzat takdir ve idrak ederiz.

Fakat devletlerin hayatında öyle zamanlar öyle saatler vardır ki vazifelerine merbutiyette fedakâr olan rical-i hükümet için vazife-i hükümeti deruhte etmekten kaçınmamak labüttür.

İşte sırf bu vecibe-i vataniye hissiyatıyla teşekkül etmiş olan Heyet-i Vükelaya iştirak eylemiş olduğumuz halde bugün heyet-i mebusan huzurunda ibraz-ı vücud ediyoruz. Kararlaştırdığımız hudud-ı hareket-i siyasiyenin tefsirinde eylevm devleti işgal eden bir mesele-i siyasiyeye müte'allik nazariyatımızdan başlamak lazım gelirse de malûmlarınızdır ki siyaset-i hariciyede gerek halen gerek istikbalen muvaffakiyet ya adem-i muvaffakiyet siyaset-i dahiliyenin tesirlerine tabiidir. Buna mebnidir ki itimadınıza mazhar olduğumuz halde dahilen ittihaz eyleyeceğimiz meslek-i hareketi siyaset-i hariciye mebhasına takdimen beyana lüzum gördük. Meslek-i dahiliyemizin her şube-i idareye taalluk eden aksamı şunlardır:

Bidayet-i meşrutiyetten beri hayli kavanin tanzim ve neşr olunmuş ise de kavanin-i asliyenin mühimleriyle iştigale vakit bulunamamış ve umur-ı dahiliyemizce matlub olan ıslahatın esas metine ibtinasi için bunlardan kavanin-i saireye takdimen vücuda getirilmesindeki ehemmiyet müsellemler bulunmuş olduğundan Kanun-ı Esasiye'nin muhtaç olduğu tadilatın ikmal ve vezaif ve mesuliyet-i vükela ve intihab-ı mebusan ve idare-i vilayet ve ahz-ı asker ve emval-i gayr-i menkule kanunlarının tesri'i neşr ve tatbiki heyetimizce mültezimdir. Kanun-ı Esasi tadilatı ve idare-i vilayât ve ahz-ı asker ve emval-i gayr-menkule kanunları Meclis-i Mebusan'da mevcut olup bunlara müteallik mütalaâtımız esna-yı müzakerede beyan olunacağı gibi vezaif ve mesuliyet-i Vükela ve intihab-ı mebusan kanunları layihaları da ahd-ı karibde meclise tevdi' olunacaktır. İdare-i vilayette tevsi'i mezuniyet usulü iltizam olunmakla beraber idare-i mülkiyeyi ihtiyacat-ı mahalliyeyi takdire muktedir ve ehliyet-i matlubeye haiz zevata tevdi' edeceğiz.

Her hususta açık ve her türlü sû-i tefehhümü mani bir mesleki takib ve serbestî-i hareketimizi kat'iyen muhafaza etmek gaye-i amalimizdir. Her yerde hükümetin takviyesi ve umum efrad-ı Osmaniye

beyninde kaide-i musavaatın ve revabit-ı uhuvvet ve ittihadın tamamen tesisi esbabının istihsaline çalışılacaktır.

Jandarmanın ikmal-i tensikatiyla beraber miktarı icab eden mahallerde ihtiyaç derecesinde tezyid ve jandarma ile memurin-i mülkiye arasındaki münasebat-ı mütekafile ba'd-ezîn mucib-i ihtilaf olamayacak suret-i vâzihada ta'yin olunacaktır.

Enval-i gayrimenkulenin tasarrufundan münbais itilafatın kaide-i adl ve hakka tevfiken halline ve bazı mahallerde tatbikine başlanılan ıslahatın itmamına ve her tarafça asayişin istikmaline istirahat-ı umumiyenin teminine gayret olunacaktır.

Ordu ve donanmamızın başlanmış olan tensikat ve ıslahatıyla ikmal-i nevakısına devam olunarak esbab-ı müdafaa-i memleketin gerek berren gerek bahren istikmaline istidat-ı maliyemiz nisbetinde gayret edilecektir.

Umur-ı maliyedeki mesleğimiz bütçemizi karib bir zamanda tevazün ettirebilmek için bilhassa varidatın tezyidi esbabına tevessülünden ve masarıfde kaide-i iktisada riayetden ibarettir. Binaen'aleyh ıslahat-ı mukarrereye bi'd-devam vergilerin tanzim, tarh ve cibayetine ve tahsilatın teşriine taalluk eden kavanin ve nizamatin peyderpey ıslahıyla ilân-ı meşrutiyetten beri varidatta hasil olan terakki-i dalmiyenin tezyidine gayret olunmakla beraber gümrük rüsumunun tarife usulüne müstenid ticaret muahedeleri akdiyle teksirine ve bu suret-i teehhür ederse şimdilik rüsum-ı mezkureye $\frac{1}{4}$ zammına ve elyevm ecanibden ve sekene-i memleketin bir kısmından istifa olunmayan temettü vergisine ait kanunun tadili ve ıslahıyla bu verginin ecanibden ve umum sekene-i memlekettin bi'l-istihsal tezyidine ve levazım-ı zaruriyeden olmayan bazı eşyaya istihlak vergisi vaz'ına ve diğer taraftan husuli tevazuna kadar yeni masraf ihdas etmeyerek mümkün olan bazı mesarifi terakkiyatımızı ve mühim ve mübrem olan ihtiyaçtamızı sektedar etmeyecek surette tenkisine sarf-ı mesai olunacaktır.

Mehakim-i nizamiyenin peyderpey tensiki çareleri istihzar edilmekle beraber teşkilatın tevsiine ve kavanin mevcudenin ihtiyacat-ı hazıra ile mütenasiben ıslah ve ikmaline ve hükkâmın uhdelerine mevdu olan vazife-i mühimmeyi kemal-i istiklal ve bitaraf ile ifa edebilecek surette yetiştirilmesine ve deavinin mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde ru'yet ve intaciyle hukuk-ı ammenin kemal-i hakkaniyet ve imkânın müsaid olabileceği derecede sürat ile ihkakı esbabının teminine bilhassa bez-i gayret ve itina edilecektir.

Cemaat-ı muhtelifenin imtiyazat-ı mezhebiyelerini muntazamın olan feramin-i aliye ve nizamat-ı mevcude ahkâmının muhafazasına ve anasır-ı muhtelif arasında alâik-i vatandaşiyenin bir kat daha teyidine dikkat olunacaktır.

Memleketin ihtiyacı azime-i acilesinden olan maarifi umumiye hususunda takibine sarfı makderet eyleyeceğimiz mesleğin nukat-ı esasiyesinden biri, belki de birincisi tahsil-i ibtidaiyenin tanzimi ve vesait ve levâzımâtın istikmali ve fevaidinin tedricen bütün efrad-ı millete tamimi keyfiyetidir. Bununla beraber tahsil-i tali ve ali ihmal olunmayup bu iki dereceye ait müessesat-ı mevcudenin hüsn-ü muhafazasına ve kaimen ta'mir nev'inden olmak üzere nokasinin ikmaline ve tedrisattan tullabın kemayenbağı istifadeleri çarelerinin istihsaline dahi çalışılacaktır. Enzar-ı mütalanıza vaz' olunacak marif-i umumiye layiha-i kanuniyesinden anlaşılacağı vech ile derecat-ı selase-i tahsilden her birinin nev'i ve şumulüne göre büyük küçük birer mikyasta bir cüz-i tam teşkil etmesi ve muallimlerin meslek ve teakki ve istikbalinin temin edilmesi ve maarif nezaretinin mesaisine muvaffakiyetle iştirak etmekte bulunan cemaat mektepleriyle mekatib-i hüsusiyyenin mazhar-ı himaye ve teshilat ve tergiyat olması cümle-i makasudumuzdandır.

Medaris-i ilmiye ve mehakim-i şeriyenin ıslahı ve ulema ile kuzatın tanzim-i maişet ve meslekleri de nuhbe-i amalimizdir. Binaen alazâlik gerek merkezde gerek taşrada mevcut medaris-i ilmiyenin hıfz-ı sıhha kavâidine muvafık bir surette imar ile beraber ders programları ve tarz-ı tedris bi'l-ıslah talebenin ulum-ı diniyye ile beraber lazımtahsil olan fûnunu da tedris etmelerine ve müderrisinin maişetlerini teshile ve talebe-i uluma muavenet-i mümkinine ifasına ve müstahikin-i ilmiyeye aid müessesâtın hüsn-i tevzi'ine ve ahalisi cehl içinde bulunan bazı mahallere muktedir vaizler izamına ve mehakim-i şeriye ve usul-i mehakim-i şeriyenin ıslahıyla beraber hükkam-ı mevcudenin evsaf-ı lazimeye ha'z zevattan olmalarına vezaif-i mühimme-i kazayı bihak-kın ifa edecek hakimlerin yetiştirilmesine ve ma'zuliyet-i kanunî ahkâmının memurûn-i ilmiyeyede iştimaline ve kendilerine memurin-i sâire misüllü harc-ı rah itasına ve taharri-i terekat muamelatının veresinin hukukunu temin edecek surette cereyanına ve emval-i eytamın hüsn-i idare ve muhafazasına ihtimam olunacaktır.

Eslaf tarafından memalik-i osmaniyyenin her tarafında makasud-ı aliyye binaen tesis olunan enva- müessesat-ı vakfiyyenin iade ve idame-i mamuriyeti ile icabat-ı hal ve zamana göre peyapey tanzim ve is-

lahı ve varidat ve vakfiyenin tezyidi, için tevessül olunan teşebbüsata devam edilerek hasıl olacak tezayüd nisbetinde müessesat-ı aliye-i vakfiyenin bir kat daha tanzim ve ıslahına bilumum hademe-i evkafın terfihine ve cihatın ehl ve erbabına tefvizine ikdam edilecektir. Umur-ı Nafia'ya ait mesleğimiz memalik-i vasiamızın muhtaç olduğu imarat-ı mütenevviyanın takdim-ül ehemm ale-l-mühim keidesine muvafık ve memleketin ihtiyacat ve istidaatıyla mütenasip etraflı bir program ile tayininden ve bu programın heyet-i mebusan ve ayanca bade'l kabul tamamen tatbik ve takibinden ve memleketimizin sermaye ve say'ından mümkün olduğu kadar istifade olunmakla beraber ecnebi sermayedaran ve erbab-ı ihtisasının muhtaç olduğumuz muavenet-i naktiye ve fenniyelerinin kemal-i emn ve hahişle ibzalinin temin edecek esbab'a tevessül ve devamdan ibarettir. Tasavvur ettiğimiz program bu devre-i içtimaiyede tedkik ve tasdik olunabilmek üzere sürat-ı mümküne ile tevdi' edilecektir.

Orman ve maadin ve ziraat umurunda memalik-i müterakkide fevaidi müşahede olunan usul-i fenniye ve sanaiyenin ihtiyacat-ı mahalliyeye en muvafık surette tatbikine orman ve meraları hüsnü muhafaza ve idaresiyle beraber bunlara müteallik hukuk-ı tasarrufiye intifaflarının halline ve köylülere baltalık tahsisine ve ameli ormancılık mekteplerinin küşad ve teksirine ve ma'mulat-ı hasbebiyenin tezyid ve tanzimine ve maden muamelatının teshiliyle memalik-i vasiamızın her tarafında bulunan hazain-i tabiiyeden elyevm pek mahdut surette edilen istifadenin mümkün olduğu kadar tezyidine ve memleketin pek zengin bir menba'ı olan Ereğli kömür madenlerinden ahalinin ve hükümetin daha vasi' mikyasta istifadesi çarelerinin istihsaline ve mekatib-i ziraiye ve baytariyenin ve amele ve çiftlik mekteplerinin küşad ve teksiri ve vilayatta alat-ı ziraiye ve damızlık depoları tesisile beraber ipekçilik, sütçülük, arıcılık gibi sanayi-i ziraiyenin tamimi için hususi mektepler ve fidanlıklar vücuda getirilmesine ve memleketimizde azim zararlar ıka' eden veba-ı bakara ve sair hayvan hastalıklarının önünü almak için serum darül istihzarları küşadına ve usul-i cedide-i ziraatın tamimine ve zabıta-ı sıhhiye hayvaniye kanununun badet tasdik her tarafta temin tatbiki için ziraat ve baytar memurlarının teksirine çalışılacaktır.

Posta ve telefon ve telgraf muamelatının ıslahı ve ihtiyacat-memleket ile mütenasib derecede tevsi'i için hudud-ı mevcudenin tanzimiyle beraber icab eden mahallerde istidat-ı maliyemizin müsaid olduğu kadar yeni hatlar ve Hicaz ve Asir ve Yemen kıtalarında telsiz, telgraf

istasyonları ve Cezair ve Bahrişefid vilayetine mülhak adalar beyinde kablolar vücuda getirerek ve ücretli muhaberat ve müraselatı ve ana tebaen varidatı tezyid edecek surette tenzil edilerek muhaberat ve müraselatın teshil ve teşriine aid tedabir ittihaz edilecektir.

Meslek-i hariciyemize gelince, evvel be evvel Trablusgarb meselesini menafi-i vataniyeye en muvafık gördüğümüz surette halle çalışmak bil-cümle düvel-i mütehabbe hususen hükümet-i mücavire ile münasebat-ı dostanemizi teşyid ve Balkan hükümetleriyle olan revabıt-ı tabiyye ve mesafat- kâranemizi itimad-ı mütekebil ve telif-i menafi-i müştereke esaslarına binaen idame ve takviye etmek isteriz. Hiç bir hükümet ve memleket hakkında fikr-i tahatti ve ihtirasımız yoktur. Bilakis her memleketin hukuk-ı meşruasına riayet etmek ve buna mukabil hukuk-ı meşruamıza da riayet ettirmek ehas-ı maksadımızdır. İş bu niyetimizi fiilen isbat ve hukuk ve menafi'-i memleketi temine hadim itilaflar istihsal ederek bu tarikle de hükümet-i Osmaniye'nin uhdesine terettüb eden vezaif-i sulh-perveranenin ifası lüzumuna ka-niiz.

İşte programımız budur. İtimadınıza mazhar olduğumuz halde tamamen tatbikine çalışacağız.

g) *Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti*

Hattı Hümayun Sureti

Veziri meali semirim Gazi Ahmet Muhtar Paşa

Sait Paşa'nın vukuu istifası cihetiyle mesnedi sadaret ehliyet ve kifayetinize binaen uhde-i reviiyyetinize ihale ve makam-ı meşihat-ı İslâmiye Cemaleddin Efendi uhde-i istihaline tefviz olunmuştur. Kanun-ı Esasi'nin yirmiyedinci maddesi mücibince Heyyet-i Cedide-i Vükela'nın intihab ve arzını irade ve bazı mahallerde hususiyle Arnavudlukta ademi hoşnudiye ve hudus-u müşkilata ve şikayete badi olan muamelelerin heyet-i vükelaca hemen tahkikiyle mugayir kanun-ı ma'delet ahvalin izalesine ve temin-i efkârı umumiyyeye hâdim olacak tedabir-i kanüniyenin ittihazına ve memleketimizin selameti ve manen ve madeten husul-i terakkiyatı Kanun-ı Esasi ahkâmına ve lüzum-ı meşrutiyyete fevkalâde riayete mütevakıf olduğundan Heyet-i Cedide-i Vükelanın bu babda dahi mesâ-i hamiyetmendesine intizar ederim. Cenabi hak hüsn-i tevfiyatına mazhar buyursun. Amin.

Fi 7 Şaban, sene 1330, Fi 9 Temmuz sene 1328

Mehmed Reşad

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	Gazi Ahmet Muhtar Paşa
Şeyhülislâm	Cemalettin Efendi
Harbiye Nazırı	Nâzım Paşa
Hariciye Nazırı	Noradonkyan Efendi
Adliye Nazırı	Hüseyin Hilmi Paşa
Şurayı Devlet Reisi	Kâmil Paşa
Dahiliye Nazırı	Ferit Paşa
Maliye Nazırı	Ziya Paşa
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Mehmed Fevzi Paşa
Bahriye Nazırı	Mahmut Muhtar Paşa
Maarif Nazırı	Said Efendi
Ticaret ve Nafia Nazırı	Mustafa Reşid Paşa
Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı	Damad Mehmet Şerif Paşa
Posta, Telefon ve Telgraf Nazırı	Hüseyin Sabri Bey

Ticaret ve Ziraat birleştirilerek bir nezaret biçimine dönüştürülmüş, Nafia ayrı bir nezaret, olmuştur. Hükümetin (Sadrazamın) ilk listesinde Ticaret ve Ziraat, Nafia ve Posta, Telefon ve Telgraf Nazırı olarak atanmanın yapılmadığı görülmektedir.

HÜKÜMET PROGRAMI

Efendiler

Vazife-i hükümeti ne kadar mühim ve mütenevvi-i müşkilat içinde deruhte ettiğimizi tafsil etmeğe hacet yoktur. Cenab-i hakkın inayet ve tevfiyatına ve millet-i Osmaniyenin rüşd ve kıyasetine istinaden kabul ettiğimiz hizmette muvaffak olabilmekliğimizi umum milletin sükûn ve mekâneta muhafaza suretiyle vazifemizi teshil etmesine menuttur. Hassais-i harika ve fezail-i mümtazelerinden olan itidal ve hikmeti daima ibraz ile âlem-i medeniyetin takdirat-ı mükerreresine mazhar olan Osmanlılar anı hazır tarihimizin nezaket-i fevkaladesini layikiyle takdir ederek esbab-ı muvaffakiyetimizi temin edeceklerinden katiyen ümitvarız. Vatanperverlikten, selamet-i vatandan başka hiç bir gaye takip etmediğinden emin olduğumuz matbuatımızda şu sırada kendisine isabet eden vazifenin tezyidi ihtilaf değil teyid-i vifak için vatandaşları ırşad ve tenvir olduğunu bit-teyakkun vecaib-i vatanperveriyi hakkiyla ifa etmelerine intizar ederiz. Evvel be evvel şurasını beyan ederiz ki memlekette sükûn ve inzibatı idame için cihet-i askeriye ve mülkiyeden tedabir-i ihtiyatıyeyi müessir ittihaz olunmuştur. Neticesi müşkilat-ı hazıraya müncer olan nahoşnudinin sevakını tetkik idersek, dört sebebin vücudu tahakkuk eder.

1- İntihabat-ı umumide memurların muhalif-i kanun müdahalatı ve muamelatı,

2- Ordu ile memurunin muhtelif fırka-i siyasiyeye duhulü,

3- Tevzi-i vezaif ve münasibde nizam-ı meriye ahkamından inhiraf,

4- Kanun-ı Esasi ahkam-ı mukteziyat ve meşrutiyet ile kabil-i telif olmayan turuk ve tedabire tevessül.

Esbab-ı erbaadan intihabat-ı umumiyeye müteallik şikayatın kanun dairesinde tahkikine tevessül ettik. Hasıl olacak netayice göre yine kanunen icab eden muamelede tevhür etmeyeceğiz. İkinci sebebi izale için tedbirlerimizin biri orduyu siyaset ile iştigalden bila istisna men etmek digeri dahil oldukları cemiyet ve fırkalardan kat-ı alaka ve devam ile bitarafane harekete rücu etmeyecek memurları tebdül eylemektir. Memurunin kavanin-i mevzuayı umum vatandaşlar hakkında kemal-i bitarafı ile seyyanen tatbik itina etmeleri esas-ı devlet-i Osmaniyenin meslek-i müttihazı olduğu gibi hürriyet-i şahsiye ve siyasiye-

nin son derecede mazhar-ı riayet olduğu memleketlerde dahi memurlar muhafaza-i bitarafı ile mükellef ve kanaat-i siyasilecini ancak intihal zamanında programını vatan için daha nafi gördüğü fırkanın namzedine rey vermek suretinde istimal ile mukayyet olub başkalarını kendi fikirlerine imale için zerre kadar teşvikte bulunmaktan bile memnurdurlar. Terbiye-i siyasiye ve içtimaiye ve terakkiyat-ı maddiye ve maneviyemizde rehber ittihaz edeceğimiz memleketlerde caiz olmayan ahval-i intizam-ı sekenaneyi biz asla tecviz edemeyiz. Üçüncü sebebin izalesi için takib edeceğimiz tarikler memurunin azil ve nasb ve terfi' ve terakkileri mevcut olan kavanin ve nizamat-ı ahkam-ı harfiyeyi tatbik ederek her hizmetçe meslekten yetişmiş erbab-ı ehliyeteye tevdi' etmek ve kıdem istihkaka müstenid olmayan nasb ve terakkilere katiyen nihayet vermek ve memuriyette beka ve terakki bir cemiyet veya fırkaya dahil olmakla değil, kemal-i bitarafı-ı ve metanet ile ifa-yı vazifeye riayette olduğu kanaatini fiiliyat ile umum memurunin ilka eylemek maddeleridir. Dördüncü sebebin izalesi bit-tecrübe sabit olan hakayık-ı katiyeden olduğu üzere her memleketin saadet ve mekneti ancak kavainine riayetle kabil-i husuldür. Ahkam-ı kanuniyenin riayet ve hürmet-i kâmileye mazhar olamadığı yerlerde milletlerin selameti ve saadetini temin eden intizamın yerine teşevvüş ve felaket kaim olur. Bir taraftan bu hakikatlere diğer taraftan müşkülât-ı hazıramıza atf-ı nazar edersek daireyi meşruiye ve meşrutiyetten zerre kadar inhıraf etmemekteki lüzum ve isabet tezahür ve teyyüd edeceğinden, gerek memleketin idaresinde gerek tanzim ve teklif-i kavaninde bu daireden inhıraf etmemeye katiyen azmettiğimiz gibi lüzum ve isabet tezahür ve teyid edeceğinden gerek memleketin idaresinde gerek tanzim ve teklif-i kavaninde bu daireden inhıraf etmemeğe katiyen azmettiğimiz gibi, bizden evvel tanzim ve teklif ve muvakkaten tatbik edilen kanunlardan icabat-ı meşrutiyete ve Kanun-ı Esasi ahkâmına muvafık olmayan layihaların istirdadıyla mevki'i tatbikten iskatı da cümle-i mukarreratımızdandır. Müşkilat-ı hazıranın izlesiyle takviye-i sükuna hadim olacağını eltaf sübhaniyeden ümid eylediğimiz tedabirin tatbikatına vesaimizin müsaid olacağı mesaiyi sarf ile beraber Kanun-ı Esasinin bila-tefrik cins ve mezheb Osmanlıların anasır-ı muhtelifesi için teyid ve bahşetmiş olduğu bilcümle müseadat ve hukuka riayet etmek suretiyle dahi uhuvvet-i vataniye ve Osmaniyenin takviyesi mesleki esasimize dahildir.

Fırkalar arasında hasıl olub eyyam-ı ahirede maatteessüf ihtilaf-ı içtihadı şeklinden çıkarak vatan-ı mukaddesimiz hakkında mazarrat-ı

azimeyi da'i bir surete münkalib olan ihtilafatı izale etmeğe ve herhangi bir taraftan olursa olsun kanun haricinde müdahelat ve muamelat vukuuna meydan vermemeğe çalışacağız.

Memleketimizin muhtaç olduğu terakkiyat ve ıslahat maddesi heyetimizin esas mesaisi olacağından taht-ı tatbikte bulunan bütçede muharrer tahsisat ve mezuniyet haricindeki tasavvuratımızı zaman-ı istihzarı takarrüb eden 329 bütçesinde talik ettik. Malûm olduğu üzere on aydan beri İtalya ile muharebe ediyoruz. Trablusgarb ile Bingazi'de asker ve yerli mücahidîn kardeşlerimizin muhafaza-i vatan uğrunda ibraz etmekte oldukları harikülâde fedakarlıklarını ber-avarde-i zebân tebcil ederiz.

Hukuk ve şeref ve haysiyetimizle kabil-i telif olacak esasat-ı sulhiye bulununcaya kadar düçar olduğumuz tecavuzla karşı cenabi hakkın inayetine ve millet-i Osmaniyenin fedakarlığına istinaden hukukumuzun muhafazasına vatanımızın müdafaasına kemal-i azim ve metanetle devam edeceğiz.

Harici siyasetimize gelince: İnkılâbı müteakiben ittihaz ve 325 senesi evahirine kadar kemal-i muvaffakiyetle takib olunan millet-i Osmaniyenin hissiyatı ile menafiüne tamamen tevafuk ettiği cihetle Meclis-i Mebusan'ın mükerreran tasvibine iktiran etmiş olan ve düvel-i muazzamaca da hüsni telakki edilen siyaseti eznev takib ve takviye edeceğiz. Umum dost devletlerle cari olan münasebatımızın esası samimiyet ve hulûs ve safvettir.

جلسہ سیمینار کتب ضبط جرمی سی

ایمانی دورہ

برخی سے

فرق اور چینی اجتماع

سال ۱۷ نومبر سنہ ۱۳۳۸

وقتہ ساعت

۳۰

[رئیس ہڈوں بك انصرتك تحت ریاستندہ]

برخی جلسہ

رئیس - اقدیلر ، اکثرینج حاصل اولدی ، مجلسی کشاد ایڈیورم ، ضابطہ نامہ بی اوتوریکیز

(قرمسی دیبولی کاتب فرهاد بك ضبط خلاصہ منی اوقور)

رئیس - انقدم ضبط سابق حقندہ -وز ایستین واری ؟

توفیق ائندی (کنتری) - بندہ کز برقرار ویرمشم . قبول ایداشدی . یازلمش اولدیمیج اولسون .

توفیق ائندی (ملاطہ) - بچده تکلیف یازلمه شدور .

رئیس - ضبطك اصلنه بائیرلر اکر تقرر کز نظر اعتباره آخمشه تصحیح ایدیلور . هیئت وکلا اصولاً اوقونسو . لازم کلان بیاننامہ بی اوقونق ایچون حاضر درلر . صدراعظم پاشا حضرتلری بیاننامہ کزی اوقوبه چقه کز بیوریکیز .

(صدراعظم پاشا بیاننامہ بی اوقور) : اقدیلر ؟

وظیفه حکومتی نه قدر مهم و متنوع مشکلات اینجندہ در عده ایدیکیزی تفصیل اینکله حاجت بوئدر . جناب حقه عنایت و توفیقانه و ملت عنایتیک رشد و کاسته استناداً قبول ایدیکیز خدمتندہ موفق اوله یاسیلکلکیز

اسباب اربعمه دن انتخابات عمومیه متعلق شکایات قانون دائره سندہ تحقیقته نوسل ایدرک . حاصل اوله حق نتایجیه کورده یته قانوناً ایجاب ایدن . معامله ده تأخر اینجه جکیز . اینکجه سیب ازانه ایچون تدبیر مرکز بری اردونی سیاست ایله اشتغالدن بلا استثناء منع اینک . دیکری داخل اولدندری جمیعت و فرقرندن قطع علاقه و دوام ایله بی طرفانه حرکتیه رجوع اینجه جک ماوردلری ترییدیل اینکدر . مأموریتک قوانین موضوعه بی عموم وطنداشلر حقندہ کمال بی طرفی ایله - یا - تطبیقته اعتنا ایجری اساسی دولت عنایتیک مسسک متخذی اولدینی کی حریت شدتیه سیاستیه صوک درجه ده معطرحات اولدینی شلکلتدره دخی مأمورلر عاقبتی بی طرفی ایله کاتب وقاعت سیاستیه لری اینتی انتخاب زماننده برورغرامنی وطن ایچون دهسا نایع کوردکی فرقه ملک نامزدیه رای ویرمک سورنده . شمال ایله مقید اولوب ایشقه لری کندی . فکریلیته اماله ایچون ذمه قدر نشو بده بولغندن بیساره تنوع دولر . تربیه سیاستیه واجتماعیه و ترقیات ماده و معنویه مزده رهبر انتخاب ایدمکیز شلکلتدره جائز اولمایان احوال انتظام نکلنای بی براسلا تجوز ایدمیز . اوجینیه سبک ازاله سی ایچسون آفتاب ایدمکیز طریقلر مأموریتک عزول و نصب و ترقیع و ترقیلری موجود اولان قوانین و نظامات احکامی حرقاً تطبیق ایدرک هر خدمتندہ مسسکدن یتمش ارباب آهلیته تودیع

عموم ملک سکون و مکاتی محافظه سورتیه وظیفه منی تهیل اینته منوطدر . خصائص خارقه و امضائل تمنازه لر دن اولان اعتدال و حکمتی دائماً ابراز ایله عام مدینتک تقدیرات مکرر سنه مظهر اولان عتالیسلر آن حاضر تاریخیزک تراک نوق الماده سی لایقیه تقدیر ایدرک اسباب موقفتیزی تأمین ایدمکیز لر دن فعلیاً ایدر وارز . وطنپروراکدن ، سلامت وطندن بشقه هیچ برغایه تعقیب ایدمکیز دن امین اولدیمز مطبوعه نژده شو صروده کندیسنه اسباب ایدن وظیفه تک تربیه اختلاف دکل تأیید وفاق ایچون وطنداشلری ارشاد و تشویر اولدینی بالنتیقن وجانب وطن پروری حقیه ایفا ایجریته انتظار ایدرز . اول اول شوراسی بیان ایدرک شلکلتندہ سکون و انضباطی ادا مه ایچون جهت عسکریه و ملکبیدن تدابیر احتیاطیه مؤثره اتخاذ اولمشدر . نتیجه سی مشکلات حاضریه منجر اولان ناخشنودیتک سوا حق تطبیق ایدر سگ دورت سبک وجودی تحق ایدر

- ۱ - انتخابات عمومیه ده مأمورلرک مخالف قانون مداخلت و ممالق ؟
- ۲ - اردو ایله مأموریتک مختلف فرق سیاستیه دخولی ؟
- ۳ - توزیع وظائف و مناصبه ده نظامات امریه احکامدن انحراف ؟
- ۴ - قانون استامی احکامی مقتضیات و مشروطیت ایله قابل تألیف اولمایان طریق و تدابیر نوسل

h) *Kâmil Paşa Hükümeti*

Hatt-ı Hümayun Sureti

Vezir-i meâl-i semirim Kâmil Paşa

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın vuku istifasına ve sizin müsellem olan ehliyet ve kifayet ve vukuf ve tecrübenize binaen mesned-i Sadaret uhde-i rü'yetinize tevcih olunmuş ve Meşihat-ı İslamiye'de Cema-leddin Efendi ibka edilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin 27. maddesi mucibince heyet-i cedide-i vukelanın intihab ve arzını irade eylerim Müsteinen bi tevfik-itealâ ifayı vazifeye mübaşeretle muharebe-i hazırada ordumuzun temin-i intizam ve muvaffakiyetini ve hukuk-ı devletin her suretle mahfuziyetini kafil olacak tedabir ve tevessülata müsareat kılınması mesai vatanperveranenizden muntazırdır. Hemen cenabi hak tev-fikat-ı samadaniyyesine mazhar buyursun. Amin. Bi hürmeti seyyidil mürselin.

18 Zilkade 1330; 16 Teşrinievvel 1328

Mehmet Reşat

Saat 6.30

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	Kâmil Paşa
Şeyhülislâm	Cemaleddin Efendi
Harbiye Nazırı	Nâzım Paşa*
Hariciye Nazırı	Kabrîl Efendi*
Adliye Nazırı	Arif Hikmet Paşa
Şurayı Devlet Reisi	Arif Hikmet Paşa
Dahiliye Nazırı	Reşid Bey
Maliye Nazırı	Abdurrahman Efendi*
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Ziya Paşa
Bahriye Nazırı	Salih Paşa
Maarif Nazırı	Mehmet Şerif Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Reşit Paşa*
Nafia Nazırı	Ziya Bey
Posta, Telgraf ve Telofon Nazırı	Mosoros Bey

* İbkaen

1) *Mahmut Şevket Paşa Hükümeti*

Hatt-ı Hümayûn Sureti

Vezir-i meali semirim Mahmut Şevket Paşa

Kâmil Paşa'nın vuku-ı istifasına ve hal ve mevkiin müstâğni-i izah olan ehemmiyetine binaen mesned-i sadaret mücerreb alakadar bir zat uhdesine tevcihine lüzum görülüp, sizin iktidar ve kifayetiniz nezdimizde malum ve müsellemler olduğundan mesned-i sadaret rütbe-i samiye-i vezarat ve müşiri ile uhdenize tevcih kılınmış ve meşihat-ı İslâmiyeye de münasib bir zatın intihabı derdest bulunmuştur.

Heyet-i Cedide-i Vükelanın teşkiliyle tasdikimize arzını irade eylerim. Heman Cenabi hak muvaffak bil hayr buyursun, amin.

Fi 15 Safer sene 1331

Fi 10 Kanunisani sene 1328

Mehmed Reşad

Hattı Hümayun Sureti

Veziri meali semirim Mahmud Şevket Paşa

Dünkü hattı hümayunumuzla bildirildiği vechile makamı sadaret-i uzmaya memuriyetiniz icra olunmuş mesnedi Meşihat-ı İslâmiye de ehliyet ve fazileti cihetiyle sadr-ı Anadolu payelilerinden Fetva Emni Mehmet Esat Efendi uhdesine tevcih kılınmıştır. Cenabihak muvaffak bilhayr buyursun. Amin

15 Sefer 331/11 Kanunısanı 1328

Mehmet Reşat

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrızam	Mahmut Şevket Paşa
Şeyhülislam	Mehmed Esad Efendi
Harbiye Nazırı	Mahmut Şevket Paşa
Hariciye Nazırı	Ahmet Muhtar Bey
Adliye Nazırı	İbrahim Bey
Şurayı Devlet Reisi	Said Halim Paşa
Dahiliye Nazırı	Hacı Adil Bey
Maliye Nazırı	Rıfat Bey
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Hayri Bey
Bahriye Nazırı	Mahmud Paşa
Maarif Nazırı	Şükrü Bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Celâl Bey
Nafia Nazırı	Beserya Efendi
Posta, Telfon ve Telgraf Nazırı	Oskan Efendi

i) *Mehmed Said Halim Paşa Hükümeti*

Hatt-ı Hümayun Sureti

Vezir-i meali şemirim Mehmed Said Paşa

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın bu kere vuku-ı şehadeti nezdinde teessür ve teessüfü mucib olmuş ve sadaret kaymakamlığı rutbe-i samiye-i vezaretle uhdenize tevcih kılınmış olduğundan vükelayı hazranızla bil ittifak umur-u mesalih-i devletin hüsn-ü tedvir ve temşiyetine sarf-ı mezidi itina olunması hasafet ve hamiyetinizden muntazırdır. Cenabihak tevfikatı samedaniyesine mazhar buyursun. Amin.

6 Recep Sene 331 29 Mayıs 1329

Mehmed Reşad

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrazam	Mehmed Said Halim Paşa
Şeyhülislâm	Mehmed Esad
Harbiye Nazırı	Ahmet İzzet Paşa
Hariciye Nazırı	Said Halim Paşa
Adliye Nazırı	İbrahim Bey*
Şurayı Devlet Reisi	Halil Bey
Dahiliye Nazırı	Talat Bey
Maliye Nazırı	Rıfat Bey*
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Hayri Bey*
Bahriye Nazırı	Mahmud Paşa*
Maarif Nazırı	Şükrü Bey*
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Süleyman Elbostani Efendi
Nafia Nazırı	Osman Nizami Paşa
Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı	Oskan Efendi*

* İbkaen.

SAİT HALİM PAŞA HÜKÜMETİ PROGRAMI

Efendiler,

Kabînemiz sadr-ı mağfur Mahmud Şevket Paşa'nın vuku-u şehâdetini müteakib Şeref'i taâlluk iden irade-i padişahî mucibince 4 Haziran 329'da deruhte-i mes'uliyet etmiştir. Rûfekamızdan bazılarınin birlikte çalıştığı Mahmud Şevket Paşa kabinesi devletin pek elîm ve yeis -aver bir zamanında idare-i hükûmeti dûş-ı mes'uliyetine almıştı. Meşrutiyetin müteakib tekemmül-i techizat ve levazımı için sebk eden bütün istihzarat-ı vatanperverâneye rağmen ordu-yı hümâyun perişan olmuş, şark ordusu Çatalca'ya çekilerek garp ordusunun bakiyesinden kal'alarda ve dağ başlarında kalmış idi. Kanun-ı sanî evailinde memleketin ser-i hükûmetinde bulunan Kâmil Paşa ve rûfekası Edirne'nin teslimindeki mes'uliyete ötekini berikini teşrik eyleyebilmek zum ile saray-ı hümâyuna topladıkları bir mecliste kıraat ve bütçe müzakeresi esnasında Maliye Nazırı Beyefendi tarafından heyet-i celîlenize arz edilen bir beyannamede hazinenin boşluğunu ve harbe devam için de-ğil, hatta ihtiyacaat-ı yevmiesini tesviye için dahi para tedarik etmenin adem-ül imkân olduğunu bildirmiş idi. Mahmud Şevket Paşa devletin selâmet-i atiyesinden şark ve garbın nevmid olduğu böyle bir zamanda kendisine tevcih buyurulan sadareti kabul etmekle pek sevdiği vatanına karşı olan fedâkârlığını bir kerre daha isbat eylemiş idi. Merhum dört buçuk aylık zaman-ı hükûmetinde ordunun talim ve terbiyesine icabat-ı zamanın müsaid olduğu derecede techizat ve levazımının ikmâline sarf-ı mesai eylediği gibi selâmet-i müstakbelenin muvazene-i maliyeye müstenid olduğunu takdir iderek ahval-i harbiyenin bütün müşkülâtına rağmen bütçeye üç dört milyon lira bir fazla-i varidat temin eyleyecek olan müzakerat-ı düveliyeye küşat etmek cesaret ve fetanetini izhar itmiş idi. Bu müzakerat ile harbin husule getirdiği düyûn-ı gayrı muntazamanın tesviyesi için aktedilen istikraz-ı ahîrin esasları izhar edildiği gibi Maliye Nazırı Beyefendi'nin izahat-ı mufassalasından anlaşıldığı veçhile ati-yi maliyemizde bu itilafaatın kat'î surette akdine mütevakkıftır.

Mahmud Şevket Paşa Hükûmeti'ne halef olan kabînemiz de aynı siyaseti aynı esasat dairesinde takib ve ikmale sarf-ı gayret etmektedir. senesini biraz tecavüz iden zaman-ı icraatımız 329 Kanunuevveline kadar ahval-ı harbiye içinde geçti. Bize hücum için birleşen düşmanlarımız geçen Haziran nihayetlerinde birbirleriyle münazaaya koyulduklarından hükûmetimiz büyük bir vazife-i vatanîyenin

ifası karşısında bulundu. Havf ve haysiyet ilka edici bütün velvele ve endişeler önünde irkilmeyerek 7 Temmuz 329'da şeref sudur eden irade-i padişahiye tevfikân ordu başkumandanlığına ileri hareket emrini verdi. Bi inayet'ihî Edirne'nin istirdadına muvaffakiyetde hasıl oldu. Nutk-ı hümâyunda da beyan buyurulduğu veçhile bu vak'a-yı mebrurenin tesirat-ı maneviyesi fevaid-i maddiyesinden kat kat ziyade oldu. İğ-tişaşat ve hezimetlerle pek ziyade sükût eden devleti şeref ve itibarı nisbete pek yüksek olan bugünkü hale irtika etti. Dahil-i memleketimiz dahi büyük bir ümid ve intibah ile canlandı. Dört aydan ziyade devam eden harbin ikinci asfhası zayıat-ı harbiye yekûnuna can ve mal telafatı olarak fi'l-vaki epeyce ilaveler yaptı. Fakat kal'alarımızın gösterdiği sabır ve sebat ve şecaat ve ileri hareket esnasında ordumuzun izhar ettiği sür'at ve intizam tefessüh etmiş zan edilen Osmanlı Ordusunun maye-i cevher-i hamiyetini muhfaza etmekte olduğunu isbat eyleyerek gayıp edilen şeref-i askeriyeyi de büyük bir nisbette iade etti.

Efendiler,

Vatanın müdafaasında son kurşununa kadar sebat etmemek gafletinde bulunan milletler yaşamak hakkında mahrum ve ölüme mahkum olurlar. Sebat edenler bazan mağlup da olurlar, hezimete de uğrayabilirler. Fakat yangını müteakib daha büyük bir kuvvetle canlanan feyz-i tabiat gibi mesaib ve felaketin enkazı altında daha feyyaz daha büyük bir devlet çıkarabilirler. Tarih-i milel bu iddiamızın şahididir. İşte bu kanaatledir ki İttihat ve Terakkî Fırkası'na istinad eden hükûmetler bütün vesaitsizliğe rağmen aylarca Trablusgarb'ın müdafaasına sebat ve senelerce devama karar vermiş idiler. Nitekim bu sebatta gösterilen heyecan-ı vatanperverane düşmanlarımızı hudutlarımızda mecbur-u tavakkut eylemiş idi. Yine bu kanaatledir ki 10 Kanunusanî vak'asını müteakib fırkamız mes'uliyet-i hükûmeti eline aldı. Muharebenin netayicini mübeyyin olub biz-zarure teati ve akt ve imza edilen muahedeler berâ-yı tasdik meclis-i alînize takdim edildi. Muahedat-ı mezkûrede Rumeli'de terk edilen teb'amızın ve bilhassa ahali-i islâmiye'nin hukuk-u siyasiye ve medeniyeleriyle hukuk-u saire-i müktesebeleri taht-ı taahhüde aldırıldı. Cemaat-i İslâmiye'nin şahsiyyet-i hükmiyeleri ve baş müftî teşkilatı kabul ettirilerek ahali-i İslâmiyenin evkaf-ı umuru diniyeleri ve umuru diniyeden mütevellid muamelat-ı medeniyeleri müftülerle cemaat-ı mezkûrenin hüküm ve idaresine tevdi etdirildi. Harbin ahval-i buhran-ı hazînine rağmen ihtiyacât-ı idareye, adliye ve iktisadiyenin salâh ve inkişafı ve memleketin temin-i huzur ve emniyeti için elzem gördüğümüz kavanin layihalarını izhar ve Ka-

nun-ı Esası'nın bahşeylediği selahiyete binaen neşr ve ilân ettik. Kabinemiz bu hususta da Mahmud Şevket Paşa kabinesinin teşebbüsat ve icraatını ikmale sarf-ı mesai eylemiştir. Neşredilen kavanin-i idariyenin en mühimi İdare-i Vilayet Kanunu'dur. Kanun-ı cedid ile vilayetlerin idaresi tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif esasatına tevfik edilmiştir. Umur-ı vilayet menafi-i umumiye ve menafi-i hususiye taalluk itibariyle ikiye ayrıldığı gibi kanun da idare-i umumiye ve hususiye namıyla ikiye tefrik edilmiştir. Menafi-i umumiyeye aid olan hidematın emr-i idaresinde merkezin mümessil ve vekili olan valilerin ve onlara izafeten sair rüesa-i memurinin mezuniyetleri yani vezaif ve selahiyetleri tevsi edilmiştir. Vilayatin menafi-i hususiyesine aid umurda karar vermek ve vilayatin hususi bütçelerini tedkik ve tasdik etmek selahiyeti de merkezden alınarak vilayet mecalis-i umumiyesine tevdi edilmiş yani vezaif bu suretle tefrik olunmuştur. Mamafih, mecalis-i umumiyenin bu baktaki kararlarının icraası da doğrudan doğruya valilere mevdudur. Bu suretle müzakere ve ita-ı karar selahiyeti mecalise, icra ve idarenin mesuliyeti de valilere tevfiz olunmuş oluyor. Bütçeler merkezden tasdik edileceği gibi kavanin ve nizam-ı devlete mugayir kararlar aleyhine valilerin hakk-ı itirazı vardır. Hülasa mezuniyetler tevsi ve vezaifi tefrik edilmekle beraber şubat-ı idare-i memleket üzerinde merkez-i hükümetin nezaret ve murakabesi mahfuz tutulmuş, binaenaleyh memleketin vahdet-i idaresi taht-ı temine alınmıştır. Kanun-ı mezkûrun nahiye teşkilatına aid olan kısmı ve belki en mühim cüz'ü henüz ikmal edilüp neşr olunamamıştır. Köylerin yalnız umur-ı idare için değil inkişaf-ı iktisadî ve içtimaiî için de bu kanun pek lüzumludur. İnşaaallah, gelecek içtimada layihası ikmal ile meclisinize tevdi'e muvaffak oluruz.

Ehemmiyetli ve miktarı yüksek davalar için sair memleketlerde bizde olduğu gibi derecat-ı mehakim usulü ve bu usulün icabatından olarak birtakım merasim kabul edilmekle beraber basit ve miktarı az davalar için seri ve kat'i bir usul-i muhakemeye tabi ayrı mahkemeler de ihdas olunmuştur. Bizde ise şimdiye kadar bu nevi davalarda aynı mahkemelere tevdi olunduğundan davaların mahiyeti ve ahalinin seviyesiyle kabil-i telif olmayan usul-i muhakememiz memnuniyetden ziyade şikayete vesile vermiştir. Binaenaleyh usul-i muhakemat-ı hukukîye ve cezaiye kanunlarının tadiline teşebbüs edilmiş olmakla beraber zaman ve tettebbua mütevakkıf olan bu emniyenin husulüne talik-i muamele olunmayarak mezkûr kanunların bazı mevadî da bi't-tadil muvakkaten mevki-i meriyete vaz olunmuştur. Bunun için basit ve mik-

tarı beş bin kuruştan dîn olan hukuk davalarıyla bazı cunha davalarını da rüyet eylemek üzere sulh mahkemeleri teşkil ve kanunu neşr edilmiştir. Şehirlerden ziyade köylerin ihtiyacatına muvafık olan bu teşkilat şimdilik şehirlerde tatbik olunuyor. İstihsal edilen netice pek ziyade memnuniyetbahşdır. Sulh hakimlerini bir an evvel köylere göndermeye çalışacağız. Bu teşkilatı memleketin ihtiyacatına göre her tarafta teşmil edebildiğimiz gün memlekette tecebbür ve tagallübün kâmilin izale edildiği saadetli bir gün olacak ve musavat-ı hakikiyenin en mühim temeli o gün vaz edilmiş bulunacaktır. Emniyet-i dahiliyeyi halel eden vikaye için bazı cezai kanunlar da neşr ettik.

Fikr-i beşerin kuva-yi tabiiyyeyi insaniyetin saadetine hadim kıldığı asrımızda istihsalat ve ma'mulât şayan-ı hayret bir surette tezayüd etmiş ve vesait-i nakliyenin terakki-i fevkaladesi mübadelat-ı umumiyyeyi teşri eyleyerek dünyayı bir pazar-ı dad-ü sitad haline ifrağ ve bilcümle akvamı müdhîş bir mücadele-i iktisadiye karşısına vaz' eylemiş ve taharri-i menafi-i iktisadiye düsturu devletlerin en mühim akide-i siyasiyeleri sırasına geçmiştir. Bu harb-i daimi-i iktisadide memleketimizin vaziyet-i iktisadiyesi bilhassa nazar-ı dikkat ve ehemmiyetimizi celp eylemiştir. Ticaret muahedeleri akdi hususundaki serbestimizi tahdit eyleyen kapitülasyonlar devletimizin maruz olduğu müşkülât-ı ma'lume ma'teessüf bu husustaki vesait-i teşübbüsiyesini tas'ib eylemektedir. Bunun için devletlerle olan müzakeremizde bu babda hakk-ı sarihimiz olan serbestiye riayet, edilmesi esbabının teminini hususat-ı iktisadiyenin en mühim olaak telakki eyledik. Bunu tecavuz için değil sırf mamulat ve mahsulatımızı dahili ve harici pazarlarda müdafaa için arz ediyoruz. Sanayi-i mahalliyyenin terakkisini muzırr-ı himayetlerde, cebri ve sunî tedabirde aramıyoruz. Her millet bu rekabet-i umumiyyede tebâyi ve ahval-i mahsusanın müsaid olduğu yolda çalışarak muvaffakiyet temin edebilir.

Cemiyet-i beşeriyenin terakkiyat ve tekâmmülâtı birtakım şerait-i umumiyyeye tabidir. Şeriat-i mezkûre bir memlekette ne kadar salim ve ne kadar müeyyid olursa terakkiyat-ı umumiye ve bilhassa iktisadiye o derece teali eder. İnkîşaf-ı iktisadiyenin en mühim şartı eşhasın mes'uliyet-i iktisadiyesidir. Mes'uliyet-i iktisadiye eşhasın kendi faaliyet ve mesaisinin netayicinden müstefid veya mutazarrır olması demektir. Erbab-ı mesainin mes'uliyeti ne derecede müessir olur, yani istifadenin mesai-i ferdiyenin miktarıyla mütenasib olacağı ne derece kat'iyet ve vuzuh ile anlaşılırsa, istihsalat-ı umumiye de o nisbette tezayüd eder. Mes'uliyet-i iktisadiyede serbesti-i tasarruf ve mesai ile birlikte terakki

ve tekâmül eder. Mütemeddin milletlerin terakkiyat-ı hayret-efzasını husule getiren en mühim esaslar serbesti-i tasarruf ve mesai ve bunların ihzar eylediği muhit-i müsaidde günden güne daha müessir ve kat'iyetle tekemmül eden mes'uliyet-i şahsiyedir. Bizde evvel emirde terakkiyat-ı iktisadiyenin tabi olduğu iş bu şerait-i umumiyenin ıslahına sarf-ı ihtimam eyledik. Memleketimizde emval-i gayr-ı menkule tasarrufatı birtakım kuyud ve şurut-ı muzırreye tabi idi. Yeni emval-i gayr-ı menkule kanunu bunları tadil ve ıslah ediyor. Badel vefat tediye-i deynden men edilerek arazinin kıymet-i itibariyesi ıskat ve zirai imar ve ıslah için elinde bulunan bir kuvvetten mahrum ediliyordu. Fuzulen zabtedilen arazinin gasbının ne kadar müddet kalırsa kalsın sahibinin zayıyatı ne ecr-i misl ne de başka suretle teşmin edilmeyerek araziye tahatti ve tecavüz için açık kapu bırakılıyordu. Hem arazi üzerine ebniye inşâ'sı eşcar ve kurum guresi gibi imarat mezuniyetine tabi tutularak eshab-ı arazinin faaliyet-i müsmiresi memurların müdahalat-ı keyfiyeleriyle akim bırakılıyordu. Kanun-ı cedid ile hukuk-ı tasarrufiyeyi taziyik eden bu ve emsali kuyud izale edildiği gibi hudud-ı intikaliye tevsi ve emr-i tasarruf ve intikalde arâzi-i vakfiye dahi bu ahkâma tabi tutularak mahlul ihtimali pek ziyade tenkis edilmiş ve zürranın faaliyetinin tezyidi esas taht-ı temine alınmıştır. Gayr-ı kabil-i taksim olan emval-i gayr-i menkulede tarafeynin birinin talebi üzerine ihtilafın idareten veya hükmen izalesi terviç edilerek tedavülde ve imardan mahrum kalan bir emval-i gayr-i menkule harabiyetten muhafaza edilmiştir. Serbesti-i tasarruf bu suretle temin edilen emval-i gayr-i menkulenin deyn için teminat olarak istimali de tecviz ve bunları teminat olarak kabul edenlere istifa-i hukuk için hakk-ı tercih bahş ve senedatın emre muharrer olarak tanzimine de müsaade edilerek emval-i gayr-i menkule kıymetleri mübadelat-ı umumiyeye sevk ile ve erbab-ı gayret ve mesainin pîş-i istifadesine vaz edilmiştir. Velhasıl zürra bugün arazisinin karşısında serbesttir. Ondandilediği gibi istifade edebilir. Mukarizleri emindir. Badel' vefat dahi metrukat-ı araziyesine vaziyet ederek istifa-i hukuk edebilirler. Teminatlı alacaklıların hukuku ise her suretle zaman ve emniyet altındadır. Ne vefat, ne iflas, ne mahluliyet onların hukuklarını iptal edemez. Zürranın şahsi itibarına arazisinin itibarı da inzımam etmiştir. İmar ve ihya için daha ucuz, daha fazla, daha kolay sermaye tedarik edebilir. Gedikler ilga edilerek İstanbul ve bilad-ı selâsede emval-i gayr-ı tasarrufatı teşevvüşattan tahlis edilmiştir. Bütün teshilat ve müsaedattan azami istifade temini için senedat-ı tasarrufiyenin ve kuyud-u hakaniyenin tecdid ve ıslahı lâbüdi idi. Bunun için de tahdid-i arazi kanunu yapılmıştır. Bu kanun kat'iyet kesbeder de

tatbikatına muvaffakiyet hasıl olursa eshab-ı arazimizin en mütemeddin milletlerin nail oldukları bütün teminat ve serbestiye malik olmuş olacaktır. Zira o zaman senedat-ı mezkûre en büyük kuvve-i tediyeye sahib olacak yani sahteliğin sabit oluncaya kadar ma'mul ve muteber tutulacaktır.

Ukud ve mukavelatın serbesti ve istikrarı hukuk-ı tasarrufiyenin serbestisi derecesinde terakkiyat-ı iktisadiye üzerinde müessirdir. Mecellemiz ukudu öyle şerait-i butlan ve fesada maruz kılmıştır ki bugün mukavelat-ı kanunun teminatından ziyade akidelerin hulus-ı niyetine ibtina ediyor. Taahhüdatını ifadan istinkâf etmek arzu eden akideynin kısm-ı mühimmi maa't-teessüf kanun-ı medenimizin hal-i hazırıyla mukavelatı fesh ettirebilmekten emindir. Zira şurut-ı hazıra ile fısad tehlikesinden masun olarak mukavele tanzimi bir emr-i düşvardır. Mecellemizi ihtiyacat-ı zamana evfak ve muamelat-ı nas'a erfak bir surette baştan başa tadil etmek bir teşebbüs-i azim ve şübhesiz ki ahkâm-ı fıkhiyemiz bunu mütekâfildir. Ne kadar müşkül olsa dahi bunu iktiham eylemek lâzım olduğunu takdir ile beraber tekemmülât-ı iktisadiyemizi buna ta'lik etmeği muvafık görmeyerek mukavelatın serbestisini temin için de bazı tedabir-i kanuniyeye tevessül eyledik. Usul-u muhakemenin 64'ncü maddesini bu esası mümkün mertebe temin edecek surette tadil ettik. Sair memalik-i mütemeddinede de mukavelat bazı şerait-i umumiyeye tabi kılınmıştır. Bu şerait dairesinde tanzim edilen bi'l-cümle mukavelat-ı akidlerin kanun-ı hususisi telâkki edilerek ma'mulunbih ve muteber tutulmuştur. İhtiyacaatın günden güne tekessür-i muamelata ve mübadelatın her gün mütezayid bir kuvvetle tenevvü ve tevessü ettiği şu zaman-ı terakkide ukud ve mukavelatın tabi olması icab eden bil-cümle şeraiti derbiş eylemek vaz-ı kanun için ademül imkândır. Ve tarafeynin menafi-i hususiyelerini daha iyi takdir eyleyecekleri de şübhesizdir. Biz de bu yeni tadilde ehlerinden sadır olub rıza-i tarafeyn ile akd ve mahalline muzaf olan ve adatı ve intizam-ı ammeyi muhafaza maksadıyla mevzu-i ahkâmı kavanini muhal bulunmayan bilcümle mukavelatın akidler için ma'mulünbih ve muteber olacağını kabul eyledik. Mahallî akd olan mal-ı mütekavmide mübah olanlara hasr etmeyerek tedavülü mütearif olan bilcümle âyân menafii ve hukuka teşmil ettik. Bu suretle taahhüdat-ı mütekabileyi tereddüt ve teşevvüşten tahlis ve muamelat-ı medeniye ve ticariyeye daha ziyade emniyet ve istikrar bahşettik.

Mehakim-i şer'iyyenin ulviyet ve ehemmiyet-i vezaifiyle mütenasib bir surette tanzim-i ahval ve te'min-i kemâl ve merkez taşrada bu-

lunan medaris-i ilmiyenin ıslahıyla hakikaten birer dar'ül kemâlet olması esbabının istikmalî daireyi meşihatın nuhbe-i amali olup bu babda icab eden tedabire tevessül edilmiş olduğu gibi, merkez ve taşraca hukuk-ı eytamın temin-i mahfuziyeti esbabına da kemâl-i ciddiyetle teşebbüs olunarak hukuk-ı mezkûrenin her türlü ziyadan vikayesi ve ashabının vakt ve zamanıyla istifa-i matlub edilebilmesi emrinde iktiza-i halin icrasına müserraat olunmuş ve bu husustaki mesainin bi-inayettullah-ı teâlâ netice-pezir muvaffakiyet olması me'mul-u kavi olunmuştur.

Evkaf nezaretince icraat-ı haliye ve atiyenin medar-ı istinadı olan varidat-ı vakfiyenin tezyidi zımında teşebbüsât-ı lazımeğe tevessül edildiği gibi nezarat-ı müşarûn ileyhanın vezaif-i merduasından ilim ve irfanı memleketle alakadar olan kısmı da bilhassa nazar-ı dikkate alınarak bu babda kemâl-i iktisat ve ciddiyetle sarf-ı mesai eylemek için müessesat-ı ilmiye-i vakfiye idaresi teşkil olunub gerek dersaadette, gerek taşrada bulunan mekâtib-i vakfiyenin usul-ı cedide üzere temin-i terakkiyatı teksir ve idadî hususunda bezl-i mehud edilmekle beraber, sanai-i İslâmiye ve Osmaniyenin bedayi-i kıymetları olan âsâr-î bergüzide-i eslafın hem hüsn-i muhafazasını temin etmek, hem de müştâk-ın-i ilim ve marifet için bir sâha-i feyz ve ibret teşkil eylemek üzere (Evkaf-ı İslâmiye Müzesi) vücuda getirilmiş ve merkez ve taşrada bulunan nukud-ı mevkufenin hiç bir veçh ile ziyana mahal kalmamak ve suret-i idare ve tenmiyesi bir intizam-ı tam altında cereyan eylemek ve aynı zamanda da memleketin hayat-ı iktisadiyesine de bir hizmet-i mahsusada bulunulmak için (Evkaf Bankası)nın tesisi esbabına teşebbüs edilmiştir.

Senedat ve mukavelat-ı hususiyeyi tevsik için katib-i adl teşkilatını intizama irca ederek bu ünvan ile neşredilen kanun ile de küttab-ı mezkûre canibinden tanzim veya tasdik edilen senedat ve mukavelata büyük bir kuvvet-i te'diyeğe ilave eyledik. Bunların mazmunu bil ebniye bil-cümle mehakimde muteber olacağı gibi ahkâmını icra ettirmek için de mehakime müracaat mecburiyetini kaldırarak seri ve kat'i bir usul vaz eyledik. Bu teminat ile mukavelatın serbestisini teminat senetleriyle senedat-ı hakaniye verilen kuvva-yı te'diyeğe ile hukuk-ı tasarrufiyenin serbestisini taht-ı temine aldık. Müterakki memleketlerde tekâmülat ve terakkiyat-ı içtimaiyenin derecesi hukuk-ı tasarrufiyeğe ve serbesti-i mesaiyi himaye eden bu gibi teminatın kıymeti ile ölçülüyor.

Memleketin iktisadiyatını yükseltmek için bu kavaninin neşriyle iktifa etmedik. Zürranın ihtiyacat-ı nakdiyelerinin tesviyesi için ne gibi tedabir-i maliye ve iktisadiyeye tevessül edildiğini bizzat mahallerinde tetkik ettirmek üzere Mısır'a, Macaristan'a, Romanya'ya ve Bulgaristan'a heyetler gönderdik. Heyet-i mezkûre tetkikat-ı amikalarını mühim istatistiklere müstenid raporlarla bildirdiler. Bunların muhteviyatından umumi bir surette heyet-i celilenize de malumat vermeyi münasib görüyoruz. Beş milyon feddan arazisi olan Mısır kıt'asında emval-i gayr-i menkule üzerine muamele yapan müteaddit bankalar sermayesinin elli milyon İngiliz lirasından fazla olduğunu söyler isek taaccüb etmeniz lâzımdır. Bu bankalar ecnebi sermayesi ile işliyor. En büyük olan (Mısır) emval-i gayr-i menkule bankasının sermayesi otuz milyona karibdir. Yirmi küsur seneden beri muamele yaptığı halde bankanın yedinde yalnız iki yüz küsur bin liralık emval-i gayr-i menkule bulunduğu, bunun da satılmağa müheyya tutulduğu anlaşıldı. Ecnebi sermayesi ile teşekkül eden bu gibi bankalar ahalinin emval-i gayr-i menkulesinin elinden alur suretinde memleketimizde münteşir efkârın bir vesveseden ibaret olduğunu Mısır'a giden heyetin raporu gayr-i kabil-i cerh bir surette isbat ediyor. Aynı esbabın bizim memleketimizde aynı netayici tevlid eylemesi zaruridir. Biz şimdilik ecnebi sermayesiyle Osmanlı olarak teşekkül edecek kredi finansiyeleri yalnız şehirler dahilinde muamelat ifasına müsaade ediyoruz. Köylerin ihtiyacat-ı nakdiesini Romanya'da, Macaristan'da, Bulgaristan'da ve sair memalikde tatbik edilen diğer bir usul ile yani yerli müessesat-ı iktisadiye ile temine sarf-ı mesai eyleyeceğiz. Memalik-i mezkûreye giden heyetin ita eylediği raporlardaki malumat bu müessesatın memleketimizde de az zaman zarfında teşkil ve tamim edilebileceği hakkında bize pek büyük cesaret ve ümit vermiştir. Buralarda zirai kooperatifler yani ahali ve köylü bankaları teşkilatına pek ziyade ehemmiyet verilmiş, Romanya'da 1900'de ibtidar edilen ve bu teşebbüs 1913 senesinde memleket-i mezkûreyi 2900'den fazla köylü bankasına sahip etmiştir. Bunların sermayeleri 120 milyon franktır. Tevdiatın miktarı da 15 milyonu tecavüz ediyor. Bu müessesat merkezde teşkil ve sermayesi hükümet tarafından vaz edilen bir sandık tarafından himaye ve teşvik ediliyor. Bu vechile ibraz edilen teshilat-ı himayetkârane ile bu müesseseler sermayelerinin on, yirmi misli muamelat-ı nakdiye icra ediyorlar. Macaristan ve Bulgaristan'da az zaman zarfında zirai kooperatifler aynı suretle terakki ve tevessü' etmiştir. Ahali bankaları köylülerin terbiye-i içtimaiye ve iktisadiyesine hizmetle fikri iştirak ve teşebbüs-ü tezyid ettiğinden sütçülük, peynircilik gibi sanai-i ziraiyyenin inkişafına ha-

dim olan diğer kooperatiflerin tekessür ve takviyelerine de badi olmuştur. Biz bu müessesat-ı iktisadiyeyi Ziraat Bankasının himayesine vaz etmeyi düşündük, yeni Ziraat Bankası kanununu da o suretle tadil ettik. Muhteviyatına dair izahat-ı umumiye verdiğimiz iş bu raporları tetkik eylemek ahalinin ve bilhassa zürranın ihtiyacat-ı nakdiyesini temin için kanunu ve idari ve mali ne gibi tedabire müracaat edilmek icab ettiğini kararlaştırmak üzere bir komisyon da teşkil ettik. Kooperatif şirketleri kanun layihasını gelecek içtimaa yetiştirmeye çalışacağımız gibi sair tedabir-i idareye ve maliyeyi ittihaz ve bir an evvel iş bu teşebbüs-i mühimmi husul pezir etmeye ihtimam edeceğiz. İşte bu şerait-i umumiyyeyi ıslah ve mesai-i ferdiyenin feyizdar olması için ve lâzım gelen teminat-ı kanuniyeyi bahsettik. Bütün esbab-ı mesainin bilhassa zürranın mes'uliyeti ve iktisadiyesini tezyid ve tevsik ettik. Arazinin itibarını iade ettik. Muhtekirlerin pençesinden anları tahlis ve imarat ve ıslahatları için lâzım gelen sermayenin tedarikini ve bu suretle taht-ı temine almağı düşündük. Azim ve sebat ile ve bilhassa ilmi ve muntazam bir usul ile çalışırsak az zaman zarfında büyük muvaffakiyetler elde edeceğimize şüphemiz yoktur.

Umur-ı maliyemize ve istihsal edilecek müsâadât-ı iktisadiyenin te'min eyleyeceği va idat ile bütçemizi tevazun ettirmek için devletlerle giriştiğimiz müzakereta ve bunların netayic-i maliye, siyasiye ve iktisadiyesine dair Cavid Beyefendi izahat-ı mufassalada bulundu. Biz de onları teyid ederiz. Maarifin temin-i terakkiyatı için elzem olan esasların vaz'ına çalışılmak ve bu meyanda tedrisat-ı ibtidaiye kanun-ı muvakkatıyla tahsil-i ibtidaiyi te'kidten taht-ı mecburiyete alındığı gibi, bu babda kuvva-i te'diye-i müessire vaz ve tesis olunmuştur. Pek küçük yaştaki evlad-ı vatana aile terbiyesini vermek üzere ana mekteplerine ehemmiyet-i mahsusa atfedilerek İstanbul'da dört yerde küşad edilmiş ve seneden seneye tasiri mukarrer bulunmuştur. Tahsili gerek ibtidai gerek tali ve alî derecatı için memalik-i mütemeddinede kabul edilmiş olan ve terbiye ile tedrisin aynı kuvvet ve himmetle tatbikinden ve meclakat-ı akliyye kadar kuvva-i bedeniyenin de neşvü nemasını iltizamdan ibaret bulunan usullere tevfikân programlar yeniden tanzim ve bunlara göre müsabaka ile kitablar ve alat ve edevat tedariki için tedabir-i mahsusa ittihaz ettirilmiştir. Memleketin ziraat ve ticarete olan ihtiyaç ve istidadı nazar-ı dikkate alınarak bilhassa tedrisat-ı ibtidaiyye ve taliye programlarında bu cihetlere ehemmiyet verilmiş ve darulmuallimîn programları da buna göre tadil ve tevsî kılınmıştır. Sâha-i marifette de kızlarımızı erkeklerle hem-inân bulundurmak lüzumuna

kail olduğumuzdan Darülmuallimatın ıslahına ve kızlarımız için muvakkaten küşad olunan tahsil-i alî derslerinin bir şekli-i daimiye ifrağı ile eylülden itibaren tatbikine karar verilmiştir.

Mahmud Şekvet Paşa merhumun dediği gibi otuz sene yerinde sa-yan ordumuzu talim ve terbiyesini bin an evvel ikmâl zaruretinde bu- lundurduğumuzdan Almanya'dan oldukça büyük ve mühim bir heyet-i askeriye celb ettik. Bu heyeti teşkil eden zevatın büyük bir aşk-ı va- zife ile sarf-ı gayret etmekte olduklarını takdirle beyan eylemeyi ve- caib-i kadirşinasiden addeyleriz.

Ordunun kadrolarını ikmal ve icabında bilcümle evlad-ı vatanı memleketin müdafaasına müfid bir surette iştirak ettirebilmek üzere yeni ahz-ı asker kanununda bilcümle Osmanlıların asker olması esasını iade ve bu usulün memleketin iktisadiyatında yapılabilmesi melhuz olan mazarrat-ı tadil için de hizmet-i muvazzafa müddetini iki seneye tenzil ettiğimiz gibi daha bazı tedabiri tadilkârne ittihaz ettik. Mesaib-i harbin ordunun techizat ve levazımında açtığı rahneyi milletin fedâ- kârlığına istinad ederek kapamağa çalışıyoruz.

Taht-ı tehlide kağan sevahil ve adalarımızı müdafaa için donan- mamızın nevâkısın ikmalini akden vazife addeyledik. İflas-ı malimize intizar eylediği bir sırada mühim bir muamele-i maliye yaparak Sultan Osman Dratnot'unu satın aldık. Fatih Dratnot'unu sipariş ile beraber ve daha bazı taahhüdata giriştik. Tersanemizi ihtiyacat-ı bahriyemizi tatmin edecek bir hal-i mükemmeliyete isal için İngiltere'nin en mühim fabrikalarından Wikres ve Armstrong fab ikalarıyla akd-ı mukavele ve iştirak eyledik. Donanmamızın talim ve ıslahı için İngiltere'den celb eylediğimiz ümera ve zabitan-ı bahriyye-i şayeste-i takdir bir-himmetle kuvve-i bahriyyemizin tekâmülüne sarf-ı gayret ediyorlar. Bilad-ı Osmaniye'nin yekdiğerine bud-ı mesafesi itibariyle telgrafın temin ettiği sür'atten istifade ve halkın vasıta-i telgrafiyyeye müracaatlarını tashil ve teşmil için esasen gali olan telgraf ücurâtı tenzil edilmiş ve bu ten- zilata rağmen posta ve telgraf muamelatının ıslahı neticesi olarak vari- dat calib-i dikkat bir mertebede terakki etmiş olup filhakika sene-i sabıkanın ilk üç ayı zarfından hasılat 152.800 liradan ibaret iken bu sene aynı müddet zarfında 47.600 lira fazlasıyla 200.400 liraya balığ olmuştur.

Memleketin bu husustaki ihtiyacatını tamamiyle tatmin için posta ve telgraf umurunda daha pek çok teşkilat ve teceddüdata muhtacız.

Varidat terakki ettikçe girilen terakkiyat yolunda intizamla devam olunarak mühim olan bu hidematın ikmaline de çalışılacaktır.

Adalet meselesinin halli için nukt-ı hümayunda irad buyrulan beyanat dairesinde sarf-ı meyasai eyliruz.

Düvel-i muazzama-ı mütehabbe ile münasebat-ı siyasiyemiz ke-makan samimi her taraftan mütehabben ibraz buyrulan müessir itilaf ve müsalemat-ı perverane ile daha ziyade müstait-i inkişaf ve inbisat-ı ve müsalemat-ı perverane ile daha ziyade müstait-i inkişaf ve inbisattır. Komşu devletlerle iade edilen münasebat-ı siyasiyemiz salaha müteveccih olarak terakki etmektedir.

Yaptıklarımızı arz ettik. İcraat-ı atiyemize dair size parlak ve gayr-i kabil-i icra vaatlerde bulunmayacağız. Başladıklarımızı itmama sarf-ı mesaiye gayret eyleyeceğiz. İmtiyazlarını verdiğimiz şimendiferlerin bir an evvel inşası ile mühim olan irva ve iska ve teybis-i ameliyatının ve yollarımızın ikmaline çalışarak memleketimizi bir an evvel vesait-i terakki ve temeddün ile techiz eylemeye say edeceğiz.

Teşkilat-ı siyasiyemizin arasındaki muvazeneyi daha metin ve muntazam bir hale ifrağ için Kanun-u Esasî'nin bazı maddelerinin tadilini meclisinize arz edecek ve teşkilat-ı idareye, iktisadiye ve adliyesini de itmama gayret ederek müzaheretiniz devam ettikçe muhitimizi kavanin-i istihaliyenin tesisat-ı müterekkiyanesini feyizdar kılacak ve memleketin bütün kuvva-yı faaliyesini teşci eyleyerek bir hal-i emniyet ve sükuna ifrağa sarf-ı mesai eyleyeceğiz. Ve minallahi tevfik.

j) *Mehmet Talat Paşa Hükümeti*

Hatt-ı Hümayun Sureti

Vezir-i meali semirim Mehmet Talat Paşa

Mehmed Said Paşanın esbab-ı sıhhiyeden dolayı vuku istifasına ve sizin mücreb olan ehliyet ve liyakatınıza binaen mesned-i sadaret rutbe-i samiye-i vezaretle uhdenize tevcih ve meşihat-ı islamiye Musa Kâzım Efendi uhdesinde ibka edilmiş teşkil olunan heyct-i cedide-i vükela dahi tasdik-i hümayunumuza iktiran eylemiştir. Hal ve zamanın ehemmiyet ve nezaketi cümlece malum olduğundan devletimizin selamet-i haliye ve atiyesinin temini ve memleketimizin esbab-ı saadet ve terakkiyatının istikmali için heyeti vükelamızla bilittihad sarf-ı ma hasal gayret eylemeniz ruyet ve hamiyet-i müselleminizden muntazardır. Hemen cenabı hak selamet-i mülk ve millet emrinde masruf olacak mesai-i hayriyenizi tevfiakat-ı ilahiyyesine makrun buyursun. Amin. Bi hürmeti seyyidil-mürselin.

11 Rebiyulahir 1335

Mehmet Reşad

22 Kânun-ı sani 1332

HÜKÜMET ÜYELERİ

Sadrızam	Talat Paşa
Şeyhülislâm	Musa Kâzım
Harbiye Nazırı	Enver Paşa*
Hariciye Nazırı	Ahmet Nesimi Bey
Adliye Nazırı	Halil Bey
Şurayı Devlet Reisi	Halil Bey***
Dahiliye Nazırı	Talat Paşa
Maliye Nazırı	Talat Paşa***
Evkaf-ı Hümayun Nazırı	Musa Kâzım Efendi***
Bahriye Nazırı	Cemal Paşa*
Maarif Nazırı	Şükrü Bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Şerif Bey
Nafia Nazırı	Ali Münif Bey
Posta, Telefon ve Telgraf Nazırı	Şükrü Bey***

* İbkaen

*** Vekaleten.

HÜKÜMET PROGRAMI

Efendiler,

Sait Halim Paşa'nın vuku bulan istifası üzerine şeref-sâdır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhi mucibince heyetimiz deruhte-i mesuliyet etti.

İki seneyi mütecevaz bir zamandan beri müthiş bir harbin bütün mesaibini çeken harb-i sâbıkın bütün zilletlerini şerefli bir surette silen ve tarihinin edvâr-ı hamasetine yeni zaferler, yeni şâhametler ilâvesiyle fitrat-i cengâverâne ve vatan-perverânesini bir kere daha isbât eyleyen milletin fedakârlığına istinad ile işe başlıyoruz.

Taahhüd ettiğimiz mesuliyetin ağırlığını tamamiyle müdrikiz. Öteden beri müşkilat-ı dahiliye içinde yuvarlanan memleketimiz Trablus-garb ve Balkan harplerinden tamamiyle yorgun ve uzun bir sulha muhtaç bir halde çıkar çıkmaz zuhûr eden şu harb-i umumi esnasında şimdiye kadar tarihimizin hiç bir devresinde görülmemiş derecede büyük fedakârlık ibraz etmeye bütün varlığıyla son zerre-i kudretine gayret eylemeye mecbur bir vaziyete girdi.

Hayatımıza kasdeden düşmanlar bizi İstanbul'dan ve Boğazlardan uzaklaştırarak, Anadolu içlerine atmak emelinde olduklarını ilân ediyorlar. Milletın a'mak-ı ruhundan feveran eden muhafaza-yı mevcudiyet azm ü sebat gibi hissiyatın bir timsâl-i mehîbi olan kahraman ordumuz karşısında bahri ve berri bütün kuvvetleriyle mağlub olarak Çanakkale'den kaçan düşmanların şu gülünç tehdidatına mukabil, deriz ki Dünya'da tek bir Osmanlı kaldıkça İstanbul'dan çıkmayacağız.

Şanlı ve muzaffer mütteliklerimizle gayet sıkı ve samimi bir silah arkadaşlığı takib ederek ne kadar büyük olursa olsun hiçbir fedakarlıktan çekinmeyerek hakk-ı hayatımızı düşmanlara teslim ettirinceye kadar şu azim mücadelede sebat edeceğiz. İşte harp hakkında heyetimizin nokta-i nazarı budur.

Vatanın temin-i istiklâl ve bekâsına matuf olan bu himmetlerde heyet-i muhterimenizin mazhar-ı teyid ve muaveneti olacağımızda şüphede etmeyiz.

Efendiler biliyoruz ki Avrupa medeniyeti ile gayet sıkı bir temasa giren düvel-i merkeziye ile hayat ve memmat yolunda bir rabıta-i ittifakiye akdeden milletimiz asr-ı hazırın icabat-ı zaruriye ve medeniyesine karşı lakayd kalmaz. Harpte muzafferiyet temini hayat için vatana

ne kadar lazımsa ıslahat ve teceddüdat yolunda muvaffakiyet de o kadar lazımdır. Biz bu yolda kemal-i azm ile gayeye doğru yürüyeceğiz. Fakat bu kadar büyük bir buhran esnasında siyaset-i dahiliyece derin ve esash icraat ve inkılabata imkân olamayacağı cihetle şimdiki halde mesaimizi hal-i harbin dahilde tevlid ettiği müşkülâtı izaleye hasredeceğiz.

Her ferd-i Osmani'nin Kanun-ı Esasi ile bahşolunan kaffe-i hukuktan istifadesini temin etmek ve memlekette kanunu hâkim kılmak en büyük emelimizdir. Memleketimizin kabiliyet-i ziraiyesi büyüktür. Heyetimiz bu feyyaz kuvvetten azami derecede istifade etmeye çalışacaktır. Bu seneki kışlık ziraatımız geçen senekinden çok fazladır. Alınan resmi raporlar buna müeyyiddir. Yaz ziraatinin de âzami dereceye îsalî için tedabir-i lâzime ittihaz edilmektedir. Riyasetini tekrar deruhte ettiğim işe-i umumiye heyeti yalnız hububat ile değil memleketin ihtiyacat-ı umumiyesiyle iştigal edecektir. İnşallah kariben âsar-ı fiiliyesi meşhud olur.

Kavainimizi ihtiyacat-ı ahiremizi tatmin edecek vechile tadile biltevesşül ihzar edilecek layihaları bir an evvel meclisinize takdim ve müessesat-ı adliyemizin de hukuk-ı umumiye ve efrad-ı hâlelden tamamıyla siyanet edecek surette ıslahına sarf-ı mesai edeceğiz.

Emr-i maarifte memleketimizin seviye-i ilim ve irfanını i'lâ edecek teşebbüsâtı tezyid emelindeyiz.

Siyaset-i iktisadiyemizi ziraatte memleketimizin kabiliyet-i müstesnasından bil'umum vesaitle istifade etmek. Ziraat ve sanayide ecnebi sermayesiyle ilim ve irfanını ve sanatını yerli sermayeler ve mesai ile mezc ve tevhid edecek tarzda bir cereyan-ı sanai vücuda getirmek ve bu suretle bir ati-i iktisadı teminine çalışmak olacaktır.

Müttefik-i memleketlerle bitaraf devletlerin erbab-ı sermaye ve sanatı tarafından vücuda getirilmek istenecek teşebbüsât-ı mühimme-i sanayiye ve nafia nezd-i hükümette mazhar-ı kabul ve revaç olacak ve bu teşebbüslerin süratle netayiç-i müsmire vermesi için hükümet her türlü muavenet ve teshilatı ibraz eyleyecektir.

Bade'l-harb memleketimizin bir kuvve-i namiye ile yaşyabilmesi ve harbin açacağı rahneleri kapatabilmek istidadını iktisap etmesi mesail-i iktisadiyede böyle geniş nazarlı bir siyaset takibine vabeste olduğu kanaatindeyiz.

Umur-ı maliyede mesleğimiz bir taraftan harbe rağmen masarıfta mümkün olan tasarruf ve iktisadı yapmak bütçenin Meclis-i Mebusan'ca çizilen hududunu muhafaza etmek masarîf-ı cedide ihdasından içtinab etmek diğer taraftan bade'l-harb bizi harice arz-ı ihtiyaç etmeğe mümkün olduğu kadar az mecbur edecek bütçenin masraf ve irâd sütunlarında yapılacak tenkihat ve zammiyatı şimdiden devr-i deraz düşünerek harbi takib edecek olan müşkül ve buhranlı senelere esbab-ı müdafaasız girmemek olacaktır.

Siyaset-i hariciyemiz müttefiklerimizle olan muahedatımıza bitamâmiha sadık kalmak ve bu ittifaktan tarafeyn için hadd-i azami faideyi tevlid ve temin eylemeğe gayret etmek ve bitaraf devletlerle olan münasebat-ı hasenemizi teyid etmek olacaktır.

Bu programımız meclisinizde mazhar-ı kabul ve tasvib olarak bize itimat buyurduğunuz takdirde inayet-i ilahiyeye ve imdad-ı ruhaniyet-i Peygamberiye istinad ederek vazifemize devam edeceğiz.

وزیر معالی‌سیر محمد طغلت باسا
 محمد سعید پاشا نیک اسباب صحیحی نه طریقی وقوع استغفانه و سزک مجرب اولای اهلیت و یا قدره ناز
 سند صدارت رنه سانیه وزارت عهده کره توجیه و سخته اسلایه موسی کاظم افندی عهده سه بقایا لیسنه
 تکیل اولانه هیات جدیدی وکلادخی تصدیقها بوزنه اقرانه ایلمک حاله وز زمانیک اهلیت و زانکی جمده
 معلوم اولدیغنه دو قمرک سلامت حاله و آیه سنک تانیسی و مکتون اسباب سعادت و فرقیانک استمالی
 ایچره هیات وکلانرا بالاتحاد صرف ماحصله غیرت ایلمک رویت وصیت مسکه کرده منتظرده هماه جانیسه
 سلامت ملاط و معدت امریک مصروف اولجه سعای خیره کرنی توفیقات آریسه مقرونه بیورسونه آیه بحرنه

سیدالرسیده
 اسبطل اولور اولایا ا کا بوز اولایا
 ۱۱

کریه